

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA
AZ
UNITARIUS EGYESÜLET

113. ÉVFOLYAM

ALAPÍTÁSI

ÉVE

1861

2

2007

KERESZTÉNY MAGVETŐ

113. évfolyam • 2007 • 2. szám
Kolozsvár

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Rémi Gounelle írása elé	137
<i>Rémi Gounelle</i>	
Az apokrif evangéliumok.....	138
<i>Kovács Sándor</i>	
Kénosi Tözsér János és Uzoni Fosztó István <i>Históriája</i> és az intézményesülő angol–magyar unitárius kapcsolatok.....	148
<i>dr. Rezi Elek</i>	
Erdő János szellemi arca írásai tükrében	161
<i>Paskucz-Szathmáry Viola</i>	
Építményfelújítások az Erdélyi Unitárius Egyházban	173
<i>dr. Rezi Elek</i>	
„A hivatásomat éltem, nem az életemet. Itt voltam.” Kovács István Sándor (1947–2007) lelkész, teológiai tanár emlékére.....	181

MŰHELY

Kovács Sándor unitárius egyháztörténész-tanár doktori disszertációjának megvédése.....	188
<i>Kecskés Csaba</i>	
Szabédi László emlékezete Szabédon.....	194
<i>Berei István</i>	
A lelked szomjára igyál.....	197
<i>Dr. Gary Smith</i>	
„Minden nap az utolsó nap”	200

<i>Kotecz József</i> Kik vagyunk? Honnan jövünk? Merre megyünk?	203
<i>Asztalos Klára</i> Női köszöntő a Berde-serleggel	207

SZÓSZÉK – ÚRASZTALA – SZERTARTÁSOK

<i>Ilkei Árpád</i> Kovács István Sándor koporsójánál (5Móz 30,20)	210
<i>Lőrinczi Lajos</i> Jöjjetek az áldozatra (1Sám 16,5)	213
<i>Benedek Jakab</i> Együvé-tartozás és összefogás (Mt 22,37–39)	215
<i>Pálffy Tamás Szabolcs</i> Istentől kaptalak, hogy szeresselek (Én 8,6)	217
<i>Józsa István Lajos</i> „Legyen bennetek só” (Zsolt 119,9.105; Mk 9,50)	219

KÖNYVSZEMLE

<i>A lélekből építő. Gellérd Imre emlékére</i> (Kocsis Tünde)	219
<i>Egyed Ákos: A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig.</i> (dr. Máthé Dénes)	223
Egyházi élet – Hírek	231

A kiadvány megjelenését
a Communitas Alapítvány
támogatta.

Alapítási éve: 1861. Kiadja az Unitárius Egyház. Megjelenik negyedévenként.
Szerkeszti: dr. Szabó Árpád. Munkatársak: Jakabffy Tamás szerkesztő,
Kürti Miklós olvasószerkesztő, Ruzsa István technikai szerkesztő.
Szerkesztő bizottsági tagok: Kovács Sándor, Czire Szabolcs.
Szerkesztőség címe: 400105 Kolozsvár, 1989 Decembar 21 út, 9 sz.
Tel: +40 264 593236, fax: +40 264 595927; e-mail: tamas.jakabffy@unitarius.com.
Postacím: 400105 Cluj-Napoca, b-dul 21 Decembrie 1989 nr. 9.
Készült az Unitárius Egyház Nyomdájában. ISSN 1222-8370.

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church, Romania
CXIII • Cluj-Napoca • 2007/2

CONTENTS

STUDIES

Introduction to the study of Rémi Gounelle	137
<i>Rémi Gounelle</i>	
The Apocriphal Gospels.....	138
<i>Sándor Kovács</i>	
The <i>Historia Unitariorum</i> and its role in shaping the Anglo-Hungarian Unitarian Relations	148
<i>dr. Elek Rezi</i>	
János Erdő's Spirituality in the Mirror of his Writings.....	161
<i>Viola Paskucz-Szathmáry</i>	
Renovation of Constructions in the Transylvanian Unitarian Church	173
<i>dr. Elek Rezi</i>	
„I lived my Vocation, not my Life. I was here.” To the Memory of István Sándor Kovács (1947–2007) Minister and Professor of Theology.....	181

WORKSHOP

Upholding of Sándor Kovács, Church-Historian-Professor's doctoral Dissertation	188
<i>Csaba Kecskés</i>	
Remembrance of László Szabédi at Szabéd	194
<i>István Berei</i>	
Drink if you are spiritually thirsty	197
<i>Dr. Gary Smith</i>	
„Everyday is the Last Day”	200

<i>József Kotecz</i>	
Who are we? Where do we come from? Where are we going?.....	203
<i>Klára Asztalos</i>	
Toast of a Woman with the Chalice of Berde	207

SERMONS

<i>Árpád Ilkei</i>	
At the Grave of István Sándor Kovács	210
<i>Lajos Lőrinczi</i>	
Come to the Sacrifice	213
<i>Jakab Benedek</i>	
Belonging together – Joining hands.....	215
<i>Tamás Szabolcs Pálffy</i>	
I received you from God, for love you	217
<i>István Lajos Józsa</i>	
„Be Salt in you”	219

BOOK REVIEW

<i>In Memoriam Imre Gellérd, Unitarian Martyr and Minister</i> (Tünde Kocsis).....	219
<i>Ákos Egyed: Short History of the Székelys, from the Settling to 1918</i> (dr. Dénes Máthé).....	223
Church Life – News	231

Tanulmányok

RÉMI GOUNELLE ÍRÁSA ELÉ

Az apokrif evangéliumok szinte elbűvölik mindazokat, akiket vonz a titokzatosság. Mások – az ördög művének tartván – megvetően fordulnak el tőlük. A közelmúltban a világ egy részének figyelme a *Da Vinci kódra* irányult, a *Júdás evangéliuma* pedig a folyóiratok egyik sztártémájává vált.

A keresztények már Jézus halála óta terjeszteni kezdték történetét és tanításait. Az első évszázad végétől aztán ez a korábban szóbeli hagyományozás írásban is megindult. Összejöveleiken az első keresztények egyaránt használták a zsidó Írásokat (az ószövetségi könyveket) és a különféle eredetű keresztény szövegeket. Mielőtt még az egyházatyák valamilyen kánont rögzítettek volna, sok ilyen szöveg volt forgalomban, a legkülönbözőbb – görög, latin, szíriai, kopt, arab stb. – nyelveken. A kánon (e megnevezés a 4. században tűnt fel) kialakulása és alkalmazása fokozatosan zajlott, a feltételezett szerző tekintélyétől és a különféle közösségek szöveghasználatától függően. A 400-as évek táján Augustinus (Ágoston) arra hívta fel a keresztény közösségeket, hogy kövessék a legtöbb egyház gyakorlatát, és egy huszonzét könyvből álló listát adott, amely az Újtestamentum könyveit foglalta magába. Néhány szöveget a tridenti zsinatig még vitattak, majd 1546-ban véglegesen rögzítették a katolikus egyház álláspontját.

Az a szövegegyüttes amelyet az egyház nem tartott meg kanonikusként, mégis forgalomban maradt, az „apokrif” irodalmat alkotja. Kezdetben e megnevezésnek, amely „titkot” jelent, pozitív értelme volt: a továbbított üzenet olyan értéket hordozott, amelyet csak az erre érdemes beavatottak foghattak fel. Egyes szövegek a kanonikus evangéliumokkal azonos korban íródtak. Mások jóval későbbiek. Az apokrif szövegek részleteket mesélnek el Jézus életéről, családjáról, tanítványairól, vagy neki tulajdonított mondásokról számolnak be. Történelmi értékük – akárcsak a kanonikus szövegeké – általában csekély: a helyi hagyományokból kölcsönzött számos, meseszerű mondat tartalmaznak, szerzőikből hiányzott a mi korunkra jellemző, történelmi pontosságra való törekvés. Viszont értékes felvilágosítást nyújtanak az első keresztény közösségek szokásainak és tanainak sokféleségéről.

Az apokrif szövegek rendkívül terjedelmes, gazdag és változatos együttest alkotnak (a francia Pléiade által két kötetbe foglalt kiadásuk 4000 oldalt tesz ki).

Egyes szövegek elvesztek. Mások gyakorta nagyon rossz állapotban maradtak fenn, feltárásuk jelenleg is folyamatban van.

Rémi Gounelle a Marc Bloch Egyetem (Strasbourg II) protestáns teológiai tanszékén a keresztény ókor történetének professzora. Sokat foglalkozott az apokrif szövegekkel, és ebben az írásában választ kaphatunk jónéhány, bennünk felmerülő kérdésre.

(MARIE-NOËLE ÉS JEAN-LUC DUCHÊNE)

RÉMI GOUNELLE

AZ APOKRIF EVANGÉLIUMOK

A keresztény Biblia a szövegek hosszú ideig zajló szerkesztésének, válogatásának az eredménye. Bár a kanonizáció folyamata az 5. században már eléggé előrehaladott állapotban volt, igazából csak jóval később fejeződött be: a 16. századnak kellett eljőnnie ahhoz, hogy a katolikusok a Biblia könyveinek engedélyezett leltárával rendelkezzenek, és a 17. századnak, hogy az ortodoxok is lezártnak tekinthessék a bibliai kánont; a protestáns Biblia tartalma pedig ténylegesen csak a 19. században került rögzítésre. E válogatás során egyes szövegeket mellőztek vagy sohasem vettek figyelembe. Ez utóbbi irodalmat nevezik apokrifnak.

Az apokrif szövegek rendkívül számosak, és tartalmilag, irodalmi-formai szempontból, sőt még sorsukat tekintve is nagyon eltérnek egymástól. Jellemzőik egyike, hogy szinte mind rossz állapotban maradtak fenn: gyakran vagy túl sok vagy túl kevés kéziratban maradtak meg. Valamennyi esetben nehéz kérdésekkel szembesítik a történészeket.

A jól fennmaradt szövegek

A századok során egyes szövegek nagyon olvasottak voltak; ezeket a középkori teológusok és prédikátorok használták; számos liturgikus ünnep ezekben találta meg lényegét (például az Anna-ünnep: Mária anyjának ünnepe vagy az apostoloké).

Ez az áthagyományozás volt e szövegek tulajdonképpeni létesélye: mint-hogy szükség volt rájuk, kéziratról kézira másolták őket, és ekként éltek túl az idő viszontagságait. Sikerük azonban egyben balsorsuk forrása is volt: e szövegek másolói nem vonakodtak saját korukra alkalmazni őket, kihagyván azt, amit érdektelennek vagy botrányosnak véltek, ugyanakkor hozzáadván, amiről úgy

gondolták, hogy hiányzik belőlük, átírva azokat a részeket, amelyeket rossznak tartottak stb. A túlélés az apokrif szövegek számára egyet jelentett az állandó felülvizsgálattal és javítgatással. Sok esetben a 21. századi tudós tekintélyes mennyiségű kézirattal találja szemben magát anélkül, hogy sikerülne helyreállítania annak az apokrifnak az elsődleges, eredeti formáját, amelyen éppen dolgozik.

Hogy egy pontosabb példával éljünk: a 4. század folyamán keletkezett *Nikodémus evangéliuma* mintegy 550 kéziratban maradt fenn, amelyek időbeli kiterjedése az 5. századtól a 20. század végéig tart; egy tíz személyből álló kutatócsoport 1981 óta dolgozik ezen a szövegen, és csak most, több mint huszonöt évnyi munka után észlelhető, mihez is hasonlíthatott ennek az apokrif evangéliumnak az eredeti alakja, és vált lehetségessé keletkezési környezetének leírása.

Rossz állapotban fennmaradt szövegek

Más szövegeket helytelennek tartottak, vagy éppenséggel eltűntek az őket olvasó közösségekkel együtt, amelyek különféle okok miatt fokozatosan a történelem háttérébe szorultak – a legtöbb apokrif evangélium esetében is éppen ez történt. Néhány közülük a közelmúltban került elő. 1945-ben Nag Hammadiban, Luxortól mintegy 70 km-re egyszerre ötvennél is több kézirat bukkant fel, amelyek közt számos apokrif szöveg található. Azóta is folyamatosan tart az új szövegek felfedezése, felfejtése.

Ezek között az egyik legutóbbi a *Júdás evangéliuma*. A média bőven taglalta e szöveg hányattatásait. Mellőzik felfedezésének körülményeit, még ha az valószínűleg Egyiptomban történt is, a hetvenes években; a kéziratot egy kétfülű hasas köedényben vagy egy dobozban rejthették el, a homokba vagy egy barlangba. Annyi azonban bizonyos, hogy a mintegy harminc évig tartó bolyongása során (1970–2001) több károsodást szenvedett, mint azalatt a tizenhat évszázad alatt, amelyet homokba temetve töltött. Ez esetben is – akárcsak más alkalmakkor – nem a papság vagy a tudósok akadályozták meg a szöveg közzétételét, hanem a sok, nyereségvágytól hajtott régiségkereskedő! Ők szedték szét a kéziratot, változtatták meg lapjainak sorrendjét, hogy vonzóbbá tegyék, ők szakították ki egy részét, hogy külön adják el, ők fagyasztották le abban a hiú reményben, hogy elősegítsék megőrzését... Ezzel tönkretették a dokumentum egy részét, és rendkívül megnehezítették rekonstruálását, amelyhez öt évig tartó aprólékos munkára volt szükség.

Más apokrif szövegek nem homokba ásva maradtak fenn, hanem egyetemi és közkönyvtárakban várnak felfedezésükre. Így 1900 óta tudunk arról, hogy egy ma Strasbourgban található papirusztekercs (Pap. cop. 5–6) rövid részleteket tartalmaz egy apokrif elbeszélésből, a fennmaradt szöveg rövidsége azonban rendkívül megnehezített bármiféle elemzést, 96 évvel később – tehát 1996-ban – egy Berlinben őrzött hétoldalas pergamentet fedezett fel két amerikai tudós, akik ab-

ban egy hosszú szövegre bukkantak, és 1999-ben *A Megváltó evangéliuma* címmel közzé is tették. Csak 2003-ban került azonban sor arra, hogy Stephen Emmel, nem elégedvén meg az evangélium e kiadásának csupán az átvizsgálásával, észrevette, hogy az 1996-ban felfedezett elbeszélés egybevág az 1900 óta ismert szöveggel.¹ Több mint száz évre volt tehát szükség ahhoz, hogy újra megtaláljuk azt a szöveget, amelyhez a strasbourgi papirusz néhány sora tartozik...

„Evangéliumok”?

Hogy fogalmat alkothassunk az első évszázad folyamán Jézusról szóló és elveszett szövegek mennyiségéről, szeretnék kitérni azokra, amelyek Jézus és Mária életét beszélik el. Csupán az első három évszázaddal foglalkozunk, mint-hogy az apokrif irodalom keletkezésének ez a legeredetibb időszaka: a 4. századot már a keresztény doktrínák és gyakorlat egységesítésének törekvései jellemzik. Továbbra is születtek Jézust és Máriát bemutató elbeszélések, ezekben azonban már tetten érhető a kereszténység intézményesítésének folyamata; a szövegek már csak nagyon ritkán tanúskodnak a kereszténység tiszteletre méltó hagyományairól.

Ezeket a szövegeket általában evangéliumoknak nevezik, a közülük való négynek a mintájára, amelyek bekerültek a kánonba. Sok ilyen szöveg esetében az „evangélium” megnevezés használata vitatható. A Bibliát jól ismerők számára az evangéliumot a tartalma határozza meg (Jézus élete), ugyanakkor a formája is (elmondás, nem pedig beszéd, értekezés, prédikáció; egyazon lineáris-következetes elbeszélés). Az ókorban ráadásul a címek használata is jóval kevésbé volt világos.

Azok a munkák, amelyeknek címében az „evangélium” szó szerepel, valójában nagyon különböznek az Újszövetség evangéliumaitól. Így a *Tamás evangéliuma* Jézus 114 logionjáról (mondásáról) számol be; ez a szöveg nem Jézus életéről szól, hanem csupán arról, amit mondott; néha hírt ad arról is, hol hangzottak el és kikhez szóltak ezek a szavak; mindazonáltal itt nem találunk olyan követhető elbeszélésre, mint az Újszövetségbe foglalt evangéliumokban. Más evangéliumok még ennél is távolabb állnak attól, amit leggyakrabban „evangéliumnak” nevezünk – mint amilyen a *Fülöp szerinti evangélium* két fennmaradt szövege. Ezek egyike, amely Dan Brown *Da Vinci-kód*-jában is szerepel, egyféle értekezés vagy homília Krisztusról. A másik *Fülöp evangéliumát* egy 4. századi szerző jóvaltábol ismerjük (Épiphane de Salamine, *Boîte à remèdes – Orvosságos ládikó*, XXVI.2–3), aki néhány sorát idézi; e rövid idézet után valaki (Fülöp?) arról számol be, mit fedett fel előtte Jézus a lélek egekbe emelkedéséről a halál után.

¹ Emmel, S., „Preliminary Reedition and Translation of the Gospel of the Savior...”, *Apocrypha* 14 (2003), 9-53.

A *Fülöp evangéliuma* e két, ókorban ismert szövegének egyike sem hasonlít tehát azokhoz a szövegekhez, amelyek a Bibliában „evangélium” cím alatt szerepelnek.

Jézus párbeszédei a tanítványokkal

Ezek között a kanonikus evangéliumoktól eltérő szövegek között kell megemlítenünk Jézus beszélgetéseit a tanítványokkal, amelyekre a *Júdás evangéliuma* nyújt példát.² Csakugyan, már a szöveg kezdete is – egyféle alcím: „Rejtett beszélgetés Jézus vallomásáról, amelyet Iskarióti Júdással folytatott azalatt a nyolc nap alatt, amely három nappal előzte meg az ő húsvéti megünneplését.” Ez a mondat, amely komoly értelmezési problémákat vet fel, ennek az evangéliumnak a lényegét is jelzi: nem Júdás személyéről vagy tetteiről beszél, amint ahogy Jézus tetteiről sem, hanem Jézus beszédeire utal; nem beszédeinek valamelyikéről van szó, hanem egy „rejtett” tartalmú kinyilatkoztató beszédről, vagyis amely beavatott olvasóknak van fenntartva. A *Júdás evangéliuma* tehát ezoterikus szöveggé jelenik meg.

A cím nem meglepés, mert a *Júdás evangéliuma* túlnyomórészt a Jézus és Júdás közötti párbeszéd szavaiból áll össze: Jézus „a királyság titkait” tanítja neki, miután figyelmezteti, hogy küldetése számára szenvedés forrása lesz (35–36.). Ez a tanítás egyaránt magában foglalja az isteni erők és az anyagi világ eredetének történetét, ugyanakkor „a csillagok eltévelyedésének” történetét is (46.); feltételezhető, hogy az arra érdemes olvasónak megadja azt a tudást, amely lehetővé teszi számára a fojtogató erőktől való szabadulását.

Az ilyen stílusú írások nem ritkák. Példaként említhető a *Mária(-Magdolna) evangéliuma*, *Bertalan kérdései*, *Jézus Krisztus bölcsessége*, valamint az *Apostolok levelei*. Az egyazon irodalmi műfajhoz sorolt munkák előtt álló címek sokfélesége valóban meglepő! Ez is mutatja, hogy az „evangélium” terminus nem kizárólag Jézus életének eseményeire vonatkozó szövegek megnevezése. Az első keresztények határozottan fejlettebb képzelőerővel rendelkeztek, mint mi...

2 Idézem a *Júdás evangéliuma* ideiglenes francia fordítását, amelyet Pierre Cherix (Genfi Egyetem) rögzített a *The National Geographic Society* által rendelkezésre bocsátott kopt szöveg alapján. A 2006-ban megjelent francia fordításról (*Júdás evangéliuma a Tchacos kódexből*. Kasser R., Meyer, M. és Wurst, G. teljes fordítása és szövegmagyarázata, Gaudard F. együttműködésével, fordította Bismuth, D., Párizs, Flammarion 2006), 1. beszámolómat a *Cahier Évangile* 137. számában (127–128) és a <http://www.bible-service.net/site/699.html> honlapon.

A Jézus és a Mária életéről fennmaradt szövegek

A Jézus és a Mária életéről szóló elbeszélések, párbeszéddek és levelek szám-bavételekor Jézus anyjának, Máriának a gyermekkorát vettem kiindulópontként, érkezési pontként pedig Jézus mennybemenetelét – felemelkedését, amely Jézus földi hivatásának végét jelzi. 38 szöveg tartozik az így meghatározott körbe. Ez a felsorolás alapos kritikai vizsgálatra szorulna egyik vagy másik szöveg bevételelét vagy kihagyását indokolandó, magyarázatképpen a címek (nem mindenik eredeti) státusára és értelmezvén az egyes címek után megjelenő kérdőjeleket; most azonban mellőzöm ezeket a kérdéseket, minthogy nem válaszolhatók meg olyan technikai eljárások nélkül, amelyekre itt nem nyílik lehetőség.

Az ekképpen meghatározott 38 szöveg közül csak 8 maradt fenn egészében vagy rekonstruálható állapotban. Eszerint az első három évszázad „evangéliumainak” csupán 20%-a maradt meg jól... A következőkről van szó:

Apostolok levelei

Pszedo-Tamás gyermekkorának evangéliuma

János szerinti evangélium

Lukács szerinti evangélium + Apostolok cselekedetei

Márk szerinti evangélium

Máté szerinti evangélium

Tamás szerinti evangélium

Mária származásának evangéliuma (Jakab ősevangéliuma)

Az első három évszázadból való, Jézus és apostolai életéről szóló fenti 8 szöveg közül négy szerepel a Bibliában: ezek a kanonikus evangéliumok, a Máté, a Márk, a Lukács és a János evangéliuma. Ezenkívül nem marad csak két elbeszélés Mária és Jézus gyermekkoráról (*Mária származása, Pszedo-Tamás*), a Feltámadott egyik párbeszéde a tanítványaival (*Apostolok levelei*) és Jézus beszédeknek egy gyűjteménye (*Tamás szerinti evangélium*). Kevés, nagyon kevés...

A másik végleten ott vannak a teljes egészükben elveszett szövegek (csak címeik ismertek), vagy azok, amelyeknek csupán néhány sora maradt fenn, túl kevés ahhoz, hogy pontosan meg lehessen határozni tartalmukat – olyannyira, hogy már e felsorolásban való megjelenésük is kérdéses! 15 van belőlük.

Péter tana

A befejezés evangéliuma

A tizenkét apostol evangéliuma

(valószínűleg több szöveg volt forgalomban ilyen cím alatt)

Az ebioniták evangéliuma

Az egyiptomiak evangéliuma

A nazarénusok evangéliuma
Fülöp szerinti evangélium
Jákob lajtorjája
Mária származása
Péter prédikációja
 ? *Bazilidesz evangéliuma*
 ? *A világ négy sarkának és égtájának evangéliuma*
 ? *Márk titkos evangéliuma*
 ? *Apostolok emlékiratai*
 ? *Mária kérdései*

Az első három évszázadból való, Jézusról és Máriáról szóló szövegek 40%-a tehát teljesen elveszett. Valójában a veszteségek még ennél is jelentősebbek, minthogy e szövegeket olyan elbeszélés-részletekkel kell kiegészíteni, amelyek csak papiruszok darabkái maradtak ránk, és amelyeknek az eredete gyakorta ismeretlen. Hasonlóképpen, egyes Jézusnak tulajdonított beszédek olyan írásokban maradtak fenn az első évszázadban, amelyeknek az eredetét nem ismerjük.

Részben fennmaradt szövegek

A jó állapotban fennmaradt szövegek és az elveszett szövegek között találhatóak azok, amelyekből lényeges számú részlet maradt fenn. Szám szerint 14 szöveg. Ezek között a *Júdás evangéliuma* a legjobb állapotban lévők közé tartozik, minthogy tartalmának több mint 75%-át sikerült mostanra helyreállítani:

A Megváltó párbeszéde
Júdás evangéliuma
Mária-Magdolna evangéliuma
Péter evangéliuma
A Megváltó evangéliuma
A zsidók szerinti evangélium
Jakab apokrif levele
Péter levele Fülöphöz
Tamás, az erős könyve
János titkos könyve
Jakab első apokalipszise
Jakab második apokalipszise
Bertalan kérdései
Jézus Krisztus bölcsessége

Valódi hagyományok?

E szövegek előtt a történelemben természetesen felmerül a kérdés a szövegek által közvetített hagyományok hitelességére vonatkozóan. Márpedig hajlamosak vagyunk úgy vélni, hogy az a szöveg, amely szokatlan képet közvetít Jézusról, valószínűbb, mint amelyeket az egyházi intézmények révén kaptunk, és gyakran jutunk olyan következtetésre, mintha az apokrif evangéliumok „valóságosabbak” lennének a kanonikusoknál – ennek alapján kerítette hatalmába a médiát az utóbbi hónapok-évek folyamán a *Júdás evangéliuma*. Egyesek – általában az egyház konzervatív köreiből jövők – éppen ellenkezően vélekednek: értékelésük szerint az Újszövetség négy evangéliuma tartalmazza a valóságot Jézusról – a teljes valóságot, és csakis azt. A magamfajta történész számára viszont a dolgok jóval bonyolultabbak.

Valamennyi apokrif evangélium Jézusra hivatkozik, és tanításait híven szándékosan továbbadni, de ilyen megfontolásból az itteni hagyományokat hitelesebbeknek látni, mint a többit, tévútra vezet. Elvégre az újszövetségi evangéliumoknak is ugyanezek az elvárásai, és nem azért kerekedtek felül a többin, mert amit Jézusról állítottak, az hamis vagy téves lenne. Aminthogy nem ez az oka annak sem, hogy a többinél maradandóbbak, hiszen világos, hogy az evangéliumok válogatási/kanonizációs folyamatában nem a történelmi hitelesség játszotta a főszerepet.

Tény, hogy a biblikus tudósok a történészekhez hasonlóan elfogadják, hogy egyik „evangélium” sem tekinthető Jézusról való, történelmi szempontból hiteles tanúságnak – akár szerepel a Bibliában, akár nem –; a történelmi tények, amennyiben vannak, mindannyiszor mondai elemekkel keverednek. És ez egyáltalán nem meglepő, minthogy az első évszázadokban keletkezett, Jézusról és az apostolokról szóló szövegek nem azért születtek, hogy pontosan elmeséeljék mindazt, amit Jézus és az apostolok tettek, hanem hogy rögzítsék és továbbadják az örökös és a közösségekben továbbélő hagyományokat. Vallomások szövegek, nem történelmi könyvek: az ezeket író keresztények megpróbálták igazolni és Jézus alakjában gyökereztetni hitüket. Nem kell csodálkoznunk, hiszen ezek az evangéliumok jobban összpontosítottak Jézus üzenetének tartalmára, mint személyére: céljuk a tőle kapott felismerés/kijelentés továbbadása volt, nem pedig létének részletes leírása.

A történésznek tehát esetenként mérlegelni kell, amit az egyes – akár kanonikus, akár apokrif – szövegekben Jézus mondott, ahhoz, hogy meghatározhassa a hagyományok valóságát, amelyekről beszámol. Hosszú, óvatos munkafolyamat ez, amelyhez minden egyes szöveg esetében kontextuskutatásra van szükség, továbbá vizsgálni kell a szöveg belső összefüggéseit, forrásait, a párhuzamos szövegeket, és ezek megfelelését mindazzal, amit máshonnan tudunk az ókori judaizmusról és „pogányságról”. E kutatások eredményei gyakran törekenyek és csak

ritkán vitathatatlanok, de hát ez természetes – minthogy az autentikus Jézus-hagyományak is csak egészen kis része maradt fenn jó állapotban.

Júdás evangéliuma és a történelem

A történészek munkájának bemutatása mentén szeretnék visszatérni a *Júdás evangéliumához*: továbbít-e vagy sem a szöveg őshagyományokat Jézusról? Amit állít, hihetőbb-e annál, mint amit a kanonikus evangéliumokban – és tágabb értelemben az első évszázadok Jézusról szóló elbeszéléseiben – találunk? Itt több tényezőt is számításba kell vennünk.

Először is *Júdás evangéliumának* nyilvánvalóan polemikus jellegét: Jézus azt állítja, hogy apostolai valójában nem tudják, ki is ő (34.); az apostolok gonosz erők hatalmába kerültek, és „gyümölcs nélküli fákat ültettek [az ő] nevében, szégyenteljes módon” (39.) A tanítványok visszautasítják Jézus bírálatait; dühbe gurulnak és káromolják őt (34.); „Jézus azt mondja tanítványainak: »Miben ismertek rám? Bizony mondom nektek, egyetlen nemzedék sem fog ismerni engem azok között az emberek között, akik közöttetek vannak.« Ezt hallván, a tanítványok méltatlankodni kezdtek, megdühödtek, és szívükben káromolni kezdték őt. [...] Lelkük nem vállalhatta a megmaradás kockázatát Jézus előtt, kivéve Júdást, az Iskáriótést. Ő képes volt előtte maradni, szemei azonban képtelenek voltak arcára tekinteni, és lehajtotta homlokát.”

Az apostolok itt a kereszténység azon formáinak szimbólumai, amelyekből a jelenlegi kereszténység ered; az a vád éri őket, hogy felelőtlenül elárulták Jézus tanításait. Velük ellentétben, megjelenik az alázatosabb Júdás alakja, aki képes megérteni mindazt, ami a szellemi valóságot érinti. Polemizáló íróként a *Júdás evangéliumának* szerzője nyilvánvalóan ismeri a kanonikus evangéliumokat, vagy legalábbis azok egy részét – a *Máté szerinti evangéliumot* és a *Lukács szerinti evangéliumot* mindenképpen. Már e tény miatt sem válhat elsődleges céljává, hogy Jézus történetét rekonstruálja: annak lehetősége, hogy írása régebbi anyagokat tartalmazzon, mint a már ismert szövegek, igen csekély.

Másodsorban a *Júdás evangéliuma* alig mond valamit Júdásról, és nem meséli el, hogyan árulta el Jézust. Csak a szöveg utolsó soraiban tesz rövid utalást erre a végső tetre (58.): „(A) fő-papok (a zsidók) azt mormolták: »Bement imahelyének vendégszobájába.« És az írástudók némelyike ott volt, arra figyelvén, hogy imádkozási helyén ejtsék foglyul. Valójában félték a néptől, mert mindenki prófétának tartotta. Aztán Júdáshoz közeledtek, és így szóltak hozzá: »Mit keresel te ezen a helyen? Te Jézus tanítványa vagy!« És ő úgy válaszolt nekik, amint kívánták. Júdás pénzt kapott, és átadta őt nekik.”

Így végződik a *Júdás evangéliuma*, amely nem tartalmaz semmiféle részletes leírást Júdás árulásáról és Jézus haláláról, és amely csaknem egyáltalán nem beszél arról, mi történt a továbbiakban Júdással; aki a *Júdás evangéliumát* ol-

vassa csak annyit tud meg, hogy Júdást kizárják a tanítványok köréből, és helyét más foglalja el, amire a kanonizált *Apostolok cselekedetei* 1,15–26-ban találunk utalást. A *Júdás evangéliuma* szerzője nyilvánvalóan nem állt kapcsolatban a már kibontakozott, sajátosan Jézusra és Júdásra vonatkozó hagyományokkal.

Végül pedig igaz, hogy a *Júdás evangéliuma* Jézusra hivatkozik, azonban nehezen képzelhető el, hogy a neki tulajdonított szavak egy első századbeli, Palesztinában vándorló próféta szájából származnak, még akkor is, ha azok a misztikus judaizmusban gyökereznek. Eltérnek attól, amit a többi fennmaradt szöveg tanít nekünk a történelmi Jézusról, ugyanakkor olyan, a 3. századi szövegek révén bizonyított elméletekhez közelítenek, mint a *János-apokrif* vagy a Nag Hamadiban fellelt *Az egyiptomiak evangéliuma* (más néven *A nagy láthatatlan Szellem könyve*). Következésképpen a *Júdás evangéliumában* Jézusnak tulajdonított szavak történetisége nagyonis kétséges.

Érdektelen szöveg?

A *Júdás evangéliuma* tehát nem használható fel Jézus és apostolai tanításainak és életének rekonstruálására. Érdektelen szövegnek kell hát tekintenünk? Helytelen lenne, minthogy ez az apokrif evangélium nem remélt anyagot szolgáltat a keresztény gnózis szakértői számára. Ezen az első évszázadok kereszténységének ezoterikus formáit értjük. Állításaik szerint az emberek üdvössége a világ, az emberi eredet és vég titkos rejtélyeinek megismeréséből (görögül: *gnószisz*) fakad; a történészek ezért használják velük kapcsolatban a „gnózis” vagy „gnoszticizmus” megnevezést.

Ezeket a mozgalmakat a kereszténység hosszú ideig elhajló – hogy ne mondjuk: eretnek – irányzatai közé sorolták. Az újabb kutatások azonban kimutatták, hogy a gnózis a kezdeti kereszténység szerves részét képezte; ezentúl az első keresztényekről már csak úgy beszélhetünk, ha egyszersmind a gnosztikusokról is szólunk. Márpedig a *Júdás evangéliumát* magukénak valló közösségeket mostanáig csak az őket támadó vitatkozók ismerték. A *Júdás evangéliumában* a történészek mostantól egy értékforráshoz jutottak; már megkísérelhetik *belülről* megismerni e közösségek tanításait, megtalálni helyüket a különféle kezdeti keresztény mozgalmak között, és elemezni az őket eddig ért bírálatokat.

A *Júdás evangéliumának* jelentősége abban áll, hogy új bizonyítékot szolgáltat számunkra a kezdeti kereszténység rendkívüli sokféleségéről. Számomra ebben lelhető fel az apokrif evangéliumok alapvetően értékes hozadéka. E szövegeknek köszönhetően valóban hozzáférhetővé válnak a különösnek tűnő Krisztus-ábrázolások, illetőleg a szokatlanak tetsző hagyományok.

Márpedig a 21. századig úgy gondoltunk Jézusra, és alakját önkéntelenül is úgy idéztük fel, ahogyan a négy kanonikus evangélium leírja, sőt mintegy kombinációjaként annak, ahogyan e négy szöveg Jézusról beszél. Mert ezeknek az

evangéliumoknak a Bibliában való jelenléte (kanonizáltságuk) kivételesen fontosá tette őket: századokon át olvasták őket újra meg újra; a velük kapcsolatos szövegmagyarázatok könyvtárak polcainak hosszú sorát foglalják el. Valamiképpen betöltik kollektív tudatunkat, alakítják a Jézusról alkotott képünket.

Ez azonban nem volt mindig így: az első és a második században Jézusról másféle leírások keringtek, más történetek, másféle Jézus-példabeszédek voltak ismertek. Egyes körökben Jézust nem tekintették Isten megtestesült fiának, viszont emberi prófétát láttak benne; mások a földre szállt Megmentőt vallották benne, anélkül hogy valóságosan testet öltött volna... A négy kanonikus evangélium által közvetített bemutatások bizonyára nem képviselték a többségi perspektívát – mindenesetre vitatták őket. Az apokrif szövegek egyébként kevésbé ismert liturgikus szokásokról és imádságokról is tanúskodnak. Egyszóval értékes ablakot nyitnak mindarra, ami az első évszázadok kereszténységét jellemezte, még azon egységesítési folyamat előtt, amely aztán a mai kereszténységhez vezetett: a gyakorlat és doktrínák sokféleségét mutató közösségek sokaságára, amelyek azonban valamennyien Jézus örökségének tiszteletét hirdették.

Az apokrif irodalom a többinél is jobban igazolja az első keresztény nemzedékek hittanának és -gyakorlatának nagyszerűségét, és nagymértékben kiszélesíti az első évszázadok kereszténységéről való ismereteink körét. Éppen ezáltal teszi lehetővé számunkra, hogy jobban megértsük a Jézus által ránk hagyott örökség sokszínűségét. Mert minél jobban megismerjük az őt követő első mozgalmak valóságát, annál több lehetőségünk nyílik majd a forrásoknál fellelhető tanítások és gyakorlat rekonstruálására.

Nem állíthatjuk, hogy ez a kutatás egy napon befejeződik. Az viszont egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy Jézus üzenetét nem kell megfosztani a többértelműségtől. Különben mivel is lenne magyarázható a „védnöksége” alá vonuló közösségek nagy változatossága?

FARKAS JÚLIA FORDÍTÁSA

KOVÁCS SÁNDOR

KÉNOSI TÖZSÉR JÁNOS ÉS UZONI FOSZTÓ ISTVÁN HISTÓRIÁJA ÉS AZ INTÉZMÉNYESÜLŐ ANGOL–MAGYAR UNITÁRIUS KAPCSOLATOK¹

A magyar unitárius egyház 1868-ban ünnepelte meg első ízben fennállásának 300. évfordulóját. A kerek évfordulón az 1568-ban tartott tordai országgyűlés vallásügyi végzésére, a szabad vallásgyakorlat törvényesítésére és az unitárius egyház születésére emlékeztek.² Ha 1568-at az unitárius időszámítás kezdetének tekintjük, akkor 1868 a romantikus, az erdélyi egyistenhívőket máig elkísérő, nem egy esetben mítoszteremtő történelemszemlélet origója.³ Az 1868-as meglehetősen szerény és visszafogott ünneppsorozat célja Dávid Ferenc alakjának rehabilitációja, illetve a magyar unitarizmus Kárpát-medencei jelenlétének hangsúlyozása volt. A szűkkeblű felekezeteskedés korlátait 1868-ban még csak a német lutheránusoknak sikerült áttörni, az erdélyi protestáns felekezetek képviselői közül egyedül Teutsch püspök köszöntötte az unitáriusokat. A lutheránus testvérből elfogadása mellett a zsinat fénypontja az angliai és az amerikai hitrokonok üdvözléseinek ünnepélyes felolvasása volt. Az Angol Unitárius Társulat képviselője, John James Tayler (1797–1869) lelkész és neves egyháztörténész személyesen adhatta át magyar hitrokonainak az angolhoniak és egyesült államokbeliek üdvözlését. Tayler, a Londonban székelő Manchester New College principálisaként némi ismerettel bírt transzilván hitfeleiről, hiszen 1860-tól a College-ban folyamatos volt a magyar unitárius jelenlét. A principális részint olvasmányai, részint Simén Domokos akadémitától kapott értesülései alapján behatóbban kezdett érdeklődni a magyar unitarizmus története iránt. 1861. április 16-án az Angliát is megjárt Székely Mózes főjegyzőnek címzett latin nyelvű levelében egyebek mellett azt írta, hogy a lelkészképzés javát szolgálná, ha évente legalább egy alkalommal levelet váltanának. Angol részről elküldenék az újabban megjelent teológiai munkákat, az erdélyi unitáriusok pedig pontos leírást adhatnának a kezükön levő kéziratokról és nyomtatványokról, esetleg elküldhetnék a felekezet

1 2006. szeptember 7-én a Szegedi Tudományegyetem Régi Magyar Irodalom Tanszék által szervezett konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

2 *A háromszázados jubileumhoz*, KerMagy 1868, 236–252.

3 1868 után íródtak meg a nagyobb történelmi összefoglalók, pl. JAKAB Elek, *Dávid Ferenc emléke. Elítéltetése és halála háromszázados évfordulójára*, Bp., 1879.; KANYARÓ FERENC, *Unitáriusok Magyarországon tekintettel az unitarizmus általános történetére*, Kolozsvár 1891.; ÜÖ. *Dávid Ferenc*, Kolozsvár 1906.

történetét bemutató újabb összefoglalóikat. Ha ezeket közös erővel kiadhatnák, óriási szolgálatot tennének a szakirodalomnak.⁴

Tayler javaslatának jelentőségét nem ismerték fel Kolozsvárott. A könyvtárnokot megbízták egy jegyzék elkészítésével, és néhány jelentéktelenebb nyomtatványt postáztak is a principálisnak, aki becsülettel szemlélte azokat a Londonban kiadott *Christian Register*ben.

Ezek között volt: Szentábrahámi *Summa Theologiae* című munkája – melyből minden gyülekezet és lelkész számára felajánlottak egy-egy példányt – a Koncz Boldizsár-féle magyar káté 1857. évi, az énekeskönyv 1837. évi a *Halotti énekeknek* 1856. évi kiadása és a *Keresztény Magvető* első kötete. Az unitarizmus történetét „új fényben bemutató egyháztörténetet” illetően Uzoni Fosztó István klasszikusnak számító kéziratot ajánlották:

„With regard to new materials, illustrative of our ecclesiastical history, I would remark, that Francis (sic!) Fosztó Uzoni, formerly pastor of our church in Bágyon, wrote, in two volumes, in a clear and elegant style, in Hungarian and Latin, an account of the origin and subsequent propagation of our religion in former centuries. Of this excellent historical work we possess only a single copy in manuscript. On the credit and authority of the aforesaid excellent historical work, from about the middle of the last century more especially, several smaller works and manuals, still existing in MS., for the use of students, were prepared and put forth by the following distinguished men – Michael Lombard Abrahami, Stephen Agh and Alexander Székely, at different periods bishops of our church. At the present time, one of our countrymen, Stephen Kovacs, a historian well known, and I may add, of high reputation, among all Hungarians, is engaged in writing a history of our religion and commonwealth.”⁵

Tayler nem adta fel a reményt a kolozsvári régiségek katalógusának kiadásával kapcsolatban, ezért egy évvel később Kriza János püspöknek is írt, megismételve kérését: „*Librorum rariorum, vel manuscript. vel impress. qui, ut audivimus, de antiqua ecclesiae vestrae historia multi adhuc in bibliotheca Claudiopol. latent, si catalogum accuratiorem describendum nobisque transmittendum statueritis, gratissimum, crede mihi, Unitariis Anglicis feceritis.*”⁶

4 *A Letter from Rev. John James Tayler, A.B., Principal of Manchester New College, London, to Rev. Moses Székely, Bishop-substitute of the Unitarian Churches in Transylvania, and President of the Holy Consistory, Christian Register* (a továbbiakban ChRL), 1861, 374–375.

5 *Translation of a Letter from the Rev. Moses Székely, of Aranyos Rákos, Bishop-substitute of the Unitarian Churches in Transylvania; and Ecclesiastical President of the Consistory, to the Rev. John James Tayler, B. A., Principal of Manchester New College, London, ChRL, 1861, 375–377.*

6 John T. HAMILTON, *Letters embracing his life of John James Tayler, B.A.*, London 1873, vol. 2. 210–211.

Az erdélyiek persze most sem küldtek katalógust, de a könyvtárban levő duplumokról egy jegyzéket készítették, és azokat felajánlották angol hitrokona-inknak. Könyvtörténeti szempontból talán nem jelentéktelen számba vennünk, mi is került az 1860-as években a londoni Manchester New College könyvtárába, de ez nem tartozik most dolgozatunkhoz.

Tayler 1868-ban, kolozsvári látogatása során, nemcsak arról győződött meg, hogy ősnymtatványokban és kéziratokban bővelkednek az unitáriusok, hanem arról is, hogy ezek szakszerű leírása és kinyomtatása nem tartozott az egyház prioritásai közé. Kolozsvárott néhányan felismerhették az angol professzor javaslatának fontosságát, és talán ennek tudható be, hogy az Egyházi Képviselő Tanács, az angoloknak írott zsinati beszámolóban, Tayler régen dédelgetett kérésére is reagált:

„Végre van szerencsénk tudatni azt is, hogy a Tayler úr által kifejezett óhajlás következtében, az Uzoni-Fosztó Krónikájának, melyben az erdélyi Unitáriusok története van megírva, s amely csak kéziratban van meg, érdekesebb részeit másoltatni kezdtük, annak idejében önöknek elküldjük.”

Meddő próbálkozás az Uzoni-féle Historia kéziratát Angliában keresni, sem ez, sem a régiségek katalógusa nem került el a szigetországba.

Az Unitariorum in Anglia... Brevis Expositio története

A Kénosi–Uzoni-féle História részleges másolatásának gondolatáig hosszú út vezetett, és ha ezen a szálon indulva visszafele haladunk, elérkezünk az angol–magyar unitárius kapcsolatok kezdetét jelentő, első hivatalos okmányához, az Angol Unitárius Társulat (Unitarian Fund) által 1821-ben szétküldött *Unitariorum in Anglia... Brevis Expositio* című nyomtatványhoz. A Német- és Franciaországba küldött példányok sorsáról közelebbit nem tudunk. A következőkben a *Brevis Expositio* elemzését kíséreljük meg, rámutatunk arra, hogy az angolok küldte levélre adott válasz szorosan kapcsolódik a Kénosi–Uzoni-féle egyháztörténethez. Vizsgáljuk meg először a *Brevis Expositiót*.

a. A *Brevis Expositio* felépítése

A tizenhat oldalnyi nyolcadrét nyomtatvány nincs szerkezeti egységekre osztva, de öt jól elkülöníthető részből áll. Az első rész (1r-3r) rövid dogmatikai összefoglaló az angol unitarizmusról. A szerzők a reformatori örökségre, és „azon tiszteletre méltó nagy férfiakra” hivatkoztak, akik vallották, hogy a Szentírás a hit és a cselekedetek egyedüli szabályozója, és minden embernek sérthetetlen joga a hit kérdéseiben ítéletet alkotni. Ebből az alapelvből kiindulva tisztították meg a kereszténységet, és állították vissza azt eredeti egyszerűségébe. Ez a reformátorok koráig visszanyúló toposz különösen kedvelt volt az unitáriusok körében is.

Eszerint az ősegyház tanainak tisztaságát csak úgy lehet visszaállítani, ha a gyökerekhez nyúlnak, és az egyházat a szentháromság tanától korrumpálatlan, eredeti állapotába állítják vissza. Ezt a munkát az emberben lakózó okosság, a ráció segítségével lehet elvégezni, mi több, Isten igéjének magyarázásában erre kell támaszkodni. Úgy gondoljuk, nem tévedünk, ha a *Brevis* okfejtését a közös, Angliában elsősorban John Locke munkásságán átáramló szociniánus örökségben keressük. Az Erdélyben is tanító Joachim Stegmann érvrendszerében találunk a ráció fontosságára utaló hasonló gondolatmenetet, az azonban teljesen kizárt, hogy az angolok tőle kölcsönöztek volna. Az erdélyiek nem csak ismerték, de előszeretettel használták is a stegmanni örökséget továbbgondoló Andrzej Wiszowaty tollán megfogalmazott *Religio Rationalist*. Meglepő a *Brevis*ben és *Religio Rationalis*ban megfogalmazottak hasonlósága.

„(...) Az okosság teendője – írják a *Brevis Expositió*ban –, hogy a kijelentés bizonyítékai felett bírálatot tartson, a szentírás igaz és kétes igazságú tételeit megkülönböztesse, a valódiak értelméről ítéletet hozzon. Amit az Istentől kijelentettnek ismernek meg, azt a legnagyobb tisztelettel fogadják, s a kegyesség és szeretet kötelességén kívül semmit szentebbnek nem tartanak, mint azt, hogy azon igazságokat, melyeket a szentírásból, annak szorgalmas megvizsgálása után merítettek, nyilván és állhatatosan, de szerényen védelmezzék.”⁷

És most lássuk ugyanezt Wiszowaty megfogalmazásában:

„A józan okossággal élő ember, vévén az Isten írott beszédének reguláját (melyen kívül ma egyéb bizonyos beszéde Istennek nálunk nincsen), és azzal helyesen élvén, ... ítéletet téssen, ... amely ítélettel csak az igazságnak hamisságtól való megválasztására való, hogy ki-ki maga hasznára, magának ítéljen. Nem hogy a maga ítéletét hatalommal mások lelkére kösse s regulául tegye: nem lehet senkit annak követésére kényszeríteni...”⁸

Kevés a valószínűsége, hogy az angolok egyenest Wiszowaty szövegéhez nyúltak volna, de hogy szociniánus, John Locke-on is átívelő tradíciót építettek tovább, az nyilvánvaló.

Ezután következik az angol unitáriusok hitének összefoglalója: Isten egy, és az Isten szeretet. Néhány közismert lokuszra és a Sömára hivatkozva bizonyították a háromság dogmájának tarthatatlanságát, majd elismételték azt, amit az erdélyiek is az unalomig tudtak: az Atya nagyobb a Fiúnál, a Szentlélek nem önálló személy, hanem Isten hatalmának megnyilatkozása vagy általa adott ajándék. A názáretbeli Jézus a Krisztus, az élő Isten fia, aki Istentől különbözik, de ugyanakkor egy az Istennel, a kölcsönös akarat egyessége által. Szenvedései, halála

7 JAKAB Elek, *Magyar és angol-amerikai unitárius érintkezések e század első felében*, KerMagv 1890, 376–377.

8 KESERŰ Gizella, *Andrzej Wiszowaty Religio rationalisa és Erdély = Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, (Adattár 35.), Szeged 1997, 246.

„öszönül szolgálunk a bűn eltávoztatására s az igazság tiszteletben tartására”, feltámadása záloga a mi feltámadásunknak. Az üdvösség elérése nem a misztériumokban és szimbólumokban, hanem az Isten igéjében és irgalmasságában van. A bűn és bűnbocsánat kérdésköre kapcsán kifejtették, hogy mindenkit bünei árnyában ítélnék meg, de miként a törvényhozásban a büntetést nem a bosszú, hanem a megjavulás végett róják ki, úgy Isten is a bűnösök megjavítására törekszik: „hanem hosszan tűr érettünk, nem akarván, hogy némelyek elveszenek, hanem, hogy mindenki megtérésre jusson. (2Pét 3,9b.)”

Az egyetemes üdvözülés már-már univerzalisztikus dimenzióit megnyitva rövid, de igen fontos leírását találjuk az istentiszteletnek. A disszenter tradíciónak megfelelően a szertartások különféleségét egyházaikban Pál apostol tanítása szellemében – „A hitben erőtlent fogadjátok be, nem ítéltetvén vélekedéseit (Róm 14,1)” – elnézték, a szeretetet tartván az egyetértés kötelékének.

A *Brevis Expositio* harmadik része, a *testes veritatis* toposzát követve az angol unitáriusok történetét foglalja össze. Az igazság tanúi kezdettől fogva jelen voltak Krisztus egyházában, így a VIII. Henrik „tisztátalan és buja szerelme” során elszakadt anglikán egyházban is találni proto-unitárius apostolokat. E rész megfogalmazásakor úgy tűnik, Lindsey 1783-ban, Londonban kiadott *An Historical View...* című munkájára támaszkodtak⁹, és a vallásos meggyőződéséért a halált is vállaló Joana Bocher és Bartholomew Legate-t tekintették a felekezet első mártírjainak. Az említett és igencsak vitatható unitárius hősök után a 17. század legnevesebb heterodox gondolkodóit mint az unitarizmus korai bajnokait vonultatták fel. Egyetlen nevet, John Locke-ét emelném ki, nemcsak azért, mert a türelem és polgári szabadság buzgó védője volt, és „szerencsésen munkálkodott nemcsak az emberi ész természete és művei előadásában, de az okosságnak az Isten igéje magyarázásánál törvényes jogába visszahelyezésében is”, hanem mert Locke és fegyvertársai alkotják azt a láncszemet, mely összeköti a magyar, a lengyel, a németalföldi és az angol heterodoxiát. Locke, Newton, William Whiston, Samuel Clarck felsorolása után a londoni első – nevében is – unitárius gyülekezet alapítóját, Theophilus Lindsey-t mutatták be a *Brevis* megfogalmazói.

A negyedik részben az unitáriusokkal rokon felekezeteket, a presbiteriánusokat, independenseket és baptistákat ismertették, illetve azt, hogyan hatott az egyistenhit a disszenter egyházakban, és kik voltak első apostolai. Az independensből unitáriussá lett „mind maga századában, mind minden más századokban híres philosophus”, Joseph Priestley angol fizikus és vallásreformátor szellemi portréja és élettörténete megrajzolása után az unitárius *société* alakulásáról szóltak. Először a *The Unitarian Society for Promoting Christian Knowledge and the*

⁹ Theophilus LINDSEY, *An Historical View of the State of the Unitarian Doctrine and Worship from the Reformation to Our Own Times. (With some account of the obstructions which it has meet with at different Periods)*, London, 1783. (A továbbiakban LINDSEY.)

Practice of Virtue by the Distribution of Books, majd az *Unitarian Fund* céljait ismertették.

A közlemény utolsó, befejező részében az ír misszióról és a teológiai irodalom alakulásáról számoltak be. Az unitarizmus jövőjét, töretlen fejlődését a bibliakritika és a tudományok fellendülésében, és ezek okos kiaknázásában látták.

Az unitárius kereszténység megismertetése, az erényesség és az emberiség boldogulásának munkálása érdekében az *Unitarian Fund* szívesen vesz minden tudósítást a világ különböző részein élő hasonló társulatoktól – ezzel a gondolategységgel, illetve a Madrászban és az Amerikai Egyesült Államokban élő unitáriusok megemlékezésével zárult a *Brevis Expositio*. (Az erdélyiek, noha földrajzilag közelebb voltak Angliához, mint a fent említettek, mégsem kaptak helyet a világnak az *Unitarian Fund* által rajzolt unitárius földabroszán.)

b. Körmöczi János: Az Angliában vagy Britániában és Scotiában lévő unitáriusokról új dátumok.

A *Brevis* nem véletlenül került a püspök és a konzisztórium asztalára. Körmöczi angol szimpátiája régi gyökerű, az egyházfő már akadémista korában jegyzeteket készített a szigetországban élő hitrokonokról. Az Unitárius Kollégium MsU 424. számú kézirata valószínűleg Körmöczinek Göttingenben készült feljegyzéseit tartalmazza. Benczédi Gergely adta az autográfának a *Körmöczi János akadémiai jegyzetei* címet. Ennek első, hosszabb része *Európa története politikai tekintettel* című 123 oldalnyi kézirat Csetri Elek szerint „valójában G. Chr. Gebauer *Anleitung zur Kenntniss der europaeischen Staatenhistorie*, – Leipzig, 1788 – alapján készített jegyzetek”. A második rész *Az Angliában vagy Britániában és Scotiában lévő unitáriusokról új dátumok* (a továbbiakban *Új dátumok...*) Csetri megállapítása szerint 1787-ben Kolozsvárott íródott.¹⁰

Szerintünk a kéziratban olvasható 1787-es dátum nem a keletkezés, hanem Gottlieb Jakob Planck *Neueste Religions-Geschichte*-jének kiadására vonatkozik.¹¹ Az *Új dátumok...* tulajdonképpen Planck műve hetedik fejezetének fordítása.¹² Planck ismerte és használta August Wendeborn *Der Zustand des Staats, der Religion... in Grosbritannien* művének angol unitáriusokra vonatkozó fejezetét.¹³ Mind Wendeborn, mind pedig Planck bőven merített Lindsey *An Historical*

10 CSETRI Elek, *Körmöczi János írásai* (kézirat), 38. (A szerző kézirátát kiadásra átadta az Erdélyi Unitárius Egyháznak, de erre még nem került sor.)

11 Hálásan köszönöm Hoffmann Gizellának a német nyelvű szövegek elolvasásában nyújtott önzetlen segítségét. Lásd: Gottlieb Jakob PLANCK, *Neueste Religions-Geschichte*, Lemgo: Meyer, 1787–1793.

12 Uo. A hetedik fejezet címe: *Nachricht von den Unitariern in Grosbritannien*, 445–478.

13 Lásd August WENDEBORN, *Der Zustand des Staats, der Religion, der Gelehrsamkeit und der Kunst in Grosbritannien gegen das Ende des achtzehnten Jahrhunderts*, Berlin: Spener, 1785–

View... című, az unitárius eszme fejlődéstörténetét bemutató könyvéből, és így Körmöczi akaratlanul is Lindsey művének első magyar tolmácsává lépett elő.¹⁴

A felvilágosult püspök számára az angol unitarizmus nem volt *terra incognita*. Azt nem tudjuk, mennyire ismerhette a közép-kelet-európai heterodoxia korai angol kapcsolatait, de azzal minden bizonnyal tisztában volt, hogy peregrinus elődei már az 1650-es években áthajóztak a csatornán. A holland, majd később a német egyetemeken megforduló diákok nagy része tervezte az angol szociniánusok meglátogatását. Az unitárius peregrinusok ismerhették Krzysztof Crell (Spinovius) kéziratban maradt *Epistola de statu Unitariorum in Angliá-ját*, ha mégsem, akkor németalföldi jóakaróik világosították fel őket arról, hogy a szigetországban szociniánusok élnek. (Lásd Samuel Crell, majd fél évszázaddal később Lázár István leveleit).¹⁵ Lázár, Körmöczinek küldött egyik leveléből arra következtethetnénk, hogy a göttingeni peregrinus valamiféle összeköttetésben állt a londoni unitáriusokkal. 1797. július 30-án kelt levelében kérdi Lázár István Körmöczitől:

„A londoni unitárius papnak vette-e a tisztelendő úr levelét? S ha igen, mit írt valami nevezetést? Ezekről jó szívvel venném tudósító levelét.”¹⁶

Az, hogy Körmöczi levelezett a londoni unitárius pappal, nem zárható ki teljességgel. Hagyatékában egyelőre nem találtunk Lindsey-nek küldött vagy tőle kapott levelet sem. Lindsey kiadott leveleiben nincs utalás Erdélyre és az ott élő

1788 művének az angol unitáriusokra vonatkozó fejezetét *Unitarier, Arianer, Socinianer, Arminianer* 271–296. Wendeborn magyar fordítást lásd: *Nemzeteket és országokat esmértető gyűjtemény. Kiadta Kis János, 1. kötet. (Nagy Britanniának egyházi, polgári és tudománybéli állapota a 18-dik század vége felé. Wendeborn Gebhard Friderik Ágoston', londoni predikátor 'munkája szerint rövid summába foglalta Zigán János, Pest: N. Kiss István könyvtárosnál, 1808.*

14 Vö. *Az Új dátumokat...* LINDSEY, i. m. következő részeivel: 479–486, 498–515, 529–551.

15 KOVÁCS, *Contributions...* 455–466.

16 Boros György volt az, aki Körmöczi és Lindsey esetleges kapcsolatára felhívta a figyelmet. Az *Emlékkönyv* első kötete első lapján a következő széljegyzetet tette: „Az angolokkal való érintkezés jóval korábbi nyomára akadtam Lázár István püspöknek Körmöczi János későbbi püspökhez Göttingába írt levelében. Minthogy tudtommal ismeretlen volt az előbbi érintkezés, szó szerint ide iktatom a levélből: 1797. július 30-án kelt levelében kérdi Lázár István Körmöczitől: *A londoni unitárius papnak vette-e a tisztelendő úr levelét? S ha igen, mit írt valami nevezetést? Ezekről jó szívvel venném tudósító levelét.* Ebből tisztán kivehető, hogy Körmöczi levelezésben állott egyik angol unitárius pappal 1797-ben, tehát összeköttetésünk csaknem egybeesik az angol unitárius név használatával s az első gyülekezet megalakulásával. 1912. július 3. Boros György.”

Nyomatásban csak 1924-ben közölte észrevételét. Vö. Boros György, *Száz esztendő az unitarizmus múltjából*, KerMagv, 1924, 219.

Angol nyelven Ferencz József írt egy rövid értekezést a kérdésről, lásd *Essex Church and Hungarian Unitarianism*, *The Inquirer*, January 26, 1935, 44.

unitáriusokra.¹⁷ Az egyetlen Erdélyre vonatkozó adat az említett *An Historical View...* című műben olvasható. A Dávid Ferenc és Fausto Sozzini közötti krisztológiai vita ismertetésekor egy lábjegyzetben Kolozsvár kapcsán Lindsey megjegyezte, hogy jól megerősített város, és hogy a szociniánusoknak itt – 1755-re utal – jól működő iskolájuk és nyomdájuk van, és lélekszámuk is számottevő.¹⁸ Ha Lindsey nem is tudott részleteket a 18. század közepén Kolozsvárott élő unitáriusokról, a Dávid–Sozzini közötti vita leírásával kárpótolta olvasóit a közelmúlt magyar unitárius vonatkozásainak hiányos ismeretéért. Az Essex Street unitárius lelkésze könyvének harmadik részében egy egész fejezetet szentelt a Dávid Ferenc és Fausto Sozzini között zajlott disputa leírásának. Az *On the Controversy Betwixt Francis Davides and Faustus Socinus, Concerning the Worship of Jesus Christ*¹⁹ című fejezet megírásakor Lindsey több forrásból is merített – Sozzini,²⁰ valamint Johann Lorenz von Mosheim²¹ műveiből –, és a gyér adatok ellenére tudóshoz méltó akribiával ismertette a történeteket. Megállapította, hogy a magyar unitáriusok püspöke, munkatársai – Jacobus Palaeologus, Johann Sommer és Matthias Vehe Glirius – nyomán fogalmazta meg nonadorantista doktrínáját. Dávid Ferenc Krisztus nem imadásáról, Szűz Mária és a megholt szentek segítségül hívásáról vallott felfogása Lindsey-nek John Jebb (1736–1786) tanár, politikus és vallásreformer hasonló gondolatmenetét juttatta eszébe:

„(...) prayer to him [Christ] is nowhere commanded in the Scriptures; and, consequently, that the addresses of Christians may with the same propriety be directed to the Virgin Mary, as to the Person of our Lord.”²²

A Dávid–Sozzini vita ismertetését követően a nonadorantizmus kérdését fejtegette a – *Of Socinus's Behavior Towards Other Unitarians, Who Refused, and Opposed the Worship of Jesus Christ*²³ – fejezetben is. Itt a Sozzini–Węrowszki polémia kapcsán mondatja ki az előbbivel, hogy a nonadorantista tanok megfogalmazója tulajdonképpen Palaeologus volt. „...unus etiam atque adeo, ni fallor, praecipuus fuit ex antesignanis illorum, qui Christum nec adorandum nec invocandum esse hodie affirmant, et interim tamen se christianos esse impudenter profitentur, quo vix quindquum scelerius in religione nostra depravanda, excogitari posse existimo.”²⁴

17 H. McLACHLAN, *Letters of Theophilus Lindsey*, Manchester: The University Press, 1920. Uő. *More Letters of Theophilus Lindsey*, TUHS, 3/4 (1923–1926), 361–377.

18 LINDSEY, i. m., 154.

19 Uo., 154–193.

20 Fausto SOZZINI, *De Iesu Christi Invocatione*, Krakkó, 1595.

21 Johann Lorenz von MOSHEIM, *Institutiones historiae christianae*, Helmstedt, 1739.

22 LINDSEY, i. m., 163.

23 Uo., 194–211.

24 Uo., 202.

Ha Lindsey Krisztus nem-imádása tárgyában végzett kutatásai során írott megállapításait összehasonlítjuk magyar kortársai ugyanabban az időben megfogalmazódó koncepciójával, legjobb esetben is csak mosolyogni tudunk az Uzoni Fosztó István tollán életre kelő, egyházáért mártíriumot is vállaló püspök naivságán. E beállítás szerint Dávid Ferenc tulajdonképpen galád jezsuita ármánykodás áldozata, aki meggyőződése ellenére hirdette nonadorantista tanát. Uzoni szerint Dávid azt akarta, hogy „Krisztus tisztelete és dicsősége az ő tagadó véleménye által még jobban kidomborodjék. Hiszen nem akkor tanulta először, hogy Krisztusért gyalázatot kell magunkra vennünk. Sokszor elmondhatta ezeket a Páli igéket: „Mert úgy vélem, hogy az Isten minket, az apostolokat, utolsókul állított, mintegy halálra szántakul...” 1 Kor 4,9–10.²⁵

De térjünk vissza Körmöczihez és a *Brevis Expositio*hoz.

Általánosságban a mindenkori unitárius püspökről elmondható, hogy kezét az európai heterodoxia érverésén tartotta, és figyelemmel követett minden szociniánus/ariánus/heterodox megmozdulást. Lázár halála után Körmöczi került a püspöki székbe, és püspök elődeihez hasonlóan élénk levelezést folytatott a peregrinusokkal. 1817-ben az unitárius Derzsi Kanyaró Mihály tanult Göttingenben. Körmöczi arra utasíthatta fiatal papját, hogy menjen át Angliába, sajnos a Kanyarónak küldött levél nem maradt fenn, csak a püspöknek írott válasz.²⁶ Ebben az angliai zavargásokra, pénzügyi nehézségeire és tetemes kiadásaira hivatkozva az ifjú kibújt az utazás kényszere alól. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy Kanyaró pénzét elherdálta, és egyházának is rossz hírét keltette azzal, hogy Kőrösi Csoma Sándornál is eladósodott, mi több, a kölcsönkért összeget sem fizette vissza.²⁷

Ezek után elképzelhető az az öröm, amit 1821-ben a *Brevis Expositio* szerzett az unitárius konzisztóriumban. Az elszigeteltségben, tényleg a létéért küzdő felekezet mint mentőövbe, kapaszkodott az újólag felfedezett angol rokonságba. Körmöczi hiába rajzolt *Új dátumaiban* árnyalt képet az angol unitarizmusról, a *Brevis Expositio* valóságos eufóriát gerjesztett. Az Angliában élő hitrokonok prereformátorok koráig visszanyúló történelemszemléletét az erdélyiek fenntartás nélkül átvették, pedig Körmöczi püspök Planck művéből készített fordításában óva intett a túlzásoktól, ami az *Új dátumok...* első bekezdéséből nyilvánvaló:

25 KÉNOSI TÖZSÉR János – UZONI FOSZTÓ István, *Az erdélyi unitárius egyház története I.*, ford. MÁRKOS Albert, a bev. tanulmányt írta, a ford. ... egybevetette BALÁZS Mihály, sajtó alá rendezte HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel, Kolozsvár, 2005. (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/1.), 298.

26 EUEGYLT Kanyaró Mihály – Körmöczi Jánosnak, 1817. augusztus 7., Göttingen, Körmöczi hagyaték

27 CSETRI Elek, *Kőrösi Csoma Sándor indulása*, Bukarest, 1979, 195–201.

„Az unitáriusok históriája Angliában úgymint bizonyos secta históriája nem lehet igen régi. Mert tudva vagyon, hogy az ő elterjedések jó elein itten törvények által megakadályoztatott, amely nem csak megújított sokszor, hanem hozzáadásokkal is meg bővítve szoros megtartása kihirdettetett. Sok parlamentáris gyűlésekben az ő tudományok, mint káromlás prezentáltatott ezért reá büntetés határoztatott mint blasphemíára.”²⁸

Az Angliában élő unitáriusokhoz...²⁹

Az erdélyi unitáriusok hosszú tanácskozások után latinul válaszoltak az angoloknak. A Sylvester György neve alatt elküldött levélben hitrokonaikhoz hasonlóan ők is reliigiójuk kontinuitásának és ősiségének kimutatására törekedtek. Ezt nemcsak, és nem elsősorban az angol minta inspirálta, hanem, a Kénosi Tőzsér János és Uzoni Fosztó István tollán megfogalmazódó, és az 1800-as évekre általánosan elfogadott teória az unitarizmus erdélyi kontinuitásáról. Érdemes összehasonlítani az *Epistola* bevezető részét a Kénosi–Uzoni-féle egyháztörténet második, *Az unitárius vallás keletkezése Erdélyben* című fejezetével. Lássuk csak, hogyan is kezdődik az említett fejezet:

„Őseinktől az öregekre, tőlük a ránk szállott hagyomány így szól: 1540–1541 körül Kolozsvár lakosai a katolikus vallásról a lutheránusra tértek. Ez minden kétséget kizárólag igaz. Körülbelül öt évig a lutheránus vallást követték, azután pedig az unitárius vallásra tértek volna át. Ebben nagy munkás volt egy-néhány férfi, legmunkásabb pedig Dávid Ferenc. Ő fölállt egy kerek köre, mely akkor a Torda utcában, most ugyanannak az utcának a túlsó sarkán áll, onnan beszédet tartott, s hirdette amaz egyedülvaló Istent. Itt az összegyűlt nagyszámú sokaságnak oly nagy hatással prédikált, hogy a hallgatóság, sőt Heltai Gáspár első pap helyeslése közepette a város papjának választották, s a piacon álló, de még egészen be nem fejezett székesegyházba vitték, itt a szószéket neki följánlották. Azután az egész várost a maga és az ő hitfelei vallására térítette...”³⁰

És most lássuk az *Epistolát*:

„Ezen szájról szájra lett által adás, mely jött eleinkről az öregekre azokról üdövel reánk, tanítja: Kolozsvár (mely anya városa Erdélynek) lakosai 1540-ben és 1541-ben esztendőök körül a R. Catholica vallásról által menének a Lutheráná-

28 KÖRMÖCZI, MsU 424

29 Teljes latin címe: *Epistola ad Unitarios in Anglia missa. Georgius Sylvester, apud Unitarios in Transilvania Claudiopoi S[acrae] S[anctae] Theologiae Professor p.o. Unitatis Dei in Anglia Assessoribus. Salutem a Deo Patre et Domino Jesu Christo apprecatur.* (A továbbiakban *Epistola.*)

30 KÉNOSI–UZONI, i. m., 149.

ra. És mint egy öt esztendeig Lutheránusok lévén azután unitáriusok lettek némely férfiaknak, kiváltképpen Dávid Ferencnek munkálkodásából.

Mert ez egy kerek kőről Torda utcában prédikálván midőn egyedül az Atyát állítana amaz egy Istennek; sokak öszvetődülésében oly szerencsésen tanított, hogy az hallgató nép, sőt a plebánus Heltai Gáspár közhelybe hagyásával is a város papjának kikiáltatott, és a piaci nagy templomba vezetettvén katedrát, sőt az egész város az ő vallására állott.”³¹

A szó szerinti szövegátvétel mellett a *Historia* szerkezetét is felismerhetni az *Epistolában*. Az egyházzá alakulás elnagyolt története után a felekezet jeleseinek portréját festették meg, majd a szertartásrendről, a patrónusokról és az iskolák állapotáról szóltak, természetesen a terjedelmi korlátok miatt nem a *História*-hoz hasonló részletességgel.

A felekezet nagyjai sorában, Dávid Ferencen és Giorgio Biandratán kívül, Enyedi György és Szentábrahámi Lombárd Mihály kapott helyet. Dávid és Biandrata mint alapítók, Enyedi *Explicationes*ének³² köszönhetően, Szentábrahámi pedig főműve, a *Summa Universae Theologiae*³³ kapcsán került be a vezetők sorába. Ugyanakkor Szentábrahámi műve hídként is szolgált a közép-kelet-európai heterodoxiába való betagozódáshoz.

Roppant érdekes, hogy miközben a *Summára*, mint az erdélyi unitárius teológia sarkcsillagára hivatkoznak, meg sem kísérelik a hitelvek összefoglalását. Láttuk, hogy a *Brevis Expositio* egy jól kidolgozott dogmatikai fejtegetéssel kezdődött. Az *Epistolában* nyoma sincs teológizálásnak, egyetlen nagyvonalú utalással, Samuel Friedrich Bock históriájához³⁴ utasítják angol hitrokonaikat:

„Ezen theológia dogmaticum principiumai meg vagynak a számkivettett lengyelek confessiójában melyet a brandenburgiai electornak ajánlottak volt, ’s amely Erdélyben több fejedelmek által megerősítettet szóról-szóra megtaláltatik Bock Fridrieck Sámuelnek a Burgus Socinianismus históriája 71-ik és következő lapjain, ki jött Regio Montumban 1745-ben.”³⁵

Kolozsvárott az *Epistolának* több szövegváltozata maradt fenn. Körmöczi hagyatékában találtuk meg azt az annotált autográf kéziratot, melyben a püspök éppen a rögzített hitelvek feletti nagyvonalú elsiklást kifogásolta hitfelei részéről. Az *Epistolában* az erdélyiek azt sugallták, hogy hitük teljesen megegyezik

31 MsU 508. *Az Angliai Unitáriusokhoz Küldött Levél*. Kolozsvár, 1822. A címnegyed fölött id. Kozma Jánosra vallón: *Tizennyolcadik példány vagy Exemplár*. A kéziraton nincs ajánlás, fordítója ismeretlen.

32 ENYEDI György, *Explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti, ex quibus Trinitatis dogma stabiliri solet*, [Claudiopoli 1598, typ. Heltai]. RMNY 836.

33 *Summa universae theologiae Christianae secundum Unitarios, in usum auditorum theologiae concinnata et edita*, Claudiopoli, typis Collegii Refromatorum, MDCCLXXXVII.

34 Samuel Friedrich Bock, *Historia Antitrinitariorum*, Königsberg–Leipzig, 1774–1784.

35 MsU 508.

az angol unitáriusokéval. A püspök az egyház legfőbb öreként, nem tudta elfogadni az efféle általánosításokat, ezért a válaszlevél elküldése előtt jónak látta tisztázni a teológiai kérdéseket. A *British Library*ban találtuk meg azt az 1782-ben nyomtatott *Confessiót*,³⁶ amelyet Körmöczi 1822. november 29-én válasz gyanánt küldött a *Brevis Expositiora*. (A *Confessiót* az unitárius peregrinusok is gyakran osztogatták diáktársaiknak, arra is van példa, hogy kelendősége miatt Amsterdamban újólaj kinyomtatatták.)³⁷ A püspök a nyomtatvány utolsó üresen maradt oldalán rövid levelet intézett az angolokhoz:

„In sequelam epistolarum, Londonii, Prid. Kal. Maji MDCCCXXI., Typis Ricardi et Arthuri Taylor datarum e postulato vestro pro commercio epistolarum habendo pergratum vobis futurum intelleximus, si certiores fecetis in quibusvis orbis terrarum partibus existere Unitarios. Praestitit responsum Rev. Georg Sylvester, Pastor hujus, dum vobis traditae sint necne ignoramus, his lincolis ergo accipite: centum triginta et aliquot esse ecclesias Unitarias in Transylvania, quadraginta quinque milla animarum complectentes quae animo pergarato epistolam vestram acceperunt; hinc factum est ut juvenem bonae indolis Alexandrum Binetz³⁸ ephippiarium eo inviavimus, ut commercio literis magis frui nobis liceat, quem vobis commendatum de meliori volumus. Claudiopoli, 29, 9br., 1822. Johannes Körmöczi mp., Superintendens Unitariorios in Tranylvania.”³⁹

A Sylvester neve alatt elküldött *Epistolát* nemcsak Körmöczi, hanem Nagy Lázár (?–1837)⁴⁰, a kolozsvári kollégium felügyelő gondnokának levele is megelőzte. Jakab Elek értesülései szerint Sylvester a *Brevis Expositiot* 1822. június 1-jén az EKT elé terjesztette, de ismeretlen okok miatt a konzisztórium csak 1825-ben küldte el. Sem Jakab Elek, sem Buzogány Áron nem említi *Emlékkönyvében*

36 *Confessio Fidei Christianae Secundum Unitarios, inter quator in Transylvania Religiones receptas numerata Fundamentalibus Patriae istius Legibus, Diplomatiibus, variisque Rescriptis Caesares, verbis Regiis Capitulationibus Principium confirmata*, Cibinii die 27. Xbris, Anno 1782. A *British Library*ban jelzete: 4224.e.22. (A továbbiakban *Confessio*.)

37 GÁL Kelemen, *Lázár István püspök és külföldi egyetemi tanulmányai*, Unitárius Naptár, 1931, 92–102.

38 Binetz Sándor valószínűleg a kolozsvári unitárius templom építésében is részt vállaló, naplóíró Binetz Istvánnak lehetett a fia. Életéről egyelőre közelebbi adatunk nincs. Vö. *Kolozsvári dolgok a XVIII. század végéről*, Ellenzék, 1902. augusztus 26, 193. sz.

39 *Confessio...* Szeben, 1782. A *British Library* kérésünkre megküldte a *Confessio* fénymásolatát, így az eredetileg Fretwell által hibás latinsággal közölt levelet ki tudtuk javítani. Vö. John FRETWELL, *Chalmers Transylvanian Recollections*, The Inquirer, January 22, 1881, 52. Itt mondok köszönetet Sue Killorannak, a Manchester New College (Oxford) könyvtárosának a *British Library*-ből rendelt *Confessio* fénymásolt példányáért és a kutatásban nyújtott önzetlen segítségéért.

40 Nevéhez fűződik a kolozsvári magyar színház építtetése és történetének megírása. Vö. *Az erdélyi magyar színészet hőskora 1792–1821. Nagy Lázár visszaemlékezései* (Erdélyi Ritkaságok 1. sz.), Bev. ellátta Dr. Jancsó Elemér, Kolozsvár, 1939.

a Nagy Lázár felügyelő gondnok által írt azonnali választ, melyet az angolok a *Unitarian Fund* évi közgyűlésén 1822. május 29-én felolvastak, és amelynek latin eredetijét az MR 1822 júliusában (437–438), angol fordítását pedig a ChRL augusztusban közölte (253–256).

Úgy gondoljuk, még nem mondhatjuk ki az utolsó szót a 19. század első felének angol–magyar kapcsolatairól. További kutatások bizonyára új eredményeket hoznak majd felszínre, és talán sikerül az angol–magyar kapcsolatok méltatlanul elfeledett alakjának, Kőrmöczy János püspöknek a szerepét is tisztáznunk ebben az egyáltalán nem egyszerű kérdéskörben.

DR. REZI ELEK

ERDŐ JÁNOS SZELLEMI ARCA ÍRÁSAI TÜKRÉBEN

Erdő János „szellemi arcának megrajzolása”, tudományos érdeklődésének és munkásságának bemutatása nem könnyű feladat, nemcsak azért, mert különböző szakterületeket kell áttekinteni, hanem azért sem, mert nem rendelkezünk írásainak tejjességével. Kiteljesedő munkássága arra a nehéz időszakra esik, amikor a kommunista hatalom mindent megtett annak érdekében, hogy a teológiai irodalmat megbénítsa, a publikálást ellehetetlenítse.

Ezek tudatában ez az írás csak egy kísérlet Erdő János szellemi arcának megrajzolásához.

Erdő János egyik önvallomásszerű beadványából szeretnék kiindulni, amelyet 1948. július 27-én intézett az Egyházi Főtanácshoz:

„Az 1945–46. iskolai évtől kezdve, felkérés alapján, a rendszeres teológiai szakcsoport egyes tárgyait adtam le, az 1947. évi aug. 10–11. Egyházi Főtanács megválasztatott a rendszeres teológiai szakcsoport rendes tanárának.

Főtisztelendő Egyházi Főtanács! Életem célját, midőn beléptem a teológiai akadémiára, elhatároztam: lelkész leszek. Emellett minden időmet és tehetséget a történelem művelésére akartam fordítani. Úgy érzem, hogy szakképzettségemnek megfelelően a történelem tárgykörében tudok igazán dolgozni és alkotni. E felfogásomat az egyházi vezetőség és a teológiai akadémia tudomására is hoztam. Most, midőn lehetőség nyílt számomra, hogy szakképzettségemnek és tudásomnak megfelelő munkakörbe kerülhessek, erkölcsi kötelességemnek érzem úgy Egyházam, mint önmagam iránt, hogy pályázatomat a történelem-jogi tanszékre benyújtsam.”¹

I. Önvallomásából kiderül, hogy teológiai érdeklődése két területre esett: rendszeres teológia és egyháztörténet. Ezek közül ő inkább az egyháztörténet felé vonzódott. Ezt támasztja alá egy másik vallomása is: „1935–1937 között az oxfordi Manchester College növendéke voltam; Raymond. V. Holt, a ma élő egyik legnagyobb unitárius történelemtudós növendéke voltam, akinek irányítása és ellenőrzése mellett megkaptam azt a szakképzettséget, amelyre mindig vágytam. Történelmi szeminárium munkásságommal megnyertem a College »Mans-

1 Erdő János beadványa az Egyházi Főtanácshoz, Kolozsvár, 1948. július 27-én. Erdő László tulajdonában. 1 oldal.

field« történelmi díját. R. V. Holt-nak igazoló iratát tanulmányi előmenetelemre, tisztelettel mellékelem.”² Való igaz, hogy Erdő a történelem terén ért el szakmai sikereket. 1941-ben teológiai magántanári oklevelet szerzett az egyháztörténet-jogi szakcsoportból, 1945-ben középiskolai tanári oklevelét világtörténelemből általános jeles minősítéssel kapta meg. Doktori dolgozatát *Serveto Mihály és az erdélyi unitarizmus* címen Bíró Vencel³ és Balanyi György⁴ egyetemi tanároknál írta, amelyet summa cum laude minősítéssel védett meg – szintén a világtörténelem körében.

Az egyháztörténet iránti elkötelezettségére vall az a tény, hogy amikor 1982-ben, a Minns Előadások Bizottsága felkérte előadások tartására, annak ellenére, hogy ebben az időben az erdélyi unitárius teológia tekintélyt parancsoló vezéregyénisége volt, ő önmagához híven, mégis egyháztörténeti jellegű előadásokat tartott. Itt csupán megemlítem, hogy az előadások alapítója Susan Minns (1839–1938) volt, ismert természettudós és a harvardi egyetem (Cambridge, Mass.) tanára, az amerikai unitárius egyház lelkes tagja. Vagyonát művelődési és emberszolgálati célokra hagyta. Alapítványt tett – egyebek mellett – egy évenkénti előadássorozat szervezésére a vallástudomány, teológia, etika, egyháztörténet köréből. A Minns előadásokat 1942-től évenként megtartották, rendszerint egyetemi városokban.⁵

Erdő öt előadást tartott unitárius egyháztörténeti tárgyakban:

Június 17. Boston, *Az erdélyi unitárius egyház megalapítása;*

Június 23. Brunswick (Maine állam), *Dávid Ferenc radikális reformációjának teológiai alapja;*

Június 28. Boston, *Az unitarizmus hozzájárulása a vallási türelem megteremtéséhez Erdélyben;*

Június 30. Boston, *Dávid Ferenc pere és elítéltetése;*

Július 7. Chicago, *Az erdélyi unitárius egyház megalapítása* (ez volt az egyetlen ismétlés).

Az egyháztörténet iránti elkötelezettségét érhetjük tetten, ha a *Keresztény Magvető*ben megjelent írásait vizsgáljuk. Írásai a következők szerint oszlanak meg: 16 tanulmány az egyháztörténet, 8 a rendszeres teológia köréből, 8 kongresszusi beszámoló, 18 fordítás, 3 pásztorlevél.⁶

2 Uo. 1. oldal.

3 Bíró Vencel (1885-1962) piarista szerzetespap, történész, író. 1944-ben a kolozsvári egyetem Erdély és Kelet-Európa történeti tanszéke tanárának nevezik ki. 1945 és 1948 között a Bolyai Tudományegyetem bölcsészeti, nyelv és történelemtudományi karának prodékánja volt.

4 Balanyi György (1886-1963), piarista szerzetes, történész, 1943-1948 között a kolozsvári egyetem középkori és legújabb kori történeti tanszékének tanára.

5 *Keresztény Magvető* (a továbbiakban KerMagv) 88 (1982) 176.

6 Isten és ember szolgálatában. Erdő János emlékezete. Erdélyi Unitárius Egyház. Kolozsvár, 2007. In. Erdő János megjelent munkái (Összeállította Rezi Elek), 315–319.

Az általam ismert, Erdő László tulajdonában levő, főleg angol nyelvű kéziratok anyag 95%-a szintén egyháztörténeti vonatkozású.⁷

Melyek voltak Erdő különösebb érdeklődési területei az egyháztörténet köréből?

1. Élénk érdeklődési területe a 16. századi radikális reformáció eszmetörténete, főleg Szervét Mihály (kéziratok tanulmányai), Dávid Ferenc élete, munkássága. De ebben a témakörben foglalkozott Heltai Gáspár, Jacobus Palaeologus életével és munkásságával is. Erdő Dávid Ferenc életének és munkásságának, illetve reformációja teológiai lényegének felmutatásával arra törekedett, hogy méltó helyre állítsa reformátorunkat az erdélyi, a magyar, általában az európai kultúra történetében. Ezért nagy tisztelettel értekezik Dávid biblicizmusáról, a 16. századi vallásszabadságról és vallási türelemről, az Unitárius Egyház püspökválasztási jogának történetéről. Erdő Dávid Ferencel kapcsolatos írásaiból nemcsak az elismerés és a tisztelet árad egyházalapító püspökünk felé, hanem olykor a csodálat is. Jó példa erre Dávid biblicizmusáról írt tanulmányában tett kijelentése: „A dévai vár halottja századának a jövő felé bátran haladó reformátora volt. Bogáti Fazekas Miklós, a kortárs úgy jellemezte, mint »theologus incomparabilis«. Ő viszont az Újszövetség szellemében »a megfeszült Jézus Krisztus szolgája«-nak nevezte magát. Talál és minősítő is egyben ez az elnevezés, mert Dávid Ferenc Jézus tanítványaként az igazság szeretője volt. Isten törvényét követte, és Isten egyházának építését kereste. Élete Isten és ember szolgálata volt a Szentírás alapján. Radikális reformációja és az unitárius egyház megalapítása, a lelkiismereti szabadság és a vallási türelem biztosításáért folytatott küzdelme – ez az ő életének maradandó értéke.”⁸

Nem véletlen, hogy mint a *Keresztény Magvető* szerkesztője előszeretettel közölte azokat az írásokat, amelyek Dávid Ferenc életével és munkásságával, de általában az erdélyi unitárius reformációval kapcsolatosan újabb adatokat közöl-

7 Erdő ezeket akadémiai éve alatt (1935–1937) írta.

8 *Dávid Ferenc biblicizmusa*, KerMagv 85 (1979) 136-137.

tek, mint például Sebesi Pál⁹, Binder Pál¹⁰, Bodor András¹¹, Kathona Géza¹², Dán Róbert¹³, Gündisch Gustav¹⁴, Hermann M. János¹⁵, Tadeusz Wojak¹⁶ történészek írásai.

2. Erdő másik törekvése az angol és amerikai unitárius eszmetörténet megismertetése. Ennek érdekében értekezik Ralph Waldo Emerson, Williams Ellery Channing, életéről, munkásságukról és jelentőségükről, az unitarizmus iránti szolgálatukról; az oxfordi Manchester College történetéről.

Fordításai is ennek a célnak a szolgálatában álltak, azzal a különbséggel, hogy azok főleg a rendszeres teológia területét célozták meg. Ebben azt a törekvését véljük felfedezni, hogy az erdélyi unitárius teológia számára elérhetővé akarta tenni a konstruktív jellegű írásokat, ezért igen figyelmesen válogatott. Azoknak a teológusoknak az írásait fordította és közölte a *Keresztény Magvetőben*, akiknek a teológiai felfogása a keresztény teizmus alapján állt, mint pl. Phillip Hewett, Arthur J. Long, Max Ulrich Balsinger.

-
- 9 *A Heltai nemzetség*, KerMagv 80 (1974) 27-35; *Enyedi György levele Creker (Krecherus) Dániel beszercei jegyzőhöz*, KerMagv 80 (1974) 100-104; *Újabb adatok Dávid Ferenc családjáról és nemzetségéről*, KerMagv 78 (1978) 30-48; *Adatok Dávid Ferenc életrajzához*, KerMagv 78 (1972) 133-148; *Adatok az unitárius istentisztelet történetéhez a 16. századból*, KerMagv 78 (1972) 198-201; *János Zsigmond és Dávid Ferenc látogatása Brassóban 1568-ban*, KerMagv 81 (1975) 235-237; *Unitárius iskolák szász diákjai*, KerMagv 84 (1978) 191-202; *A brassói és szebeni gimnáziumok unitárius diákjai a XVI–XVIII. században*, KerMagv 85 (1979) 55-58.
- 10 *Adatok a 16. századi erdélyi unitarizmus történetéhez*, KerMagv 79 (1973) 13-17; *Adatok Pécsi János énekszerző életéhez*, KerMagv 82 (1976) 212-213; *Dávid Ferenc családja; a kolozsvári Hertel nemzetség* KerMagv 85 (1979) 104-125; *A Schassburger – Segesvári család és a kolozsvári Heltai nyomda*, KerMagv 86 (1980), 33-39; *Dávid Ferenc rektor beszercei papja: Albert Krischner (1508-1564)*, KerMagv 87 (1981) 217-220; *Három unitárius értelmiségi életútja a XVI. századi Erdélyben*, KerMagv 88 (1982) 139-144; *Andreas Thorwächter szász evangélikus lelkész unitárius tárgyú tanulmányai*, KerMagv 94 (1988) 170-174.
- 11 *Újabb adatok egy négy száz éves perről*, KerMagv 77 (1971) 52-62; *Palaeologus Jakab tanítása a türelmességről*, KerMagv 78 (1972) 122-125; *Palaeologus Jakab: Catechesis Christiana* (részlet) (Bodor A. fordítása), KerMagv 78 (1972) 126-133; *A Filstich krónika feljegyzései Dávid Ferencről* (közlő), KerMagv 78 (1972) 202-203; *Dávid Ferenc emlékezete*, KerMagv 85 (1979) 232-234; *Az antitrinitarizmus a XVI. század második felében*, 89 (1983) 102-108.
- 12 *Az 1571 februárban tartott állítólagos harmadik gyulafehérvári hitvita és a patrotheosz-tan*, KerMagv 90 (1984) 207-213; *Dávid Ferenc 1566. évi tételei*, KerMagv 83 (1977) 163-169; *Erdélyi unitárius tanulók külföldön 1711-ig*, KerMagv 85 (1979) 30-39
- 13 *Bogáti Fazekas Miklós*, KerMagv 82 (1976) 164-211.
- 14 *Adalék Jacobus Palaeologus erdélyi tartózkodásához*, KerMagv 90 (1984) 213-219.
- 15 *A hazai és a lengyel reformáció XVI. századi kapcsolatának újabb kutatása*, KerMagv 84 (1978), 202-211.
- 16 *A lengyel reformáció döntő eseménye*, KerMagv 95 (1989) 79-85.

3. Történelmi dokumentumként kezelhetjük beszámoló írásait a Szabadelvű Vallások Nemzetközi Társulatának (IARF) egy-egy kongresszusáról.¹⁷ Erdő különös érdeklődéssel a kongresszusok nyitányát képező teológiai konferenciák felé fordult, a kongresszusok színes, sokszor demonstratív munkafolyamata kevésbé érdekelte, és egyenesen került a show-jellegű megnyilvánulásokban való részvételt.

Beszámolóiban nemcsak a történelmi hűség kívánalmának felelt meg messze-menően, hanem a témával kapcsolatos egyéni meglátásait is megszólaltatta. A beszámolókból az unitarizmus jelene iránti törődés, gondoskodás és a jövője iránti bizalom sugárzik. A kongresszusok témáinak változatossága lehetőséget adott számára, hogy kifejtse teológiai álláspontját, mert mindig hangoztatta: „a kongresszust jellemezte a teológiák pluralizmusa. A mának új szemlélete és a széles körű teológiai orientáció a humanizmustól a teizmusig.”¹⁸ Három kongresszusi beszámolója mondanivalójának a teológiai lényegével szeretném alátámasztani állításomat:

1972, Heidelberg. A kongresszus témája lehetőséget kínált arra, hogy beszámolójában kifejtse az emberrel kapcsolatos teológiai álláspontját. A rá jellemző „tökéletesedési folyamat”-téma hangoztatásával fogalmaz: „Az élőlények sorában egyedül az ember az, aki belső erői és képessége által állandóan készül, emelkedik és fejlődik. Egyedül képesített és hivatott arra, hogy létfenntartásán túl keresse az örök értékeket, és általuk tökéletesedjék. Jézus felhívása: »Legyetek tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes« (Mt 5,48) szintén a fejlődésre képes, emelkedni akaró és tudó emberhez, »a teremtés koronájához« szólt”.¹⁹ Leszögezi, hogy a felelős szabadság önmagunkra, embertársainkra és a világra irányul. A kongresszusra jellemző pluralista teológiai nézetek ellenére bátran kijelenti, hogy „a felelős szabadság igazolója és útmutatója számunkra Jézus, aki maga volt a szabadság.”²⁰

1975, Montreal. A kongresszus a vallás erejével és gyengeségeivel foglalkozott a szekularizálódó világban. Erdő felismerte, hogy „az unitárius kereszténység számára is szükségessé vált, hogy vizsgálja felül a vallás tartalmát, különböztesse meg benne az örökkévalót a mulandótól, és a keresztény hit igazságait és dinamizmusát korszerű formában fejezze ki”.²¹ Világos a meglátása: nem a

17 A következő nyolc kongresszusról számolt be: Heidelberg, 1972. augusztus 18-25; Montreal, 1975. augusztus 15-22; Oxford, 1978. július 28. – augusztus 4.; Noordwijkerhout (Hollandia), 1981. július 21-24; Tokió, 1984.; Palo Alto (AEÁ), 1987.; Hamburg, 1990. július 27. – augusztus 2.; Bangalore (India), 1993. augusztus 15-18.

18 *Az ember és világ szolgálatában*, KerMagv 78 (1972) 189; *Egységünk a különbözőségben*, KerMagv 81 (1975) 214.

19 *Az ember és világ szolgálatában*, Uo. 78 (1972) 190.

20 Uo. 191.

21 Uo. 215.

keresztény vallás tartalmával van a gond a szekularizálódó világban, hanem a kifejezési, felmutatási és átadási formával. Ezt kell újragondolni, dinamizálni, hogy „a vallásos ember tudja, merre haladjon, merre szabad és biztos az út.” Ezért summázza röviden Istenről, Jézusról, emberről, az egyházzal való viszonyát.

1987, Stanford (AEÁ). Beszámolója szerint a téma²² kínálta gondolatok hatására érdeklődése a pluralisztikus társadalmak vallásosságára irányult; rokon-szenvezett a globális teológia irányelveivel. Megállapította, hogy „a hagyományos teológia csak részben tud megfelelni a pluralisztikus világ kihívásainak. Éppen ezért olyan teológiára van szükségünk, amely számba veszi a világról és önmagunkról alkotott új ismereteket, képes felülemelkedni az elválasztó vallási különbségeken, és a hívő embereket lelkileg összefogja. Ilyen új teológia az ún. »globális teológia«. Ez a teológia kifejezést nyer a vallási elfogulatlanságban, a másként gondolkodók iránti megértésben és az új felé való nyitottságban. Lehetőség adódik benne a felelősség gyakorlására és a lelki megújulásra.”²³

Meg szeretném jegyezni, hogy Erdő már 1990-ben, az IARF hamburgi kongresszusán észrevette, hogy a nagygyűlés munkálatai nem hozták meg a várt eredményt. Ezt a beszámolójában is észrevételezte: „A kongresszus eredményei nincsenek arányban az előttünk álló kihívások nagyságával, a jövőre irányuló gondolkodással, és nem felelnek meg teljesen azoknak a várakozásoknak, amelyekkel sokan készültek a nagygyűlésre. Mégis azzal a meggyőződéssel közöljük az eredményeket, hogy azok világosan tükrözik közös bizonyoságtételünket az egységes világ eszményéről, a teremtett világ épségéről, az emberi jogokról és a társadalmi igazságosságról.”²⁴ A következő kongresszusi beszámolójában, 1993-ban, már konkrétan szólt arról a problémáról, hogy a világszervezet munkájában fokozatosan háttérbe szorul az unitárius keresztény jelleg. Így nyilatkozik: „A kongresszus munkálatai és megnyilatkozásai arra mutatnak, hogy az IARF a keleti tagcsoportok felé orientálódik és a szabadelvű keresztény tagcsoportok befolyása szűkebb körre korlátozódik. Kívánatosnak látszik a szabadelvű keresztény tagcsoportok hatékonyabb együttműködése az IARF szervezetén belül.”²⁵ Erdő megérzéseinek, tapasztalatainak helyességét a későbbi évek kongresszusai igazolták.

Erdő egyháztörténelmi írásainak értékét a gazdag, alapos, körültekintéssel válogatott jegyzetanyag emeli.

22 A világ vallásai találkoznak a 21. századdal. Erdő a *Fontos kérdések, felelős válaszok* címen számol be, Vö. KerMagv 93 (1987) 173-180.

23 Uo. 174.

24 *Vallás az egységes világ szolgálatában*, Uo. 96 (1990) 153.

25 *Cselekvő hit, béke, igazságosság*, Uo. 99 (1993) 145.

II. Erdő rendszeres teológiai munkásságát a *Keresztény Magvetőben* megjelent írásaiból, a lelkeszi értekezleteken tartott előadásaiból, valamint kéziratos hagyatékából körvonalazhatjuk.²⁶

A *Magvetőben* megjelent írásainak tárgyköre a teológia különböző vizsgálódási területeire vezetnek el. Foglalkozott Jézus istenfogalmával és erkölcsi tanításával, a tekintély forrásával a vallásban, az egyház eredetével és jellegzetességeinek kérdéseivel. A Jézus tanításaival kapcsolatos írásaiban Erdő igazolni akarja, hogy az unitárius vallás Istenről szóló tanítása és erkölcsi normarendszere Jézus tanításában gyökerezik. Éppen ezért Jézus tanítása, evangéliuma mértékadó, és nem a dogmatikai, hitvallási rendszerek vagy a zsinati végzések. Kijelenti: „Jézus istenismerete nem merevedett dogmatikus felépítménnyé; [...] Isten nem volt probléma számára, hanem valóság: a jóság, igazság és szeretet személyes valósága. Isten lételére és tulajdonságaira vonatkozó elvont elméletekkel nem foglalkozott. Őt Isten tapasztalása, létének spontán megragadása érdekelte. Nem fogalmakat tanított Istenről, hanem egyszerűen hitt Istenben, »aki van«, és »aki velünk van«. Isten a hitben és a hit számára feltétlenül létezik.”²⁷ Erdő tovább megy, és Jézus tanítására alapozva megállapítja, hogy Isten szerető Atya. „Az atyaság nem egy tulajdonsága Istennek a sok közül, hanem központi tulajdonság, amely a többinek tartalmát és formát ad. Isten atyasága a vallás lényegét jelenti, erre alapozza Jézus istentanáinak minden lényeges megállapítását.”²⁸ A szerető Atya felé fordulás, akaratának cselekvése, az Isten és emberszeretet megélése az unitárius vallás alapvető üzenete.

A lelkeszi értekezleteken alig tartott egyháztörténeti vonatkozású előadásokat, inkább rendszeres teológiai témákat tárgyalt. A rendelkezésemre álló adatok alapján Erdő 1978-tól az 1995. II. évnegyedi értekezletig tartott 26 előadásából, 20 hittani-erkölcsstani vonatkozású. Sajnos az előadások írott formája alig maradt fenn (annak ellenére, hogy ő mindig felkészült, leírta, talán jórészüket az EKT-hoz is beadta), így csak a címekből rekonstruálhatjuk érdeklődési területét: istentan, Jézus-tan, bűn és bűnbocsánat, szentlélek, embertan, örök élet, a kijelentés, a vallásos tapasztalat, az imádkozás, a kereszténység, a családi élet, az élet értéke.

Említettem, hogy teológiai tanársága idején Erdő az egyháztörténet mellett hittant és etikát is előadott. Közismert, hogy jegyzeteit nem adta ki. Szellemi öröksége a hallgatói által másolt jegyzetekben maradt fenn. Ezek a jegyzetek azonban hol jó, hol rosszabb változatokat mutatnak. De tudomásunk lehet a hittani jegyzetének egy magánpéldányáról is, ez fia, Erdő László tulajdonában van.²⁹

26 A *Teológiai tanulmányok* című munkáját azért nem említettem, mert az abban közölt tanulmányok korábban már mind megjelentek a *Keresztény Magvetőben*.

27 *Jézus istenfogalma*, *KerMagv* 77 (1971) 170.

28 Uo. 172.

29 *Hittan* (é.n.), gépelt példány, A4 formátum, 116 p. Erdő László tulajdonában.

Valószínű, hogy ezt a jegyzetet használta előadásai során, mert benne bejegyzések, kihúzások, betoldások vannak. Sajnos az erkölcstani jegyzetét egyelőre nem sikerült megtalálnom, a vallásfilozófiai jegyzete csak töredékesen maradt fenn. Hittani jegyzete Varga Béla *Hit és vallás* című munkáját vette alapul, de Erdő ezt kibővítette, és nem egy esetben átértelmezte a Varga-féle tanítást. Szerkezete: Alapfogalmak: a teológia és a vallás, a vallásos hit, az értelem, a tekintély, a türelem, a vallásszabadság, kijelentés, Biblia; utána az unitárius vallás istentanával, Jézus-tanával, embertanával, a szentlélek, az imádság, a bűn és büntől való szabadulás, az üdvözülés és az örök élet kérdéseit részletezi.

Írásai alapján a következőkben körvonalazhatjuk szellemi arcélét vagy foglalkozhatjuk össze teológiai meggyőződésének lényegét.

1. Az unitarizmus keresztény gyökereinek és értékeinek tudatos megszóltatása, a „tisztá jézusi kereszténység” hirdetése és megélése. Erdő lelkesedett a szabadelvű, liberális keresztény teológiai eszmékért, de élesen szembefordult a szélsőségesen humanisztikus, bibliátlan, keresztényietlen irányzatokkal. Számára a dávidferenci reformáció megértése és megértetése erőforrásul szolgál a mindenkori unitárius számára. A múlt történései iránti kutakodását a rá jellemző alaposág, pontosság, fegyelmezetség, szorgalom és kitartás jellemezték.

Erdő számára az unitárius és a szabadelvű keresztény vallás feladata az élet minőségi gyarapítása, az Isten- és emberszolgálat, a világ felé fordulás cselekvő hittel: „Az unitárius és a szabadelvű keresztény vallás a világ felé fordítja tekintetét. Ez a világ felé fordulás azt jelenti, hogy nekünk jobban a világért kell élnünk. Többet és jobban részt kell vennünk mindenben, ami evilági és emberi. A vallásnak a világ és az ember mellé kell állnia, az élet minden javában az emberért, és az ember mellett kell szolgálnia. A vallásnak részt kell vennie egyfelől az ember evilági boldogulásának elősegítésében és szolgálatában, másfelől a lélek örök vágyaiban, reménységében és kitárulásában Isten felé.”³⁰

2. Istenképe a keresztény teizmus istenképe. Isten egy, aki mindenható, tökéletes, szerető Atya, akiben létünk értelmét és célját találjuk (ApCsel 17,28). Isten nem csupán a valóság egy része, hanem Végtelen a végesben, Abszolút a relatívban. Isten hatalma nem kényszerítő, hanem szerető hatalom, amely biztosítja számunkra a szabad cselekvés lehetőségét, és elvárja az embertől a tökéletesedésre való törekvést. Ő a kezdet és a vég, a lét eredete és célja, az örökélet forrása.

Istennel az imádkozás által kerülünk közvetlen kapcsolatba. Erdőnek meggyőződése volt, hogy az imádság az igazi vallásosság fokmérője. Alapállása az Istentől való függésünk felismerése. Központi élménye: Isten szeretetének átélése, a szív kiöntése Isten előtt, az ember érintkezése Istennel párbeszéd formájában.

30 *Az ember és a világ szolgálatában*, KerMagv 78 (1972) 190.

ban. Az imádkozás személyiségünket formálja, és az Istennel való munkatársi viszonyunkat erősíti.³¹

3. Az ember Isten gyermeke, munkatársa. Az istenfiúság mint eszmény áll az ember előtt, megvalósítása Isten és az ember közös ügye. Embernek lenni nem állapot, hanem megvalósítandó nehéz feladat: „Az ember Isten teremtő gondolatának megvalósulása. Nem kész, de lehetőség szerinti lény. Alaptermészete: maradandó és jó, de lényé a történelem folyamán mindig változásban van: nevelhető és nevelendő. Rendeltetése önmagának megvalósítása és Isten munkatársává lenni”.³² Erdő vallja, hogy „az ember életcélja nem lehet más, mint önmagának a megvalósítása, lényének integrális fejlődése, személyiséggé, Isten fiává nemesedése, valamint Istennel és embertársával való szoros kapcsolat megteremtése, azaz szeretni Istent és a felebarátot.”³³ Az unitárius ember a hit és a cselekvés embere, mert Isten igényli tőlünk, hogy minden cselekedetünkben az igazság, az emberség és a szeretet látható legyen.

4. Jézus Isten gyermeke, prófétája, akinek a tanítása – és nem annyira a személye – fontos az unitáriusok számára. „Vallásos meggyőződésünk hitelessége Jézus követése, evangéliumának megélése által erősödik.”³⁴ Isten és Jézus ismeretét összekapcsolja az erkölcsi étellel. Úgy látja, hogy „aki cselekedeteivel tagadja, az beszédével hiába állítja, hogy Istent ismeri, és hogy Jézus tanítása szerint él.”³⁵

Jézus tanításának középpontjában Isten országának hirdetése állt. Ennek tudatában Erdő leszögezi: „Isten országa – Jézus tanításának és az unitárius kereszténységnek központi tétele – annyi, mint Isten uralma a világ fölött és az ember életközössége Istennel. Inkluzív valóság, magában foglalja a szentség, igazság, jóság, szeretet, szépség abszolút értékeit, amelyek áthatják a világot és az emberség életét.”³⁶

Isten országának megvalósulási lehetőségét ismét a rá jellemző követelménnyel írja le: „Az ország transzcendens és immanens dimenziója szoros egységet képez. A transzcendens dimenziójában megnyilvánul Isten országának minden földitől eltérő, világ fölötti és világtól különböző valósága. Általa Isten az emberhez jön azzal a transzcendens követelménnyel, hogy »Legyetek tökéletesek, mint ahogy mennyei Atyátok tökéletes« (Mt 5,48). Amikor az ember ezt lel-

31 *Vallás az egységes világ szolgálatában*, Uo. 96 (1990) 148.

32 *Útmutató tanulságok*, Uo. 87 (1981) 151.

33 *Vallás és emberszolgálat*, Uo. 90 (1984) 127.

34 *Egységünk a különbözőségben*, Uo. 81 (1975) 217.

35 *A tordai ediktum teológiai alapja*, Uo. 99 (1993) 25.

36 *Vallás az egységes világ szolgálatában*, Uo. 96 (1990). 148.

kében elfogadja, akkor lelkében kezdetét veszi Isten uralma és országának megvalósulása”.³⁷

5. Bűn és bűnbocsánat. Erdő a bűn kifejezéssel szemben előszeretettel használja a *vétkezés* vagy a *rossz* fogalmát. Indoklása: „A bűneset, az eredendő bűn, az emberiség egyetemes bűnössége, jóra való képtelensége és a helyettes elégtétel kérdései nem fordulnak elő Jézus tanításában”. Szerinte, „rossznak minősül a rendeltetésünkkel ellentétes életirány, hivatásunk megtagadása és önmagunk elárulása, amikor jóra irányuló erőinket és képességeinket a rendeltetés keretein kívül vonjuk. A rossz Isten képének elhomályosulása az emberben, istenfiúságunk elárulása (vö. 1Jn 3,4).”³⁸

Jézushoz hasonlóan a rossztól való szabadulást erkölcsi úton kell keresnünk, jobbbá válhatunk, emberibbé formálódhat a közösség, ha az egyének megváltoznak a jó irányában. Az ember képes arra, hogy megváltozzék, vétkeit megbánja és megjavuljon. Ennek feltételei a bűnbánat, a megbocsátás és az evangéliumban való hit. Erdő idézi Rudolf Bultmant, aki szerint „az írástudók legalizmusa bezárta a mennyek országát az emberek előtt, Jézus azonban megtérésre szóló felhívásával oda utat nyitott.”³⁹ Meggyőződése volt, hogy adottságunktól fogva képesek vagyunk önerőből megszabadulni a bűntől. Életünk ennél fogva állandó küzdelem egyfelől az erkölcsi rossz ellen, másfelől a jó érvényesüléséért az embernek a közösség javára.

6. Az üdvözülés. „Az üdvözülés nem dogmáktól és érdemszerző cselekedektől függ, hanem az igaz és jó élet megélésétől, az ember szellemi és erkölcsi teljességének elérésétől.”⁴⁰ Az üdvözülés „az istenfiúság értékmagaslatára való felemelkedést jelenti.” (uo.) „Isten az ember üdvözülését nem rendkívüli, természetfeletti módon hajtja végre, mintegy megszakítva a történelem folyását, hanem úgy, hogy az emberi lélek mélyén küzdelemre késztet az erkölcsi rossz ellen, megtérésre szólít, és szolgáló szeretetre ösztönöz.”⁴¹

7. Az egyház felfogása szerint, „Jézus követőinek hit- és szeretetközössége, amelyet az Isten iránti bizalom, erkölcsi elkötelezettség, személyes összetartozás és állandóság jellemez.”⁴² Az egyház emberi intézmény, élesen elítélte az egyház egyedül üdvözítő voltának tanát, Kyprianosz⁴³ mondását: „Nem lehet az Isten

37 *Vallás az egységes világ szolgálatában*, Uo. 96 (1990) 149.

38 *Jézus erkölcsi tanítása*, Uo. 89 (1983) 236.

39 Uo. 238.

40 *Vallás és emberszolgálat*, Uo. 90 (1984) 128.

41 Uo. 128.

42 *Az egyház*, Uo. 92 (1986) 66.

43 Cyprianus, Thascius Caecilianus (? – 258), egyházatya, Kartágó püspöke. A fenti kijelentése, a *De Catholicae Ecclesiae Unitate* című művében található (251-ben írta): „Habere non potest Deum patrem qui ecclesiam non habet matrem”.

Atyja annak, akinek az egyház nem anyja.”⁴⁴ Az egyháznak három alapvető funkcióját említi: Isten tisztelete, az evangélium tanítása, és az ember szolgálata.

Erdő tudatában volt annak, hogy az egyház csak abban az esetben teljesítheti küldetését, ha nem zárkózik el a folytonos megújulástól: „Az egyház mint emberi intézmény mindig megújulásra szorul. Az egészségesen fejlődő lelki közösség folytonos megújulása ez, amelyben az egyháztagnak egyfelől állandó önvizsgálatban és megtérésben kell tisztítaniok magukban az istenfiúság lelkületét, másfelől mélyíteniük kell a közösségi hivatástudatát. Az egyház megújulását elősegíti Isten lelke. A lélek kiáradása az első gyülekezetre Jeruzsálemben pünkösd alakalmával nem csupán egyetlen régmúlt történelmi esemény, hanem egy állandóan tartó folyamat. Isten hatására, a lelkek új ösztönzései segítik az egyházat abban, hogy az igazság útján maradjon, az evangélium mértéke szerint növekedjék, és küldetését törekedjék teljesíteni”⁴⁵

Utolsó pástorlevelében sem feledkezett meg arról, hogy a híveket az egyház iránti szolgálatra buzdítsa: „Szolgáljuk hűségesen egyházunkat és népünket azzal a tudattal, hogy Isten gondot visel ránk, s ha az Úr velünk van, kicsoda lehet ellenünk?!”⁴⁶

8. Erdő megingathatatlanul a keresztény felekezetek és a világvallások közti párbeszéd híve volt. Arra alapozott, hogy „az előítéletek megváltoztatása, a kölcsönös megértés, az igazságosság minél átfogóbb megközelítése és a közös cselekvés szorgalmazása az ember szolgálatában csak a dialógus által valósítható meg.”⁴⁷ A keresztény egységet nem a hitelvi és szervezeti élet helyreállításában kell keresnünk, hanem a szolgálatban, és ennek érdekében „joggal várja és igényli az emberiség azokat a megnyilatkozásokat és cselekvéseket, amelyek utat mutatnak a magasabb rendű élet megvalósításának és megvédésének lehetősége felé.” „Ez a munka – vélte Erdő – egy a szabadság, igazságosság és az emberszeretet jegyében folyó gyakorlati dialógust kíván.”⁴⁸

Erdő a gyakorlati dialógusban látta nemcsak a keresztény felekezetek, hanem a világvallások közti párbeszéd megvalósításának a lehetőségét is: „Kölcsönös jóakarásban, megértésben, szeretetben együtt lenni és együtt szolgálni, egymással és minden jóakarató emberrel, a világ és az ember szolgálatában – ez a gyakorlati dialógus reális lehetősége és nagyszerű feladata a jövőben. S ha jól szolgáljuk az ügyet, az ügy jól fog szolgálni minket.”⁴⁹

44 *Az egyház*, KerMagv 92 (1986) 65.

45 Uo. 67-68.

46 *Újévi pástorlevél*, Uo. 102 (1996) 3-4.

47 *Az ember és a világ szolgálatában*, Uo. 78 (1972) 193.

48 Uo. 193.

49 Uo. 194.

Az együttműködést szorgalmazva kijelenti: „Köztudott, hogy holnap csak azt a termést gyűjthetjük be, amelynek magvait ma ültettük el. Ebből következik, hogy a különböző hitvallások és hitfelfogások ellenére közös a felelősségünk az emberiségért és világunkért.”⁵⁰

Az Erdő által elvetett szellemi magvak, ha némely esetben útszélre vagy tövissek közé estek is, többségükben jó földbe hulltak, és termést hoztak az erdélyi unitárius vallás és teológia gyarapodása érdekében.

A tiszteletbeli doktori cím (doctor honoris causa) odaítélésekor mondott válaszbeszédében a következőket mondta: „Azt szokták mondani, hogy „jobb egy szál gyertyát meggyújtani, mint elátkozni a sötétséget”. Egész életpályámon mint lelkész, professzor, egyházi főjegyző és a Protestáns Teológiai Intézet rektora ezt az elvet követtem. Hitem fényében egész életemet és munkámat odaszenteltem az unitarizmus és a szabadelvű vallás ügyének. Elkötelezettségemben igent mondtam az emberi élet szentségére, az emberiségre és Isten országára.”⁵¹

Fenntartás nélkül kijelenthetem – személyes tapasztalataim alapján is –, hogy Erdő János egész életét és munkásságát az erdélyi és a világ unitarizmusa, a szabadelvű vallás ügyének szentelte. Szellemi öröksége megmarad jelenünk erőforrásának és jövőnk biztosítékának.

50 *Fontos kérdések, felelős válaszok*, Uo. 93 (1987) 180.

51 *Dr. Erdő János a Meadville/Lombard Teológia díszdoktora*, Uo. 87 (1981) 231.

PASKUCZ-SZATHMÁRY VIOLA

ÉPÍTMÉNYFELÚJÍTÁSOK AZ ERDÉLYI UNITÁRIUS EGYHÁZBAN¹

„Az építészeti örökség a gazdag és sokszínű kulturális örökség pótolhatatlan megjelenési formája, múltunk felbecsülhetetlen értékű tanúja, minden ember közös kincse”. Az Európa Tanácsnak ez a megállapítása igaz bárhol, bármikor a világban, de – úgy érezzük – a mi vidékünkön, szűkebb hazánkban, Erdélyben, az egyházi és ezen belül az unitárius építészeti örökségre vonatkoztatva többszörösen is az.

[...] A 16. századi reformációnak természetes következménye volt, hogy az új vallást elfogadó falusi és városi közösségek papjai az addig is használt (vagyis „katolikus”) templomokban kezdték hirdetni hitvallásukat. A 13., 14., 15. században épített templomokat tehát nyilvánvalóan katolikus közösségek építették, s azok a hívekkel együtt lettek „unitáriussá”, esetleg éppen végighaladva a reformáció többi szakaszán is (evangélikus, református). A 16–17. században bekövetkező ellenreformáció idején az unitárius egyház fokozatosan visszaszorult; főleg azok a közösségek maradtak meg unitáriusnak, amelyek nehezen megközelíthető vidéken voltak. Nagyjából ma is ilyen az unitárius egyházközségek területi elosztása.

Az Unitárius Egyház viszonylag gazdagnak tarthatja magát az építészeti örökség tekintetében: a 6 egyházkör egyházközségekének összesen 52 műemlék-temploma, illetve templomegyüttese van. Ezekon kívül a hivatalos műemlékjegyzékben még két harangláb és több világi épület is szerepel: a székelykeresztúri, valamint a kolozsvári régi és új kollégiumépületek, a püspöki ház, a kolozsvári Kossuth Lajos utcai „tanári lakások” és két világi épület Verespatakon. A székelyderzsi templomerőd az UNESCO bizottságának 1999-ben, a marokkói Marrakeshben tartott ülésének határozata alapján hivatalosan része lett a Világörökségnek. És idetartoznak temetőink, múltunk, örökségünk bizonyítékai, elsősorban a kolozsvári Házsongárdi temető, illetve ennek nemcsak eszmei, hanem művészettörténeti szempontból is értékes síremlékei.

Manapság sokat beszélünk az „integrált műemlékvédelemről” és a műemlékek immateriális dimenzióiról, azaz arról, hogy a műemlékeknek „lelkük van”, és minden műemléket integráltan, az azt körülvevő környezettel, használóival

¹ Elhangzott 2007. június 8-án Magyarigenben, a *Megújuló örökség – A határon túli magyar épített örökség kutatása és megóvása* c. konferencián

egységben kell figyelembe venni. Nem fér hozzá kétség, hogy egyházi építészeti örökségünket nem kell *belemagyaroznunk* ezekben a kategóriákba. Templomaink élő műemlékek: a közösségek istentisztelet céljára építették azokat, utódaik – a mai nemzedék – szintén istentiszteletet tart bennük. Egészen más tehát a helyzetük, mint a szintén műemlék-váromoknak, elhagyott kastélyoknak, arborétumoknak, ipari műemlékeknek. Az a tény, hogy az egyházban, az egyes egyházközségekben a templomoknak meghatározó szerepük van, meghatározza azt a kötelességet és módot is, amely megóvásukat célozza.

Az egyházi építészeti örökség fenntartása áldozatos tevékenységet igényel. Az évszázadok, de különösen a 20. század két világháborúja és az azok után következő politikai változások sok kárt tettek az egyházi építészetben is. A hiteles restaurálás a 20. század második felében kezdődött – igaz, ez nem nagyon vonatkozott az unitárius műemlékekre is –, és ideológiai okokból meg is szakadt a hatvanas évek közepén. Ezután gyakorlatilag csak állagmegóvás folyt, sokszor szakszerűtlenül (indokolatlanul, sőt rossz helyre épített támfalak, megpántolt templomtornyok, cementes vakolatok a vízfelszivárgás kiküszöbölésére, sőt bitumenes falszigetelések, helytelenül levezetett csatornázás; egy időben divatba jött a cementpadló, a zsindefedeleket cserépfedélre cserélték stb.)

Az Erdélyi Unitárius Egyház kiemelten foglalkozik a műemlékvédelemmel, műemléktemplomaink bizonyítékai élő nemzeti és egyházi örökségünknek: *Erdélyben egyetlen elhagyott, omladozó unitárius templom sincs*. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy restaurálásra, javításra nem lenne szükségük. A műemlékek karbantartása, javítása, falfestményeik, kőelemeik, kazettás mennyezeteik, berendezésük restaurálása és – nem utolsósorban – a javítást kötelezően megelőző kutatás, az engedélyeztetési, illetve kivitelezési terv elkészítése nagy terheket ró egyházközségeinkre és központi költségvetésünkre is.

Mivel ezen a fórumon* az unitárius műemlékekről mindaddig kevés szó esett, és az Alapítvány által megadott cím is átfogó, az alábbiakban megpróbáljuk az elmúlt tíz évben az Erdélyi Unitárius Egyházhoz tartozó épületek műemlékvédelmi tevékenységét röviden bemutatni.

A kilencvenes években kezdődött meg „örökségünk” felmérése, a károsodások, javítanivalók számbavétele. A felmérési munkákban nagy segítségünkre volt a *Pusztuló építészeti emlékek felmérése és dokumentálása a Kárpát-medencében* című program, amelynek keretében a budapesti Műszaki Egyetem, a kolozsvári Transilvania Trust szakemberei, építész-hallgatók, művészettörténészek több unitárius műemléktemplom felmérését is elvégezték (Kövend, Szind, Alsójjára, Magyaroszovát stb.)

1997 és 2005 között az *Erdélyi faliképek és kazettás mennyezetek állagvizsgálata és védelme* című program keretében már a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, valamint a romániai

Művelődési Minisztérium anyagi támogatásával készítették a Transylvania Trust Alapítvány szakemberei az igényes felmérést és szakvéleményt több unitárius templomnál is. A tartószerkezeti és épületfizikai szakvélemények bemutatták a károsodások okát, és irányt adtak a legszükségesebb javítások fontossági sorrendjére vonatkozóan is (Dícsőszentmárton, Magyarszovát, Nyomát, Oklánd, Énlaka, Székelyderzs, Nyárádszentmárton).

A NKÖM által meghirdetett *Épületkutatáson alapuló kivitelei tervek készítése*, valamint a felújításokat megelőző kutatási programok keretében sikerült igényes kivitelezési/engedélyeztetési dokumentációt készíttetni Ádámos, Csokfalva, Nyárádszentmárton, Rava, Bölön műemléktemplomainak, amelyek alapján teljes legitimitással lehetett a felújítást elvégezni.

Sajnálatos módon ez a támogatási forma pár éve megszűnt, és így komoly anyagi problémát jelent a javításokat megelőző – sokszor meglehetősen költséges –, valóban szakszerű dokumentáció elkészíttetése.

Mint azt már említettük, a falusi és városi közösségek igyekeznek karbantartani templomaikat, ezért az alábbiakban nem lesz szó az általános javításokról, csupán néhány jellemző, nagyobb méretű felújítással szeretném bemutatni, hogyan is állunk az Erdélyi Unitárius Egyházban a műemlékek felújítása terén.

I. A kolozsvári unitárius templom – művészettörténészek szerint is – az erdélyi templomépítészet egyik jelentős alkotása, amely a későbarokk keretein belül sajátosan helyi jegyeket is tartalmaz. Építése a II. József Türelmi rendelete utáni időkben kezdődött, felszentelése 1796. december 14-én volt.

Már építése után megerősítésre volt szükség – végül is sikerült megerősíteni, így nem került sor a boltozat lebontására. Az 1908-ban végrehajtott toronysisak-csere után csak tatarozásokat eszközöltek „kerek évfordulón”. A 200. évfordulóra készülve mind nyilvánvalóbbá vált, hogy teljes szerkezeti és egyéb javításokra van szükség. Az Utilitas tervezőállalat szakemberei elkészítették a terveket, és 1996-ban megkezdődtek a munkálatok, a tervezők által javasolt fontossági és technológiai sorrendben: tetőszerkezet, koszorúgerendák a tetőszinten, cserépfedél cseréje, falak és alapok víztelenítése, a villanszerelés teljes felújítása, lélegző vakolat, korhadt deszkapadló és az alatta levő kavicsöltés cseréje, boltívek megerősítése vonóvasakkal, boltívek vakolatának és stukkóinak javítása, nyílászárók, a torony külső vakolása, festése, bádogtető, külső vakolat, festés. A munkálatok során megnyitották és látogathatóvá tették a templom alatti kriptát. Végül – még vitatott módon – megoldották a templom fűtését is gázüzemelésű hőszugárázókkal.

A munkálatok tíz évig tartottak, és alapítványi, román és magyar kormány-támogatás mellett legnagyobb részben az egyházközség saját alapjaiból fedezték a tervezési/kivitelezési költségeket. Az igényes felújítási munkálatokat tapasztalt szakemberekre bízta, és végig figyelemmel kísérték.

II. Egy másik, szintén jelentős teljes felújítás eredménye közismert: a legrégibb unitárius templom, a Sepsiszentgyörgy melletti *Kilyén* templomának javítása igazi sikertörténet. Az érdem főként a Kovászna megyei szakembereké – elsősorban Máté Lászlóé –, akik a felújítási munkálatokat tervezték, irányították, pályázatokkal biztosították az anyagi fedezetet.

Számunkra nagyon fontos a felújított templom utóélete. Kilyénben már egyetlen unitárius sem él, nincs egyházközség, a templom a szomszédos Sepsiszentgyörgy unitárius egyházközségéhez tartozik, amelynek vezetői megpróbálnak életet adni a felújított műemléktemplomnak: hangversenyeket, ünnepi istentiszteleteket, esküvőket is tartanak itt.

III. Nem minden felújítás ilyen sikeres és zökkenőmentes. A *magyarszent-benedeki* templom példája bizonyítja, mennyire kockázatos a szerkezeti beavatkozás, még akkor is, ha szakértői terv lapján, hatósági engedély birtokában végzik. Magyarszentbenedek a Mezőség elszegényedett települései közé tartozik. Valamikor gazdag patrónusa lehetett, erre utal a jó arányú templom és az 1702-ből származó festett kazettás mennyezet. A faluban csak pár unitárius él, a bethlenszentmiklósi lelkész tart nekik havonta egy-egy istentiszteletet. Templomukhoz viszont nagyon ragaszkodnak, így 1994-ben szomorúan vették tudomásul a templom és a torony találkozásánál megjelenő repedéseket. Nyilvánvaló volt, hogy a megereszkedett tetőről egy pontban lefolyó esővíz beszivárgása okozza az alapok süllyedését. Az Utilitas szakembereinek beavatkozási tervei ezek szerint két irányban: a tetőszerkezet felújítására, a cserépfedél cseréjére, illetve a torony és a csatlakozó oromfal aláfalazására irányultak.

És itt merültek fel az előre nem látható következmények.

A tetőszerkezet és a cserépfedél javítása után következett az aláfalazás. A tervezők a helyszínen megállapították az alap mélységét, az alapozás módját, és ennek alapján készítették el a kivitelezési tervet, amely pontosan előírta a végzendő munka szakaszainak sorrendjét. A harmadik szakasz ásásakor az alap mégis roskadni, és a torony dőlni kezdett. Szerencsére abbahagyták az ásást, így nem omlott össze a torony, de az eredeti dőlésszög jóval nagyobb lett. Utólag kiderült, hogy a torony alapja ezen a szakaszon nem nagy, pontosan összeillesztett kötömbökből készült, mint a kutatóárok oldalán, hanem lazán egymásra rakott apróbb kövekből. Nem bűnbakokat kerestünk, inkább hatékony megoldást. A helyszínre kihívott szakértők között voltak olyanok, akik menthetetlennek tartották, és javasolták, hogy hagyni kell összeomolni, vagy le kell bontani a tornyot. Tudtuk, hogy ez végzetes lenne, talán soha senki nem építené újra. Végül a megmentés mellett döntöttünk. Elkészült – pontos terv szerint – az ideiglenes támasz, egy újabb aláfalazási és betonozási terv. Az eredetileg tervezett költségek tízszeresre emelkedtek. Ma áll a torony – ha ferdebben is, mint azelőtt. És akkor még csak a kezdeténél voltunk a munkáknak: a templom falai éppen olyan nedvesek voltak, a kazettás mennyezet pedig mind rosszabb állapotba került. A NKÖM támogatá-

sa végül lehetővé tette az értékes kazettás mennyezet teljes restaurálását Mihály Ferenc szovátai műhelyében. A leszerelés és a visszahelyezés között több mint három év telt el, mert közben meg kellett oldani azokat a problémákat is, amelyek az értékes faberendezés biztonságát szavatolják. A felnedvesedett vakolat eltávolítása után a falak kiszáradtak, a korhadt padló helyébe kavicsöltés és homokba ágyazott téglapadló került. A tetőteret felülről lepadolták, így a felújított kazettás mennyezet is védve van. Még sok tennivaló van (külső vakolat, torony külső javítása, zsindelytetejének cseréje), de egyelőre a belső térben fehérre meszelt falak, felújított kazettás mennyezet és újrafestett bútorok várják a megfogyatkozott gyülekezet tagjait.

IV. Nagyjavítás alatt áll már hosszú évek óta a *bölöni* műemléktemplom is – Pákey Lajos alkotása. Itt főleg a többszöri földrengés következményei miatt kellett szerkezeti beavatkozásokat végezni. A belső javításokat elvégezték, a hatalmas kupolánál Pákey kiváló építészeti megoldásának köszönhetően szintén csak vakolatjavításra volt szükség. 2006-ban a román állam nagyobb értékű támogatásával elkészült a statikai terv alapján a falak megerősítése vasbeton koszorúval. Következik a területrendezés és a fióktornyok teljes újraépítése.

V. A Kovászna megyei vártemplomok esetében a figyelem nemcsak a templomra, hanem az azokat körülvevő várfalakra, illetve a bástyákra is irányult.

Árkoson a felújított sarokbástyában múzeumot rendeztek be, és a várfalnak is egy részét az eredeti formában újították fel.

Nagyajtán 2005-ben volt a teljesen felújított sarokbástya avatása. Gyülekezeti célokra: ifjúsági, nőszövetségi rendezvények színhelyül használják.

Kovászna megyében nagy segítségére van az egyházközségeknek a Keöpeczi Sebestyén József Műemlékvédő Társaság, amelynek szakemberei figyelemmel kísérik a felújításokat, felvállalják a kutatási, tervezői munka nagy részét.

VI. *Csokfalva* kétszáz éves temploma magas, karcsú tornyával messziről látszik a Marosvásárhelyről a Sóvidék felé vezető úton. A legnagyobb károsodást a helytelenül megválasztott, cementes vakolat okozta, emiatt nedvesedtek a falak, kívül-belül. A NKÖM kutatási támogatásával készült el a kivitelezési/engedélyeztetési terv, amelynek pontos betartásával végezték el a templom felújítását. A teljes befejezéshez még csak az orgona javítása hiányzik.

VII. Jelenleg *Ádámoson* folyik nagyszabású felújítási munka, amelyet először a templom építészeti, művészettörténeti kutatása, épületfizikai kutatása, állapotfelmérése előzött meg. Ezek alapján készült a kivitelezési terv, és ezután szerezték be a szükséges hatósági engedélyeket. 2005-ben elkészült a templom falai, a külső és belső vakolatok nedvesedésének kiküszöböléséhez szükséges külső drénrendszer és az alapok szellőzését biztosító kavicsöltés. 2006-ban a tetőszerkezet megerősítését végezték el. Ezután következik a belső cementpadló eltávolítása, a kavicsöltés, a járófelület-csere, a tetőzet és esővízcsatorna-rendszer javítása/cseréje. A falak repedéseit a tervező helyileg javasolja kezelni. Ezután

következik majd a belső és külső vakolás, beleértve a tornyot is (amelyet sajnálatos módon az előző javításkor cementes vakolattal borítottak).

Az ádámosi unitárius egyházközségnek, de az Erdélyi Unitárius Egyháznak is régi terve, hogy a templom 1526-ból származó festett kazettás famennyezetét legalább másolatban elkészíttesse, és, mint ilyen, maradó emléke legyen a sokszínű, ősi hagyományokra épülő erdélyi kultúrának. A Magyar Néprajzi Múzeum, amelynek a kazettás mennyezet jelenleg a tulajdonában van, segítőkészen támogatja tervünket, és rendelkezésünkre bocsátotta az eredeti mennyezet 56 kazettájának nagyon jó minőségű színes fényképét. A kazetták festését unitárius képzőművészek fogják végezni, külön táblákra, amelyeket a templom teljes felújítása után fognak felerősíteni a kicserélt mennyezetre.

Voltak olyan felújítási munkálatok, amelyek csak egyes részletekre: különösen értékes berendezésekre, köelemekre, falfestményekre vonatkoztak.

Nyárádszentlászlón a NKÖM kutatási programja keretében készült el a szószékcorona és az úrasztala vizsgálata mellett a teljes felújítás is. Gondos szakemberek restaurálták a köelemeket is (ajtókeret, középkori sírkövek). A bemeaszelt falfestmények kutatása is megtörtént. Feltárásuk még várat magára. Szintén NKÖM támogatással készült el a templom kutatási/engedélyeztetési dokumentációja is. Ez tette lehetővé, hogy 2006-ban a román állam támogatásával megkezdődjék magának a templomnak is a felújítása.

Falképeket restauráltak *Magyarszovát*on, *Kökösben*, legutóbb pedig *Homoródkarácsonyfalván*. Ez utóbbi unitárius műemléktemplom értékes festett kazettás mennyezetének és középkori falfestményének a feltárási dokumentációját, illetve a felújításra tett javaslatot Mihály Ferenc restaurátornak a Fornax Kft. és Lángi Józsefnek a Szent Lukács bt. képviselőjében köszönhetjük, ugyanakkor a magyarországi Homoródkarácsonyfalváért Alapítvány munkatársainak, akik vállalták a munkálatok kivitelezését és anyagi fedezetét.

Mint a bevezetésben említettem, megpróbáljuk múltunk emlékeiként a temetőinkben levő síremlékeket is megőrizni.

Kolozsváron a *Házsongárdi temető* két – talán legtöbbet mondó – síremlékével kezdtük. Bölöni Farkas Sándor, a reformkor meghatározó erdélyi személyiségének síremlékének felújítását 2004-ben, Brassai Sámuel, „az utolsó erdélyi polihisztor” síremlékének renoválását 2005-ben fejezték be a szakemberek. A temetőben ritkán van alkalom ünnepelni, de ezeknek a síremlékeknek az újraavatása ünnepi alkalom volt, nem csak az unitárius közösségnek, de műemlékes szakembereknek, támogatóknak egyaránt (Panteon Alapítvány, NKÖM).

És múltunk után beszéljünk egy kicsit a jövőnkéről is:

Visszakapott egyházi iskoláinknál: a kolozsvári és a székelykeresztúri unitárius kollégiumainknál műemlékvédelemünk szorosan összefonódik a ránk bízott ifjúság, a diákjaink iránti gondoskodással.

Ezért szeretném kicsit részletesebben megemlíteni a kolozsvári kollégium épületében elvégzett és jelenleg történő munkálatokat.

Ha valaki kívülről nézi meg a Pákey Lajos által épített, 1901-ben átadott, klasszicista homlokzatú épületet, elsősorban a javításra váró homlokzat tűnik szemébe. Ez kétségtelenül így van. A „rejtett szépség” viszont az, hogy a hatalmas értékű munkálatok: a tetőtér és az alagsor teljes beépítése egyáltalán nem módosította a műemléképület külső megjelenését. Pedig a 160 diáknak otthont adó tetőtéri bentlakás, illetve az alagsorban kialakítandó konviktus kivitelezése során jelentős állagmegóvási munkálatokra is sor került. Elkészült a teljes tetőszerkezet-csere, beleértve ebbe a második emelet fölötti födém megerősítését, a bádogtető cseréjét, az épületgépészet felújítását, ezzel kapcsolatban a jelenlegi tűzvédelmi normák teljesítésének biztosítását, az épület villanszerelésének felújítását. Az alagsori munkálatok során megszűnik a falak felnedvedése, és teljesen megújodik az évek óta nagy gondot okozó, eddig elégtelen esővíz-levezetés is. A tervezők és kivitelezők odafigyelése következtében külsőleg nem módosult semmi: a tetőablakok belesimulnak a bádogfedél síkjába, a légkondicionáló készülékek külső elemei kéményseprőjárdán helyezkednek el (nem csúfítják a homlokzatot), a kondenzvíz a csatornába jut (nem csöpög a járókelők fejére nyáron). Az alagsorban lehetőség szerint megmaradtak az eredeti nyílászárók, és megőriztük a boltívek eredeti vakolatát is.

A székelykeresztúri régi kollégium épülete esetében is elsősorban az állagmegóváásra összpontosítanak a tervezők és az iskola vezetősége: az épületgépészet teljes felújítása az elsődleges cél, majd azoknak a károsodásoknak a kijavítása, amelyeket a nem megfelelően kivitelezett és karbantartott vízvezeték és csatornázás okozott.

A teljesség igénye nélkül próbáltuk bemutatni azokat az intézkedéseket, amelyekkel a műemlékvédelmet szolgáljuk az Erdélyi Unitárius Egyházban. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy még nagyon sok a tennivaló, hiszen a műemlékvédelem voltaképpen soha nem tekinthető befejezettnek.

Tennivalóink közül elsősorban azokat az épületeket említem, amelyeknél a javítások már folyamatban vannak, és csak anyagi okok befolyásolják a munkálatok ütemét: Bölön, Ádámos, Nyárádszentlászló, Magyarszentbenedek templomában, a kolozsvári és a székelykeresztúri kollégium épületében végzendő beavatkozások.

Ezekon kívül azonban több olyan műemléképületünk is van, amelyeknél a javítási munkálatok már-már elengedhetetlenül szükségesnek látszanak:

Székyderzs unitárius templomerődje – mint már erről a bevezetőben szó volt – a Világörökség része. A NKÖM 2000-ben biztosított támogatása lehetővé tette, hogy a szakemberek elkészítsék az épületkutatási előtanulmányt (geodéziai felmérés, épületfizikai előtanulmány, művészettörténeti tanulmány), következtetéseket vonjanak le és javaslatokat tegyenek az ajánlott beavatkozásokra. Mivel a legnagyobb károsodást a falak felnedvesedése okozza, elengedhetetlenül szükséges a tereprendezési kivitelezési/engedélyeztetési terv elkészítése, ezt azonban meg kell hogy előzze a régészeti kutatás, a nedves lábazati vakolat eltávolítása (falkép-restaurátor állandó jelenlétében). Csak ezek után kezdődhet el a tényleges javítási munkálat.

A bethlenszentmiklósi unitárius templom 15. századbeli örökség. A templom jelenlegi állapota (a károsodott tetőszerkezet, a repedezett falak) nagyon időszerűvé teszi a restaurálást, viszont ezt feltétlenül meg kell hogy előzze az építészeti, művészettörténeti felmérés, falkutatás, a mennyezet, a köelemek vizsgálata, hiszen csak ezek alapján lehetséges elkészíteni a javítás kivitelezési/engedélyeztetési dokumentációját.

A ravai templom régóta megérett a javításra. 2005-ben elkészült a felmérés, az épületvizsgálat és az engedélyeztetési terv. Az építkezési engedély birtokában, pályázatunk alapján a román állam támogatást hagyott jóvá. Sajnos – ez is egyike a meg nem valósult terveinknek – az egyházközség vezetői nem fogadták el a szakértői véleményt, minden meggyőző munka ellenére nem szüntették meg a falak felnedvesedésének okait, és a külső drénrendszer, illetve a cementpadló téglapadlóval való kiváltása helyett leverték a nedves vakolatot, és újravakolták a falakat, amelyek ismét nedvesek, penészednek. A vakolást saját erőből végezték, az állami támogatásról inkább lemondtak.

Hargita megyében, a Nyikó-menti Medeséren álló unitárius templom sorsa összefügg a vasút és az országúti fővonalaktól távol eső falu elöregedő unitárius közösségének életével. Az egykor virágzó helység lakói a mindennapi megélhetésükért küszködnek, az értékes műemléktemplom állapota pedig évről évre romlik (évszámos harangja 1496-ból való!).

Restaurátor-szakemberek hívták fel a figyelmünket Homoródszentpéter unitárius templomának 18. század közepén és a nyárádszentmártoni templom 1667-ben készült festett kazettás mennyezetének állapotára. Még ha a famennyezetek kutatással egybekötött restaurálása nem adná is vissza eredeti szépségüket, legalább a jelenlegi állapotot megőrizné, és megmenthetné az utókor számára a haldanvolt mesterek alkotását.

Világi épületeink közül a kolozsvári püspöki ház várja már rég a felújítást. Elkészült a – vitatott – szakértői vélemény a statikai megerősítésről, a homlokzat és a boltíves bejárat felújításának kivitelezési terve, a bonyolult engedélyeztetési folyamat is befejeződött. A megvalósításnak kizárólag anyagi okai voltak, reméljük, a jövőben Kolozsvár egyik legrégebb világi épülete is megújulhat.

DR. REZI ELEK

„A HIVATÁSOMAT ÉLTEM, NEM AZ ÉLETEMET.
ITT VOLTAM.”

KOVÁCS ISTVÁN SÁNDOR (1947–2007) LELKÉSZ,
TEOLÓGIAI TANÁR EMLÉKÉRE

2007. április 24-én, hosszas betegség után, Kovács István Sándor, az unitárius gyakorlati teológia tanszékének tanára visszaadta lelkét Teremtőjének.

A „tisztetség adassék” szellemében szeretném felidézni azt az író-lelkészt, akinek életútja a gyülekezeti szolgálattól a tanári katedráig vezetett, de bárhol is szolgált, a legfontosabb feladatának az evangélium hirdetését tekintette. Így vall erről önvallomásszerű beszámolójában: „Prédikáló egyház vagyunk. Lelkészi szolgálatom legfontosabb területének mindig az evangéliumhirdetését tartottam. Bár teológiai hallgató koromban inkább a rendszeres teológia felé vonzódtam, és néhai professzorom, dr. Erdő János biztatására hittanból és etikából készültem doktori: gyakorló lelkeszi tevékenységem kezdeteitől *az igehirdetés szerelmese lettem!* [a kiemelés tőle] Szívvel-lélekkel, hivatástudattal szegődtem szolgálataiba és művelésébe, ezért »váltottam szakot« is, végül a gyakorlati tanszék doktori tanfolyamára felvételizve, majd a tanszék előadói állását megpályázva”.

Isten gazdagon megáldotta olyan talentumokkal, melyekkel az evangéliumi üzenet átadását, a prédikálást, az igehirdetést gyülekezeti és tudományos szinten is művelni tudta.

1947. december 15-én született Kolozsváron. Édesapja Kovács Sándor, édesanyja Kovács Ilona. Iskoláit Kolozsváron végezte, a Báthory István Líceumban érettségizett (akkor 11-es számú Iskola). Az Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézetbe 1967-ben iratkozott be, 1971-ben sikeresen szakvizgázott, 1973-ban szerezte meg a rendes lelkeszi oklevelet.

Gyülekezeti szolgálatainak állomásai: Iszló, ahol kilenc hónapot szolgált mint gyakorló segédlelkész, Bözöd és Bözödújfalú (1972-1979), Homoródújfalú (1979-1991).

Családot 1979-ben alapított, felesége a bözödi származású Albert Erzsébet, házasságukat, Isten három gyermekkel áldotta meg, István (1979), Noémi-Ildikó (1981), Péter (1984).

A lelkeszi szolgálat, a gyülekezeti munka mellett „az igehirdetés szerelmeként” 1984-ben sikeresen felvételizett a Protestáns Teológiai Intézet doktori tanfolyamára, szakterülete a gyakorlati teológia, s ezen belül a homiletika volt. Doktori dolgozatát is a homiletika, a szónoklattan tárgyköréből szerette volna megírni: „*A prédikáció. Tartalmi és formai követelményei*” címen. Külföldi

tanulmányúton szerette volna mélyíteni ismereteit. 1990 késő őszén az oxfordi Manchester College ösztöndíjasaként indul tanulmányútra Angliába. Ez a tanulmányút azonban nem sikerült. Az itthon töltött karácsonyi–újévi szünet után, 1991. január 8-án Londonba visszarepülve, egy érvénytelen vízum miatt a hatóságok nem adták meg a belépési engedélyt, és kénytelen volt hazatérni. Csak az 1994/95. tanulmányi évben sikerül a chicagói Meadville/Lombard unitárius teológiai főiskolán folytatni tanulmányait, ahol önéletírása alapján „főként szónoklástani és gyülekezetépítési-szervezési kérdésekkel” foglalkozott. Doktori dolgozatát sajnos nem sikerült megírnia, habár a doktori tanfolyam vizsgakötelezettségeink részben eleget tett.

Az 1991 őszén megkezdett teológiai tanári munkája nem volt zavarmentes. Az Egyházi Képviselő Tanács szorgalmazta doktori dolgozatának a megírását és záros határidőnek 2000. június végét jelölte meg. A dolgozatát nem készítette el, ezért az Egyházi Képviselő Tanács 2000. szeptember 28-i ülésén „megvonta bizalmát”, és kérte a Teológiát, hogy bontsa fel munkaszerződését. Ezzel az intézkedéssel nem oldódott meg az unitárius gyakorlati tanszék sorsa, mert óraadó tanárokkal igyekezett az egyház betölteni az állást. Közben Kovács Istvánt az egyház kinevezte szerkesztőnek, akinek fő munkaterülete az egyházi kiadványok szerkesztése lett. A gyakorlati tanszéken a felemás helyzet tarthatatlanná vált, és a tanári állás végleges betöltése hamarosan napirendre került. A meghirdetett pályázatra ismét jelentkezik, és az EKT-ban zajló viharos véleménykülönbségek után, 2002. őszétől újra elfoglalhatja tanári állását, amelyet haláláig, pontosabban súlyosbodó betegségéig (2007. február) töltött be.

Kovács István Sándor tanárként önálló egyetemi jegyzeteket írt a pojménika, a homiletika, a katekétika, a liturgika köréből, de fő érdeklődési területe mindvégig a szónoklattan maradt. Nem véletlen, hogy a homiletika (szónoklattan) jegyzetének a kidolgozására fordított a legnagyobb figyelmet.

A homiletika jegyzete mottójául Ravasz László egyik megállapítását választotta: „A lelkipásztori eszmény – az igazi prédikátor – ... Egész élete prédikációra való készülés és prédikálás”. A bevezetőben kritikai hangvétellel állapítja meg: „Manapság siralmas a prédikálás színvonala. Kevés jó szónok, nagy prédikátor akad. Sok lelkész egyáltalán nem hisz abban, hogy a prédikálás az evangélium hirdetésének és az élet megváltoztatásának hatásos eszköze lehet. A prédikációcskák korát éljük, ezek pedig csak törpe keresztényeket nevelnek”. Úgy véli, hogy az igazi prédikálás hidat ver a Biblia világa és a mai világ között tátongó szakadék fölé, s egyszerre gyökerezik mindkettőben, de elengedhetetlen fontosságúnak tartja azt, hogy a prédikátornak át is kell élnie az általa hirdetett üzenetet.

Érdekes betekinténünk a jegyzete szerkezeti világába. Az első fejezetben a prédikálás történeti áttekintését nyújtja Jézustól a XX. századig. A második fejezetben a „Modern ellenvetések – és válaszok” cím alatt arra keres választ, hogy van-e mondanivalója, üzenete a keresztény egyháznak a ma embere számára?

Melyek azok az akadályok, amelyek az evangéliumi üzenet átadásának – átvételének útjában állnak? A prédikálás teológiai alapjairól a harmadik fejezetben szól részletesen. A negyedik és ötödik fejezetekben a prédikátor személyéről, felkészültségéről, a prédikálás hídépítő szerepéről ad tájékoztatást. A prédikálásra való felkészüléssel foglalkozik a hatodik fejezetben. Megemlíti, hogy a felkészülésnek lényegében hat nélkülözhetetlen lépése van, „s ezt a legtöbb nagy prédikátor így, vagy úgy, de mindenképpen betartja”:

A bibliai szövegrész kiválasztása

Elmélkedjünk felette! (Szenteljünk időt a textusnak!)

Válasszuk ki a fő gondolatot! (Fogalmazzuk meg a célt!)

Anyaggyűjtés és az anyag elrendezése a fő gondolat körül

A bevezetés és a befejezés kidolgozása és hozzáillesztése

Írjuk le a beszédet, vagy ne? Tanuljuk meg kívülről, vagy ne?

Az említett „lépéseket” alaposan kibontja. Különösen elmélyül a textusfajták részletezésében, majd a textusszerűség kérdésével foglalkozik, és leszögezi: „a bibliai textusnak egy keresztény egyházi beszéddé való kibővítése adja meg a beszéd textusszerűségét. Választott textusunk adja tehát a prédikáció témáját, ezt a textust, illetve témát egyházi beszéddé kibővítve: beszédünk textusszerűségét biztosítjuk”.

A hetedik és a nyolcadik fejezet a prédikálás eredményességét körvonalazza, de a gyülekezeti bibliaóra kérdéskörét is idekapcsolja.

Kovács István homiletikai munkásságának bizonyosságai a Keresztény Magvetőben közölt 60 beszéde, és a fennmaradt – rendezésre váró kéziratos beszédei. Esményképei Balázs Ferenc, Gellérd Imre, Ravasz László, Charles H. Spurgeon. Beszédeinek stílusa egyszerű, közvetlen, világos, fordulatos; az illusztrációkat ügyesen alkalmazta, a textus kifejtése könnyed, érthető, a mondanivaló az emberhez, az élethez, a lélekhez szólt, fogalmazása gördülékeny. Szívesen használja a költői képeket. Beszédei azt igazolják, hogy szerzőjük mélyen hitt a tiszta szó és írás erejében, a prédikáció igazi eredményességében. Beszédeinek értékelését majd elvégzi az útkor, de meggyőződésem, hogy azok még sokáig hangzani fognak a szószékek magasságából, és üzenetükkel tartalmasabbá tesznek emberi életeteket.

Az anyanyelv művelésére – beszéd és írás – különös gondot fordított, és tanítványaitól is szigorúan megkövetelte ezt. A „Szólj egy szót...” című beszédekben külön foglalkozik ezzel a mindig időszerű témával, éles hangnemmel kel az anyanyelv védelmére: „Édes anyanyelvünk szóhasználatában is megnyilvánul a divat hatása ... A szavak divatjának jelenségével talán csak az íróknak és a hivatásos nyelvészeknek kellene foglalkozniuk, ha a divat jelenségei mögött nem lenne, nem húzódná meg mindig egy nagyon is figyelemreméltó magatartás és gondolkodásmód. Mert szavaink sok mindent elárulnak rólunk. Többet, mint

gondolnánk. Tükrözik a mögöttük meghúzódó embert, annak érzés- és gondolatvilágát” (KerMagv 86 (1980) 69).

Kovács István az illemtudó, az udvarias, a közlékeny, a társalgó, a barátságos, a jó humorú ember jellemvonásait hordozta.

„Élete házát” gyakran megtépázta az élet vihara, s gyakran állt tanácstalanul, némán, a sok-sok miért és hogyan kérdéseivel? Küszködve egyre súlyosbodó betegségével is, mégis megmaradt – Dsida Jenő gondolatával – „*felelős írástudónak*”.

Egyház- és népszolgálatára tekintve, hadd szólaltassuk meg őt, aki 2003. február 23-án kelt beszámolója epilógusában így vallott: „Néztem a Duna-tévé adását a közelmúltban. A faluromboló diktatúra utolsó éveiben víz alá süllyesztett Bözödújfalú történelmének felvillantott képei között megrendítő a mesterségesen létrehozott tó vízből kiemelkedő templomok látványa. Látható a megrokkant, kicsiny unitárius imaház vízből kiemelkedő tornya is, amit szolgálatom ideje alatt emeltünk... Önkéntelenül Mécs László gyönyörű verse jutott eszembe, az „Itt voltam 1927” című. Úgy hiszem, én sem mondhatok mást. A hivatásomat éltem, nem az életemet. Itt voltam.”

Itt volt! A miénk volt! Köszönjük Istennek!

Temetése 2007. április 27-én, pénteken volt a kolozsvári Házsongárdi temetőben. A gyászbeszédet Csete Árpád humoródalmási lelkész mondta. Búcsúztatták, dr. Rezi Elek főjegyző, rektor, az Erdélyi Unitárius Egyház és a kolozsvári Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet, Józsa Lajos tordai lelkész, a tanítványok, Ilkei Árpád humoródújfalvi lelkész, Humoródújfalú híveinek nevében.

Requiescat in pace!

Irodalmi munkássága**KIADOTT EGYETEMI JEGYZETEI**

Liturgika, 50 számítógépes oldal
Homiletika, 80 számítógépes oldal
Katekétika, 65 számítógépes oldal
Pojmenika, 45 számítógépes oldal

TANULMÁNYOK, ELŐADÁSOK, MEGEMLÉKEZÉSEK

Francis Bacon (1561–1626), KerMagv, 1976/2. 110–112.
William Ellery Channing (1780–1842), KerMagv, 1980/3–4. 106–113.
 „Rémisztő csudajel”: 400 éves erdélyi kiadvány a sarki fényről, A Hét 1982. január 2. 10. oldal. és Igazság, 1982. február 26. 3. oldal.
Adatok Kelemen Lajos élettörténetéhez, KerMagv, 1982/2. 89–91.
Jónás, a próféta (Babits Mihály születése 100. évfordulóján), KerMagv, 1983/4. 244–246.
A szabad idő, mint az önképzés lehetősége a lelkész életében, KerMagv, 1984/2. 86–94.
50 év rög alatt – rög felett (Balázs Ferenc 1900-1937) KerMagv, 1987/2. 147–148.
A töredék rangja. Gellérd Imre hagyatéka elé. In. Gellérd Imre: *Beszédek*. Center for Free Religion kiadása. Chico, Kalifornia, Amerikai Egyesült Államok, 1990. 4–7.
A reformátorok – Luther, Zwingli, Kálvin – állásfoglalása a vallásszabadság kérdésében, KerMagv, 1993/1. 6–11.
Voltaire (1694–1778) halálának 220. évfordulóján, I. rész, KerMagv, 1998/3–4. 244–266.
Voltaire..., II. rész, KerMagv, 1999/1–2. 67–80.
Újévet köszöntő kézfogás, Unitárius Naptár, 1999.
Minden szeretet elörvénylése, Unitárius Naptár, 2000.
Balázs Ferenc hit- és életfelfogása, In: *Szép apostoli élet. Balázs Ferenc (1901-1937) centenárium*. EMKE. Kolozsvár, 2001. 5–10.
Mikó Imre (1911–1977), Unitárius Közlöny, 2002/2. 16–17.
Unitárius Kalendárium 2003. (Szerkesztette: Kvári Kovács István). Kiadta az Unitárius Egyház. Kolozsvár, 2002.

EGYHÁZI BESZÉDEI A KERESZTÉNY MAGVETŐBEN

Pályafutásunk titka, 1Kor 9,24–26; 1976/1. 47–49
Új évet köszöntő kézfogás, Zsolt 76, 12/a; 1976/1. 49–50
Gyümölcsseitekről ismeritek őket, Mt 7,17; 1976/3–4. 217–218

- Vissza nem térő alkalmak*, Ef 5,15–17; 1978/1. 42–44.
- Vasárnapi hívók*, Jak 1,22. 26; 1978/1. 44–46.
- Az eszménykép vonzásában*, Mt 9,9; 1978/3–4. 236–237.
- Felelős döntés*, Mt 27,22; 1979/1. 68–70.
- A világosság fiai legyetek!* Jn 12,35/b–36/a; 1979/4. 258–260.
- Lélekkel adni*, Mt 12,41–44, 1979/4. 260–261.
- Készenlét*, Mt 19,16–21; 1979/4. 260–261.
- Gyermek az időben*, Lk 2,12–16; 1980/1-2. 64–65.
- Mindeneket megszerzek neki!* 1Krón 22,5–7; 11–13., 1980/1–2. 65–67.
- Jószóval vagy veréssel?* 1Móz 22,12; 1980/1–2. 67–69.
- Szólj egy szót...*, Lk 1,42; 2,51–52; 1980/1–2. 69–70.
- Vadgesztenye*, Mt 18,6; 1980/1–2. 70–73.
- A lélek szépsége*, 1Kor 13,1–3; 1980/1–2. 73–74.
- Magáról ad számot az ember*, Róm 14,10; 12–13, 1981/2. 133–134.
- Szülők és gyermekek*, Ef 6,1–4; 1981/2. 134–135.
- Az embert tette méri*, Lk,43–46; 1981/3. 187–188.
- Keresni kell az embert!* Péld 28; 12/c; 1982/4. 228–230.
- Óriások és törpék*, Lk 18,1–10; 1982/4. 230–232.
- Még nem késő!* Jn 3,7; 1982/4. 235–236.
- A béke útján*, Ef 4,1–3; 1883/1. 66–68.
- A szeretet nyelvén*, 1Kor 13,1–13; 14,1; 1983/1. 66–68.
- Önzetlenül: „Semmiért – egészen”*, Lk 9,57; 1983/1. 70–73.
- Boldog szegények*, Mt 5,3; 1983/2. 117–119.
- Boldog sírók*, Mt 5,4; 1983/2. 120–123.
- Boldog szelídek*, Mt 5,5; 1983/2. 123–126.
- Boldogok, akik éheznek...* Mt 5,6; 1983/2. 126–129.
- Boldogok a tiszta szívűek*, Mt 5,8; 1983/2. 129–132.
- Boldogok a békeszerzők*, Mt 5,9; 1983/2. 132–134.
- Rendhagyó advent*, 1Tessz 3,12; 4,3/a; 1983/4. 260–262.
- Testvérnek lenni...*, Róm 12,15; 1990/1. 49–51.
- Hovatartozásunk jegyei*, Mt 26,69–74/a; ApCsel 4,13; 1990/1. 51–52.
- Eltékozolt örökség*, 1Móz 25,29–34; 1991/3. 216–218.
- Élő lelkiismeret*, 1Tim 1,19; Ap Csel 24,16, 1991/3. 218–220.
- Mi lelt téged, Hágár?* 1Móz 21,14–19, 1992/2. 133–135.
- Amit tesztek: lélekkel tegyétek!* Kol 3,23; 1992/3. 195–197.
- A halhatatlanság útja*, Péld 12,28; 1992/4. 282–283.
- Remény, amely nem szégyenít meg*, Róm 5,5; 1992/4. 283–285.
- Készségesen és meggondoltan*, Jak 1,19–20; 1992/4. 283–285.
- Itt az utolsó óra*, Jak 5,3/c; 1992/4. 286–288.
- Életre vivő út*, Mt 7,13–14; 1993/1. 58–60.
- Örök küldetésed*, Mt 5,13; 1993/1. 60–62.

- Tiszta szemmel*, Mt 7,3–5; 1993/1. 62–63.
Legyen megbecsült a házasság! Zsid 13,4/a; 1993/2. 119–120.
Újjonnan kell születetek! Jn 3,7; 1993/3. 170–172.
Hatalmat adott nekünk az Isten! Ef 4,29; 1993/4. 245–247.
A bizalom hatalma, Jn 21,15–17; 1994/1. 44–46.
Boldogok az Istenben gazdagok, Lk 12,15; 1994/1. 46–48.
Pünkösdi fáklyagyújtás, ApCsel 2, 12–17; 1994/2. 112–114.
Mi célra vagyunk? Lk 15, 18–20; 1995/3. 242–245.
Az igaz hit győzelme: áldás, 1Móz 32,27–30.
Adventi reménységünk, Mik 6,8; Ézs 58,7–8/a; 1995/4. 326–328.
Az egy talentumos ember, Mt 25,14–29; 1995/4. 328–330.
Eszményeinkért élni, Lk 9,57; 2000/1–4. 118–123.
Egy találkozás, amely..., Lk 24,13. 30–32; 2001/1–2. 118–121.
A lélek gyülekezete, ApCsel 4,32; 2001/1–2. 121–124.
Hittek, azért szóltak, ApCsel 4,20; Unitárius Közlöny, 2001/2. 1–2.
„Testté lett”, Jn 1,14; Unitárius Közlöny, 2001/4. 25.

KOVÁCS SÁNDOR UNITÁRIUS EGYHÁZTÖRTÉNÉS-TANÁR DOKTORI DISSZERTÁCIÓJÁNAK MEGVÉDÉSE

Kovács Sándor, a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet tanára 2007. július 5-én a Szegedi Tudományegyetem Bölcsésztudományi Karán (SZTE BTK) védte meg Az angolszász–magyar unitárius érintkezések a 19. században című doktori értekezését.

Az értekezést dr. Szőnyi György Endre elnök, a SZTE BTK Angol–Amerikai Intézet vezetője, dr. Csorba László, a Római Magyar Akadémia igazgatója, egyetemi tanár (ELTE), dr. Máté-Tóth András, a SZTE Vallástudomány Tanszékének vezetője, dr. Zentai Mária (SZTE BTK), dr. Török Zsuzsanna (Budapest, CEU) summa cum laude minősítéssel értékelte.

Az alábbiakban a doktori dolgozat téziseit adjuk közre.

Bevezetés. A dolgozat témája és módszere

Az angolszász–magyar protestáns kapcsolatok történetének mostohagyermekével, az unitárius egyházzal foglalkozunk dolgozatunkban. Az angol–amerikai–magyar érintkezési viszonyok tizenkilencedik századi, az unitárius egyház intézményrendszere köré épülő eseménytörténete úgyszólván ismeretlen a szakma előtt. Ennek több oka is van: a felekezet számaránya és elszigeteltsége, a legkülönbözőbb könyvtárakban és levéltárakban szétszórt, nehezen hozzáférhető anyag, ugyanakkor az erdélyi unitáriusok intézményrendszerének, hitének, történelmének ismerete is nehezítette a kutatást. Az értekezés szerzője Kolozsvárott, Oxfordban és Manchesterben kutathatott, így eddig ismeretlen forrásokat, jegyzőkönyveket tanulmányozhatott. A dolgozat módszere – a fentiekben jelzett körülmények következtében is – bátran késő-pozitivistának is tekinthető. Nem tiltakoznánk ez ellen a megjelölés ellen, hiszen tisztában vagyunk azzal, hogy az irodalmi, politikai, gazdasági, eszmetörténeti kapcsolatok elmélyült elemzése elképzelhetetlen lesz anélkül az intézményes háttér nélkül, amelynek új forrásait szólatatjuk meg. Ez persze azt is jelenti, hogy az egyes részterületek árnyalt, a felsorolt szakmák módszertani kérdéseit is érintő elemzésére nem vállalkozhatunk, hiszen ahhoz egy sor szakterület szakemberévé kellett volna válnunk az anyag feltárásával párhuzamosan.

A dolgozat szerkezete

A disszertáció három nagy egységből áll. Az első fejezetben *A magyar–angol–amerikai unitárius kapcsolatok alakulását 1821-től 1848-ig* vizsgáljuk, és megpróbálunk helyzetképet adni az angolszász–magyar unitárius kapcsolatok korai szakaszáról. Bemutatásra kerül az angol unitáriusok által írt, és Kolozsvárra is elküldött *Brevis Expositio* című levél fogadtatása, fordításai, és az erre írt válaszok. Ugyanebben a fejezetben szólunk Körmöczi János felvilágosult unitárius püspök 1787-ben készült, *Az Angliában vagy Britanniában és Scotiában lévő unitáriusokról új dátumok* című, kéziratban maradt művéről. A szöveg elemzése során megállapítottuk, hogy az „új dátumok” tulajdonképpen Gottlieb Jakob Planck 1787-ben kiadott *Neueste Religions-Geschichte*jének magyarítása. Planck forrásául August Wendeborn *Der Zustand des Staats, der Religion... in Grosbritannien* műve szolgált.

Körmöczi kivételes egyéniségére és az angol kapcsolatok kiépítésében vállalt szerepére mutatunk rá a *Molnos–Bowring–Körmöczi háromszög és az „erdélyi populáris irodalom”* alfejezetben. A magyar költők és Petőfi fordításairól ismert Bowring kapcsán megvizsgáltuk, hogyan használta fel az angol irodalmár és diplomata az angol unitárius egyház intézményi kereteit fordítói ambíciói érdekében. Az első fejezetet záró, kisebb terjedelmű dolgozatokban, Bölöni Farkas Sándor, Székely Mózes és Jakab József angliai útjának tanulságait foglalmaztuk meg.

A második fejezetben a megszilárduló kapcsolatokra épülő kölcsönös látogatásokat vettük vizsgálat alá, elsőként John Paget egyházdiplomáciai tevékenységének eredményeiről, a Manchester New College-ban magyar unitárius papoknak felajánlott ösztöndíj megszerzésének körülményeiről értekeztünk. Ehhez kapcsolódott az első angol egyházdiplomata Edward Tagart 1858-ban tett, tragikus kimenetelű erdélyi látogatása. Tagart látogatását újabb, ezúttal politikai céloktól is motivált angol utazó, Alfred Steinthal, Kossuth titkos ügynöke tette teljessé. Kossuth–Steinthal kapcsolatát igazolandó, néhány eddig ismeretlen levelet közöltünk ebben a részben. Ferencz József és Buzogány Áron 1859. évi londoni látogatása során az unitárius egyháztörténet-írásban már kánonjogra emelkedett tévhitet – az angol ösztöndíj Ferencz Józseféknek való fölajánlását – próbáltuk meg szétoszlatni. A *Manchester New College magyar diákjai* részben az unitárius peregrinusok egyházdiplomáciai tevékenységére, és az első akadémiták könnyűnek éppen nem mondható londoni forgolódására összpontosítottunk. Simén Domokos, John Paget és Kriza János szemüvegén keresztül vizsgálva az eseményeket rávilágítottunk a magyar ösztöndíj fontosságára, nem hallgatva el az egyházon belül egymásnak feszülő érdekellentéteket sem.

A második rész záró fejezete az 1860-as évek angol–magyar–amerikai levélváltását és az angolszász unitáriusok erdélyi látogatásait vizsgálja. Itt ismer-

tettük J. J. Tayler, a Manchester New College eruditus tanárának erőfeszítéseit a kolozsvári unitárius kollégium kéziratára katalógusának kinyomtatása és közzététele, valamint Kénosi–Uzoni latin nyelven írott históriája kiadása tárgyában.

A dolgozat harmadik és legterjedelmesebb fejezete az angol–amerikai–magyar kapcsolatok alakulását követi 1870-től 1905-ig. Tulajdonképpen ebben a fejezetben foglalkozunk a szorosabban vett irodalom- és művelődéstörténeti kérdésekkel, a Jókai-fordításokkal és a kolozsvári angol társalgó kör történetével. John Fretwell angol-amerikai kereskedő és egyházdiplomata életének bemutatása kapcsán tárgyaltuk Jókai Mór *Egy az Isten* című regényének geneziséét, recepciótörténetét és angol fordításait.

A kolozsvári angol nyelvművelést Kovács János, az unitárius kollégium igazgató-tanára vállalta magára, nemcsak mint a Ferencz József Tudományegyetem angol nyelv és irodalom lektora, hanem mint az English Conversation Club alapító elnöke is. Dolgozatunkban a klub életének negyed századát követtük nyomon, az alapítástól az elnök haláláig. Erdélyt és Kolozsvárt meglátogató angol és amerikai utazók beszámolóiból, újságcikkeiből némelykor hosszabban idéztünk, anélkül azonban, hogy a 19. századi Erdélyről vagy a Monarchiáról alkotott képet elemeztük volna. A fejezet záró dolgozatában megkíséreltük összefoglalni az angol–amerikai–magyar kapcsolatok teológiai és egyháztársadalmi mérlegét.

Vizsgálati módszerek

A disszertáció írása során több száz oldal magyar és angol kéziratot – levelek, naplók, jegyzőkönyvek – olvastam át. A magyar unitárius – (*Keresztény Magvető, Unitárius Közlöny, Unitárius Élet*) – és világi – (*Ébredés, Magyar Polgár, Kolozsvár, Kelet, Ellenzék, Erdélyi Gazda, Hölgylutár, A Hon, Fővárosi Lapok, Vasárnapi Újság, Pesti Hírlap, Budapesti Szemle*) – periodikák mellett használtam az angol és amerikai – (*The Monthly Repository, The Christian Reformer, The Inquirer, The Christian Life, The Unitarian Herald, The Christian Register, The Christian Examiner and Theological Review, The Monthly Religious Magazine, The Unitarian Review, The Christian Inquirer, Old and New, Monthly Journal*) – Kolozsvárott, Oxfordban vagy Manchesterben elérhető egyházi kiadványokat is. Nagy összefoglaló tanulmány ebben a témakörben viszonylag kevés íródott, ezekre az értekezés lábjegyzeteiben és a bibliográfiában utaltam. A feletébb nagy adathalmaz rendszerezése az eseménytörténet többé-kevésbé lineáris követése mellett bizonyult kezelhetőnek, ebből adódóan a tudományos dolgozat és adattár keveredése néhány esetben nehezen választható szét, ezért úgy gondolom, hogy szükséges lesz a legfontosabb dokumentumokat tartalmazó adattár összeállítására.

Új eredmények (tézisek)

1. Az 1821-ben az *Unitarian Fund* által Kolozsvárra is elküldött *Brevis Expositio* a 19. század első felének legtöbbet másolt és fordított unitárius írása. A felekezet történetében a Türelmi Rendeletet követő száz esztendőben nem volt ehhez hasonló népszerűségnek örvendő traktatus. A legkevesebb 124 példányban és több szövegváltozatban fennmaradt másolatok alapján megállapítható, hogy az angol unitarizmus újólag történő felfedezése Bölöni Farkas Sándor észak-amerikai élményei közzétételéig, illetőleg a konzisztórium elé terjesztett jelentése megtárgyalásáig az erdélyi unitárius egyházi és világi értelmiség kedvelt kérdése és beszédtemája a *Brevis* és az arra adandó válasz volt. A szöveg elemzése során megállapítottuk, hogy a szociniánus teológiai gondolkodás századokon átívelő tradíciója fedezhető fel a Kolozsvárra küldött sorokban. A válaszlevél elemzése során az erdélyi unitárius körökben már-már kanonikus rangra emelkedett Kénosi Tözsér János és Uzoni Fosztó István nevéhez kapcsolódó *Unitárius Egyháztörténet* rendszerét mutattuk ki.

2. Az angol–magyar kapcsolatok korai szakaszának alakulásában újra kell értékelnünk Körmöczi János püspök szerepét. Az unitárius egyháztörténetírás, elsősorban Gál Kelemen az unitárius kollégiumról írott monográfiája nyomán, Körmöczi mentális épségét, egy 1818-ban bekövetkezett szerencsétlen baleset után, megkérdőjelezi. Dolgozatunkban rámutattunk arra, hogy az angol unitárius kapcsolatok mozgatója és irányítója Körmöczi volt. A szigetországban élő hitrokonok iránti érdeklődését bizonyította az az 1787-ben készült jegyzet, melyet összevetettünk Planck, Wendeborn és Lindsey műveivel, és megállapítottuk, hogy a püspök, ha közvetve is, de Lindsey első magyar fordítójának tekinthető. A British Museum könyvtárában megtaláltuk azt a latin nyelvű nyomtatott unitárius konfessziót, mely Körmöczi válaszlevelének tekinthető.

3. Körmöczi–Molnos–John Bowring a magyar populáris irodalom érdekében folyt levélváltása nem volt ugyan egészen ismeretlen, arra azonban, hogy Bowring unitárius egyházi lapban publikálta első magyar vonatkozású fordításait, kutatásaink során derült fény.

4. Bölöni Farkas Sándor nyugat-európai, elsősorban angliai, majd észak-amerikai útját a kutatás elválasztotta az egyházdiplomáciától. A székely nemes küldetése, a konzisztórium elé terjesztett jelentése, valamint az angliai és amerikai unitárius társulatok jegyzőkönyvei alapján új megvilágításba került. Azt igyekeztünk bebizonyítani, hogy Bölöni nem pusztán kedvtelésből utazott, hanem egyháza akkreditált diplomatája volt mind Nyugat-Európában mind pedig az Amerikai Egyesült Államokban.

5. John Paget János angol-magyar orvos életrajzát az erdélyi unitárius oktatásügy és a londoni magyar ösztöndíj tárgyában szerzett érdemeivel egészítettük ki.

6. Kossuth politikai céljai érdekében (is) mozgósított angol unitárius egyházdiplomácia kulisszatftkai ismertek voltak, értekezésünkben a meglévő eredményeket egészítettük ki néhány ismeretlen Kossuth-levéllel és az unitáriusok lapjában, a *The Inquirer*-ben megjelenő propaganda cikk felsorolásával. A 19. századi budapesti unitárius misszió ügyes retorikával használata fel céljai érdekében Kossuth unitárius szimpátiáját.

7. John Fretwell és Jókai Mór irodalmi/üzleti kapcsolatáról nem igen tudott a szakirodalom. Dolgozatunkban az *Egy az Isten* genezisének és recepciótörténetének új, eddig ismeretlen, de egyértelműen John Fretwellhez köthető fejleményeit ismertettük. Részben sikerült felkutatnunk és ismertetnünk azokat a regényrészleteket (*God is One*) vagy novellákat (*Slining-Stones*), melyek angol és amerikai unitárius periodikákban jelentek meg, és amelyekről nem tudott a magyar szakirodalom.

8. A dolgozat egyik legterjedelmesebb fejezete a kolozsvári angol klub (English Conversation Club) történetének feldolgozása. A magyar anglisztika és amerikanisztika történetében is számottevő vállalkozás históriáját még nem írták meg. Kovács János, az unitárius kollégium igazgató-tanára és a Ferencz József Tudományegyetem első angol nyelvlektora életpályáján keresztül mutatjuk be az angol nyelv- és kultúra erdélyi, elsősorban kolozsvári népszerűsítésére tett erőfeszítéseit. Az angol klub történetének tárgyalásakor röviden foglalkozunk azok életpályájával is, akik a kör vendégei voltak, és előadásaikkal, írásaikkal az angol klub és Kolozsvár hírnevét öregbítették. A klub története során rávilágítunk George Browing etnográfus naplójának kiaknázatlan gazdagságára, bemutatjuk a texasi egyetem neves Bolyai-kutató matematikusát, George Halstedtet vagy Budapest első amerikai konzulját, Dyer Frank Chestert stb. Az unitárius papeleányok londoni neveltetését szolgáló Sharpe-alapítvány jelentőségét is ebben a fejezetben tárgyaljuk. Az egyetlen, megszakítás nélkül működött angol klub történetét az alapító elnök haláláig követjük nyomon.

Következtetések

– Az angol–magyar–amerikai kapcsolatok eredményeként az unitárius teológiai gondolkodás felszabadult a Szentábrahámi-féle dogmatikai megkötöttségből, és az angol, de elsősorban amerikai szerzők – William Ellery Channing – hatására liberálisabb álláspontot kezdett képviselni.

– Az angol és amerikai unitárius periodikák hatására (is) Kolozsvárott Kri-za János kezdeményezése mellett teológiai folyóiratot alapítottak. A *Keresztény Magvető* szócsöve lett a kor haladó eszméinek – pl. darwinizmus –, és rendszeresen tájékoztatott nem csak magyar, de a nemzetközi teológiai gondolkodás állásáról.

– Az angol egyháztársadalmi egyletek mintájára Boros György vezetésével 1885-ben Kolozsvárott megalakult a Dávid Ferenc Egylet. Ugyancsak Boros volt az, aki rendszeresítette az ún. vasárnapi iskola intézményét.

– A 19. század második felében az angol kapcsolatok hatására megindul az egyház történelmének újraértelmezése. A romantikus egyháztörténet-írás Dávid Ferenc alakját a felekezet központjába állította, a közös múlt gyökereit felfedezve kapaszkodót adott az angol és amerikai unitarizmusnak.

KECSKÉS CSABA

SZABÉDI LÁSZLÓ EMLÉKEZETE SZABÉDON¹

„... Rét! Rét! Ez a Nagyrét!
Fény! Fény! Ez a napfény!
Megérkeztem már haza...”

(Szabédi László: *A szabédi Nagyréten*)

Így ujjong versében a költő az ismerős tájat, az ismerős arcokat látva.

Szabédi László 2007-ben újból hazaérkezett Szabédra. Haza általunk, akik ma a választott írói nevet adó szülőfaluban, annak unitárius templomában rá emlékezünk. Arra a Szabédi Lászlóra, aki boldog tudott lenni e dombok ölelte kedves településen, mert kínjai kisebbedtek itt. Amikor kora társadalmi életének zaja, nyüzsgése, politikai harcai elől ősei szálláshelyére megpihenni, feltöltődni hazatért, „futott a kínok nagyja elől”.

Szabéd népe ma bennünket is idevárt, *visszavárt, hazavárt*, mert érzi és tudja, hogy az erdélyi magyar falu számára megtartó erőt jelent, ha olyan nagyság származott belőle, akire büszkén tud föltekinteni. Különösen nagy hangsúlyt nyer ez a gondolat itt, a Mezőség peremén, a „Holt tenger” szomszédságában álló marosszéki végváron.

Hogy mennyire volt szabédi Szabédi, erről a *Szabédról, levett kalappal* című, 1944-ben megjelent kis könyv szerkesztői így írnak: „Nemcsak szabédi szülei révén, de lelke legmélyén szabédinak érzi és tartja magát, jóllehet Sáromberkén született. Országosan elismert és értékelt lírai, drámai és prózai műveivel már egész fiatalon tekintélyes írói nevet teremtett magának, s így kedves falunknak is ma ő a fő büszkesége.”

Szabédi László számára a választott szülőfalun túl létezett egy tágabb értelemben vett haza, és ez a népe, nemzete, amelynek hibáit ismeri, de amelyről mégis büszkén így vall:

„Belékszülettem, s ezért ujjongok,
Oh szép, s nekem való nép.”

(*A szabédi Nagyréten*)

1 Elhangzott 2007. május 20-án, a Szabédi László-emlékünnepeken.

Íróként, költőként, gondolkodó, alkotó emberként egész élete az igazság, a teljesség lázas keresésében telt el. Meggyőződéssel és elszánt konoksággal kereste, igyekezett megfogalmazni a teljességet, az abszolút, végtelen és örök igazságot.

Keresgéltem az evangéliumokban azt a részt, azt az üzenetet, amely ünnepi beszédem alapjául szolgálhatna. Végül megállapodtam a jézusi legfőbb parancsolatnál, a szeretet kettős parancsolatánál. Jézus az írástudó kérdésére, hogy melyik az első minden parancsolatok között, így válaszol: „Minden parancsolatok között az első: »Halljad Izrael, az Úr, a mi Istenünk egy Úr. Szeressed azért az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből, és teljes erődből.« Ez az első parancsolat. A második pedig hasonló ehhez: »Szeresd felebarátodat, mint magadat.« Nincs más ezeknél nagyobb parancsolat.” (Mk 12,28–31)

Bárki megkérdezheti: hogyan lehet kapcsolatot teremteni Szabédi László és a felolvasott evangéliumi versek között? Hiszen ő, Szabédi meggyőződéses híve volt a kommunizmus eszmevilágának, amelyben élete és irodalmi munkássága is kiteljesedett.

Kereső, kutató, kételkedő, kritikus ember volt valóban, oly sok kortársához hasonlóan. De egész életművéből szüntelenül ránk ragyog az igaz ember arca. Mert ő mindig az Ember pártján állt.

Unitárius Káténk az első kérdésében és feleletében a vallás lényegét röviden így fogalmazza meg: „A vallás az Isten és a felebarát iránti szeretet.” Szabédi László a felebarát szeretete, szolgálata által szerette és szolgálta Istent. A szeretet kettős parancsolata második részének betöltése számára mindennél fontosabb volt. Ennek bizonyosságát adta, amikor 1940-ben, a bécsi döntés után néptanítónak szegődött el a mezőségi Bare község román lakosai közé. Gyermekeiket tanítva, néphagyományait gyűjtve-fordítva bizonyította, hogy az együttélő népek között nincsen létjogosultsága az ellenségeskedésnek.

A világháború után a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem tanáraként, majd dékánjaként keserűen kellett megtapasztalnia a kommunista hatalom kisebbségeket beolvasztani akaró politikáját. Önkezű halála a rendszerben való csalódásának, kiábrándultságának, reménytelenségének következménye. Tiltakozás a nagymúltú erdélyi magyar anyanyelvi oktatás beolvasztási-akarása ellen.

Legyen hát áldott előttünk emlékezte, önkéntes mártíromsága, aki úgy szerette, tisztelte és szolgálta az embert, hogy általa és benne az örök szeretet forrását, Istent szolgálta. Így éljen bennünk és adjon erőt nekünk a jövőben Szabédi László emlékezte!

Imádság a 100. zsoltárra a Szabédi László-émlékünnepségen

Nagy Istenünk, szerető, édes, jó Atyánk!

Ünneplésre és örvendezésre szólítottak templomunk szépen csengő harangjai, és mi szívünket-lelkünket ünneplőbe öltöztetve jöttünk e tiszteletedre épült, áldott hajlékba.

A hálaadás szavai fakadnak föl bennünk, amikor megköszönjük atyai szereteted és gondviselésedet. Mert érezzük életünk jó vagy balsorsában egyaránt, hogy mi a tied vagyunk. A Te néped és legelődnek nyája. Érezzük és tapasztaljuk, hogy jó az Úr, örökké tart szeretete és hűsége nemzedékről nemzedékre.

Ó, légy áldott, hogy ezt a napot megérnünk engedted. Légy áldott azért, hogy itt, ebben a gyönyörű völgyben elterülő faluban érezhetjük a fény, a napfény melegét, láthatjuk a Nagyrét szépségét, és boldog gyermeki megtapasztalással mondhatjuk el mi is költőnk szavaival: „megérkeztem már haza”.

Köszönjük az emlékezés, a múltba-tekintés áldott lehetőségét. Köszönjük, hogy múltba nézve példaemberek életéből meríthetünk megtartó erőt, hitet jövő életünkhöz, harcainkhoz, munkáinkhoz.

Köszönjük, hogy ez a faluközösség, Szabéd népe ma bennünket újból idevárt, hazavárt. Mert érzik és tudják, hogy megtartó erőt jelent olyan szellemi nagyság emlékét ápolni, akire büszkén lehet hivatkozni és feltekinteni.

Jöjj hát, tekints a Te népedre, a Te nyájadra. Láss meg minket emlékezésünkben, imádkozásunkban, és taníts a Te tiszteletedre, értékeink megőrzésére, egymás megbecsülésére.

Ámen.

A LELKED SZOMJÁRA IGYÁL

„[Jézus] elhagyta Júdeát, és elment ismét Galileába. Samárián kellett pedig átmennie, és így jutott el Samária egyik városához, amelynek Sikár volt a neve. Ez közel volt ahhoz a birtokhoz, amelyet Jákób adott fiának, Józsefnek. Ott volt Jákób forrása. Jézus akkor az úttól elfáradva leült a forrásnál; az idő délfelé járt. Egy samáriai asszony jött vizet meríteni. Jézus így szólt hozzá: »Adj innom!« Tanítványai ugyanis elmentek a városba, hogy ennivalót vegyenek. A samáriai asszony ezt mondta: »Hogyan? Te zsidó létedre tőlem kérsz inni, mikor én samáriai vagyok?« Mert a zsidók nem érintkeztek a samáriaiakkal. Jézus így válaszolt: »Ha ismernéd az Isten ajándékát, és hogy ki az, aki így szól hozzád: Adj innom!, te kértél volna tőle, és ő adott volna neked élő vizet.« Az asszony így szólt hozzá: »Uram, merítő edényed sincs, a kút is mély: honnan vennéd az élő vizet? Talán nagyobb vagy te atyánknál, Jákóbnál, aki ezt a kutat adta nekünk, és aki maga is ebből ivott, sőt fiai és jószágai is?« Jézus így válaszolt neki: »Aki ebből a vízből iszik, ismét megszomjazik, de aki abból a vízből iszik, amelyet én adok neki, soha többé meg nem szomjazik, mert örök életre buzgó víz forrásává lesz benne.« Az asszony erre ezt mondta: »Uram, add nekem azt a vizet, hogy ne szomjazzam meg, és ne kelljen idejárnom meríteni!« (Jn 4,3–15)

Jézus korában Izrael népességének társadalmi-vallási összetétele nagyon sokszínű volt, ezen sokszínűségeen belül több irányzattal, csoporttal is találkozunk, amelyek különféle vallási, politikai és szociális tényezők hatására alakultak ki.

Az irányzatok szempontjából a következők töltöttek be fontos szerepet a kor társadalmának a színterén: a szamaritánusok, a szaduceusok, a farizeusok, a szikáriánusok, a zélóták, a herodiánusok és az esszénusok. Ezek az irányzatok/mozgalmak nagyon sok tekintetben ellentétben álltak egymással, olykor gyökeresen más felfogásokat képviseltek, és sokszor elkeseredett szellemi harc folyt az irányzatok képviselői között.

Az idézett bibliai történet, amely a modern Biblia-kiadásokban „Jézus beszélgetése a szamaritánus nővel” alcímet viseli, jól érzékelteti az évszázadokra

visszamenőleg kimutatható zsidó–szamaritánus ellentétet; ez egyébként kiérezhető magából a beszélgetésből is.

A szamaritánusok csoportja népi, faji és vallási tényezők hatására alakult ki Palesztinában, és a századok folyamán éles ellentétbe került a zsidósággal, olyannyira, hogy Jézus korában a *szamaritánus* megbélyegző, pejoratív jelzőnek is számított. A szamaritánusok eredete a Jézus előtti 8. századig nyúlik vissza. Az északi országrész 722-ben asszír uralom alá került, az ország lakóinak nagy részét elhurcolták, és helyükbe pogányokat telepítettek. A lakosság ottmaradt része keveredett a pogányokkal, és ez óhatatlanul vallási keveredést is előidézett.

A szamaritánusok a templom építésekor szerettek volna csatlakozni a fogásból hazatért zsidókhoz, ez utóbbiak viszont nem voltak hajlandók maguk közé fogadni és egyenlőkként kezelni a szamaritánusokat. Mereven elzárkóztak a közeledéstől, s nem fogadták be hitközösségükbe. Jézus korára már annyira kiéleződött az ellentét a zsidók és a szamaritánusok között, hogy a galileai zsidók inkább nagy kerülővel mentek fel Jeruzsálembe, semhogy Szamárián át kelljen utazniuk.

Jézus azonban elhatárolta magát a zsidó–szamaritánus ellentétektől: nem kerülte ki Szamáriát – erre a bibliai történetek tanúságuk (és tanulságként) szolgálnak. Munkálkodott Szamária falvaiban – erre nézve találkozzunk a bibliai történettel a Lk 9. fejezetében, amikor a hagyományos zsidó–szamáriai ellentéteknek köszönhetően szállás nélkül maradt.

Szamáriában történő tevékenységét és hatását a felolvasott bibliai történet mutatja be a leghatásosabban, és egyben képet nyújt Jézus befolyásáról is, amelyet kora embereire gyakorolt.

Tudomást szerezhetünk útvonaláról: Júdeából haladt Galilea felé, és erőt vett rajta az éhség és szomjúság. A történetben továbbá tudomást szerezhetünk arról, hogy a Jákob kútjánál ült le megpihenni, és mivel nem volt edénye, amelylyel vizet meríthetett volna, a kúthoz menő szamáriai asszonyt szólította meg: „adj nékem innom”.

Az asszony nyilván tudatában volt a zsidók és a szamáriaiak közötti ellentéteknek, ezért elcsodálkozva kérdez rá, hogyhogy egy zsidó ember kér vizet tőle – egy asszonytól (?!), aki esetleg megveti, aki nem tartja egyenrangúnak. Ez a megdöbbenés/értetlenség Jézust arra készteti, hogy felajánlja az asszonynak az *élő vizet*. A történetből az is kitűnik, hogy a szamaritánus asszony nem érti pontosan, mit is jelent az „élő víz”, mert még mindig a kút mélyén rejtőző, tehát elsődleges értelmű vízre gondol.

Jézus nagyon egyértelműen megfogalmazza, hogy a víztől, amely a kútban rejtőzik újra és újra meg lehet szomjúhozni, de attól a víztől, amelyet ő ajánl, soha senki meg nem szomjúhozik többé – világosan elhatárolja tehát egymástól a primer és a szimbolikus jelentésű vizet.

A 15. versből kiderül, hogy az asszony továbbra sem érti, milyen vízről lehet szó, ugyanis kéri a Jézus által felajánlott vizet, de csupán azért, hogy ne kelljen továbbra is a Jákob kútjához jönnie meríteni – vagyis nem emelkedik feljebb az elsődleges, fizikailag tapasztalható víz képzeténél.

A bibliai történet olvasása közben az az érzésünk is támadhat, hogy mi, keresztény emberek ismerjük a Jézus által felajánlott víz igazi szomjoltó hatását, mégis sokszor meg kell állapítanunk, hogy nagyon szomjas ez a világ. Éhezi és szomjúhozza az Istenbe vetett hitet, szeretetet, a békességet, a jóságot, a ragaszkodást, a mindennapjaikhoz szükséges reménységet, az igazságosságot, az egyenlőséget. Lehetne tovább sorolni a világnak és a világon belül önmagunknak a szomjait, mert bennünket, a mai kor emberét is sok esetben köti a hagyomány, a harag, és nem akarjuk meglátni egymásban a sorstársakat, akik egymás nélkül csak értetlenül állunk a világ és a mellettünk történő dolgok előtt.

Adja az Isten, hogy a Jézus által felajánlott vízből, a hitnek, a reménynek és szeretetnek a kútforrásából nap mint nap mindannyian meríthessünk, és másokat is megajándékozhatunk, mert ezek által lesz szebb, teljesebb és békésebb mindannyiunk élete!

BEREI ISTVÁN

DR. GARY SMITH

„MINDEN NAP AZ UTOLSÓ NAP”¹

Midőn Erdély nevét Amerikában kiejtem, hallgatóságom nagy része azonnal Draculával asszociálja „Transylvania” nevét. Jószérével könyörgőre kell fognom: ne Draculára gondoljatok, sokkal inkább azokra az emberekre, akik nagylelkűségben páratlanok a világon, s akik mindig tárt karokkal fogadnak. Gondoljatok azokra az erdélyi falvakra és városokra, ahol a vallásszabadság eszméje korán gyökeret vert, és virágzik ma is, gondoljatok arra a földre, amelynek népét kegyetlen erőszak nyomta el, de akik végre újból megtapasztalhatják a szabadság édes lehetőségeit.

Ti, drága Testvéreim, szellemi rokonaink, elődeink vagytok, titeket tekintünk lelki őseinknek, akik egykor kiharcolták a lelkiismeret és a vallás szabadságát, azt az alapvető jogot, hogy mindenki meggyőződése szerint imádhassa Istent. És tették ezt az ősök a véresen türelmetlen 16. században! „Egy az Isten” – hirdettétek akkor, és hirdetitek ma is, és mi hozzátok csatlakozunk e radikális vallási felfogásban. Egyek vagyunk lélekben veletek, hisz ugyanazt valljuk, amit e gyönyörű erdélyi föld népe életeszmejévé tett.

Sokan közülünk, akik Amerikából jöttünk ma ide, alig egy-két nemzedékkel ezelőtt még „földközében” éltünk, földművesként dolgoztunk, magunk termeltük meg a betevőt, tyúkot és fejőstehenet tartottunk, szőlőt műveltünk, hozzátok hasonlóan befőztük, eltettük télire kertjeink gyümölcsseit, terményeit. Ma azonban Boston huszonegyedik századi kertvárosaiban legfennebb a nagyipari farmokról szedhetnők a gyümölcsöt; a piacon vesszük meg a helyi gazdálkodók terményeit, amelyeket vendégmunkások takarítanak be.

Mi, akik itt Erdélyben, lelki otthonunkban, nagy családunk körében páratlan vendégszereteteket élvezzük, legtöbbször kifogyunk azokból a szavakból, amelyek méltó módon fejezhetnék ki ámulatunkat és hálánkat e hagyományosan fejedelmi szíveslátásért. Mert mi, akiknek *anyagilag* oly sok adatott, most alázatos *szívvel* vesszük és élvezzük nagylelkűségetek bőséges gyümölcsét.

Az amerikai költő, Marge Piercy írja: „A kapcsolatok lassan, idővel szökkennek száriba, és sokszor mélyen a »föld alatt« fonódnak. A történések nem mindig fedik fel e kapcsolatok terebélyesedését... Fonj hát igazi kapcsolatokat... Szójj annak drága vásznába minél többet a kerek világból... Nyúlj messzire, vondd a világot kebledre...”

1 Elhangzott Székelykeresztúron 2007. augusztus 12-én

Van valami kimondhatatlan, elmondhatatlan ebben a mi barátságunkban, két világot átölelő kapcsolatunkban Székelykeresztúr és Concord unitárius gyülekezete között. Soha nem tudtuk igazán meghatározni, mi is e kapcsolatunk „fonásának” és „szövésének” a varázsa, misztériuma. Nincs neve, de annál gazdagabb a töltete. Ez a barátság, ez a vendégszeretet, ez az alázatosság, ez az öröm mind egy-egy lelki drágakő és igazi lélek-kiteljesedés. Én itt, Erdélyben találtam rá a szeretetben kinyújtott kéz s a világot-keblemre-ölelés mélységes értelmére. Hiszem és vallom, hogy amikor ide, Erdélybe jövünk, *hazajövünk*.

Én is valahogy úgy vagyok, mint az új-angliai költő, Donald Hall, aki hetvenöt évesen egy szeptemberi reggelen felébredve egyszerre felfogta életének „jó ízét”. Pedig ugyanabban a szobában ébredt akkor is, ahol gyermekkorra óta minden reggel. Most mégis egyszerre jelent meg lelkében mindenki, aki életét elkísérte: nagyanyja, akinek arcát ősz hajfonat koszorúzta, nagyapja, aki a „téhén-testvéreket” fejte ki, az istállóban. Szeme előtt ragyogott minden, a tejeskannák, a napsütésben csillogó lovasfogat, a sürgölődő unokatestvérek – kecses kezek fonták az ismerős családi történetet – és mind e szépségre, életértelemre ráébredvén Hall ennek egyszeriből tanúja lett. „Minden (augusztusi) nap az utolsó nap” – írta a költő – és én pontosan tudom, mire gondolt, amikor befordulunk a székelykeresztúri templomhoz vezető útra, elhagyjuk az iskolát, s máris tárul a kapu, integetnek a bentlakásból, karcsún-büszkén köszön ránk a templomtorony – s aztán megerednek a könnyek, ölelésre lendül a kar.

Az amerikai teológus, Frederick Buechner mondja: pontosan ez az, ami a „lélek-zarándoklás” lényegét adja – s mindenikünk egyénileg végigjárja ezt az utat. Ez egyfajta hazatérést jelent, mondja Buechner, midőn megérkezünk gyermekkorunk otthonába, a szülőházba, amelyről egy életen keresztül álmodtunk: megérkezünk „az akkor, ott olvasott könyvekhez, az oly nagyon szeretett emberekhez... Az otthon melegébe, amely után oly sajtóan vágytunk, arra a szent helyre, amely után honvágygal epedtünk. A hely s a lélek békével és jóakarattal van tele, és ha szerencsések vagyunk, egyszer ennek áldását még megtapasztalhatjuk életünkben...”

Talán éppen Erdély lenne ez a tündérálm, a vágyott otthon? Erdély, amelynek „Transylvania” neve éppen a lényegét sejteti meg velünk? Hiszen a Transylvania „az erdőkön túli” földet jelenti, s ez egy amerikai gyermekdalban, amelyet gyermekeink a novemberi hálaadási ünnepen szoktak énekelni, szó szerint visszahangzik: „A folyókon túl, a rengetegen keresztül nagyanyánk háza vár reánk.”

S hogyha ez igaz, micsoda kincset kapunk mi tőletek, erdélyi testvéreink! Nem kevesebb ez, mint lelki kiteljesedésünk a jobbá, nemesebbé válás ösvényén. Bennetek felragyog valami, amire mindig vágytunk, hogy magunkban felfedezzessük. A lélek magaslatán túl ez a megfoghatatlan kincs benne van a kenyér jó ízében, a felüdítő italban, a meleg ágyban, a feltétel nélkül felénk árasztott sze-

retetben. A békében, a jóindulatban, az egymásnak-szolgálásban. Benne van az emlékekben.

Nézzetek ránk! „A folyókon túl, a rengetegen keresztül” Erdély által nagyanyánk háza felé tartunk.

„Minden nap az utolsó nap – írja Donald Hall, a már említett költő – úgy, amint a tölgyfák ágai egymást simogatják, és a nap szikrázik a harmatos fűvön, és megfeszül az izom, midőn a magas dombra felkapaszkodunk, ahol nagyapánk rótt a mezei ösvényt késő délután, hogy a teheneket hazahajtsa. A napkelte levendula, narancs és rózsaszín, s kicsipkézi az eget, amely, akár a friss fagy, szürkén fürdik a felcsillanó fényekben... Az ég a Kárpátok fölött rózsaszín, levendula és narancs, amint én is hazaindulok boldogan, a feketekávéhoz és újságjaimhoz, s az állólámpa fényénél városokról, tüzekről és árvizekről érkező híreket olvasok.”

DR. GELLÉRD JUDIT FORDÍTÁSA

KOTECZ JÓZSEF

KIK VAGYUNK? HONNAN JÖVÜNK? MERRE MEGYÜNK?

*„Azért nagyon vigyázzatok magatokra, és szeressétek Istene-
teket, az Urat!” (Józs 23,11) „Megőrzött bennünket minden
úton, amelyen jártunk, és minden nép között, ahol átvonul-
tunk.” (Józs 24,17b)*

Főtisztelendő Püspök Úr, Főtisztelendő Asszony, főtisztelendő Főtanács,
kedves Testvéreim!¹

Hadd kezdjem beszédemet egy személyes vallomással. Soha nem tartoztam – és elnézést, ha úgy érzem: ma sem tartozom – azon társaim közé, akik úgy-
mond’ élvezték, élvezik egyházi központunk kegyeit. Mielőtt még félreértés tör-
ténne, sietek tisztázni a helyzetet, és nyomatékosan kijelenteni, hogy fentebb jel-
zett státusomért nem a központunk a felelős vagy, Isten ments’, hibás. Én tettem
– vagy inkább sok mindent nem tettem – mindezért.

Ebben a helyzetben és ebben a pozícióban ért végtelenül váratlanul az a te-
lefonhívás, amelynek során a főtisztelendő Püspök úr felkért e szolgálat elvég-
zésére.

Azt már nem tudnám elmondani, miképp, milyen szavakkal mondtam igent,
de azt tudom, hogy végtelen boldogság kerített hatalmába, és éreztem a megtisz-
teltetés súlyát is. És lélekben új bizonyítékát találtam annak, amit Babits vala-
hogy így fogalmaz meg: valaki mindig rám néz, valaki mindig figyel, valakinek
gondja van reám. Talán ő az Isten. Igazából – ezt már tudtam – *szeret* engem az én
Istenem. Mintha láttam volna, hogy joviálisan rám kacsint, és így szól: ismerlek,
tudom minden dolgaidat, azokat is, amikor... És ezeket is...

Majd arra gondoltam, hogy Istenem!, most jutottam el a csúcra, és ha itt
megállni nem tudok, az út mar csak lefelé vezethet. Vagy talán ez lesz az a bizo-
nyos hatyúdal... Egyedül Isten a tudója. Legyen meg az ő akarata!

Kedves Testvéreim! A beszédem alap gondolatául szolgáló bibliai verseket
a sikemi országgyűlésen mondta el Józsúé. Istennek ügyét és népét féltő lelkéből
fakadnak e sorok... „Vigyázzatok azért nagyon magatokra és szeressétek Istene-
teket, az Urat”, aki megőrzött bennünket minden úton, amelyen jártunk.

¹ Főtanácsi beszéd, 2007. július 29.

Végigböngészve a leküldött főtanácsi anyagot az én lelkemben is születtek Istennek ügyét és az ő unitárius népét féltő gondolatok. Ki akarom és ki merem ezt így mondani. Hiszen nálam nagyobbak és talán bölcsebbek (?) is kijelentették, hogy ők az igazán és egyedül üdvözítő egyház, a többi az csak olyan tessék-lássék valami...

Fel kell tenni a kérdéseket, és meg kell válaszolni azokat. Világosan, végérvényesen és félreérthetetlenül. Kik vagyunk? Honnan jövünk? Merre megyünk? Aki nem tudja, honnan jön, az soha nem fogja tudni azt sem, merre kell mennie.

Mi pedig tudjuk, hogy kik vagyunk, és honnan jövünk. A mi hitünket be sem lopták, be sem csempészték, fegyveres hatalom se erőszakolta reánk. Itt született a Kárpátok koszorúta Erdélyben. Erős és legyőzhetetlen várunk nekünk. Kolozsvár, Torda, Déva, Marosvásárhely, Brassó, Székelyudvarhely, Székelykeresztúr, Sepsiszentgyörgy, Nagyvárad a bátyái e várnak, amelyben békében él egymással Szamos, Aranyos, Olt, Maros, Nyárad, Küküllők és Homoródmente népe. Több mint négyszáz esztendő múltunk bizonyítja mindennél ékebben, hogy szeretett minket a mi Istenünk, és nagyon tudtunk vigyázni magunkra jó és balsorsunkban egyaránt. Mert voltak boldog és szép idők – de jaj, voltak keserű fájdalmaink is. Volt kerek kőről meghirdetett országos diadal, de volt, mikor pusztultak és veszttek templomok és iskolák. És íme, „megfogyva bár”, de azt hiszem, „törve nem”, mégis vagyunk.

Kiknek köszönhetjük mindezt?

Dávid Ferenc püspökünknek, János Zsigmond fejedelmünknek és az őket követő, Isten útját választó dicső elődeinknek. És utánuk az istenadta egyszerű embernek, népünknek, kik a kevésből is áldozni tudtak templomra, iskolára, egyházra.

Emlékezzünk csak, Testvéreim: nem kimondottan barátaink állították rólunk, hogy „ezek szeretik egymást”.

Ez a *szeretet* mentett át minket minden bajon és nyomorúságon. E szeretetnek a jegyében, amely lelkünkéből Isten, ember és hitünk felé áradt, ennek jegyében tudtunk a kevésből is nagyot és dicsőt alkotni. Ez a szeretet épít ma is templomot és tart fenn iskolát, amelyekben lélekben és bölcsességben gyarapodva nő az új nemzedék hitünk és nemzetünk értékeinek, kincseinek örököseként.

Kedves Testvéreim, íme, itt állunk a 21. század első évtizedében. Együtt jöttünk idáig. Volt, amikor dicsőn menetelve, máskor sötétben botladozva kerestük az utat tovább.

Ez a *ma*. Ez a nagy- vagy talán kisbetűs jelen.

És itt most visszakanyarodok egy pillanatra a főtanácsi anyaghoz, illetve az ULOSZ konferenciájának központi témájához: *A jelen iffúsága – a jövő gyülekezete*. A főtanácsi anyagból kitűnik, hogy az elmúlt esztendőben Egyházunknak voltak kimagasló, szép eredményei, de voltak mulasztások, tévedések, kudarcok is. Elintézhetjük-e az utóbbiakat azzal, hogy aki dolgozik, az ki van téve a téve-

déseknek is? Nem tisztem e kérdésre válaszolni, különösen azért nem, mert jómagam is nem egyszer a mulasztók, tévedők sorába tartoztam. De kitűnik a főtanácsai anyagból az is, hogy fogyunk. Gondolkodtam azon, hogy odamondjam-e a „vészes” jelzőt, de jobbnak láttam, hogy nem.

Nem, mert úgy érzem: mi, akik ismerjük a megtett utat, tudjuk azt is, hogyan tovább. Ezt bizonyítja a lelkeszi konferencia központi témája is, amelynek zárónyilatkozatát, amikor e sorokat írom, még nem ismerhetem, de hiszem, hogy a közös útkeresés meghozza a maga áldásos gyümölcsét a gyülekezet-építés és Egyházunk érdekében.

Mi eljutottunk ideig. Nem volt könnyű ez az út, és ma sem az. A kérdés: tudunk-e, akarunk-e továbbmenni tovább? Van-e még a tegnapi lendületből, lángolásból? Van-e még annyi erőnk, kitartásunk, hogy a ma még kezünkben levő stafétabotot olyan ütemben adjuk át, hogy a jelen ifjúsága is megfussa a maga útját, és pályája végén a győztesnek kijáró babérkoszorú legyen diadalának bére?

Vagy jobb lenne félreállni és abbahagyni? – Belenyugodni abba, hogy

*Üresen konganak a templomtermek,
Romokban az iskolák,
Itt már csak a szél lapozza a történelmet,
Hogy tarolják a fenyőerdőt
S több a fejfa, mint a bölcső.
Valahogy szólni kellene
Maholnap
Se sír, se hant,
Se ősi oltár.
S hogy idegen kenyéren tengődik Imre
S Áron, Áron is egyre jobban
Elhagyja önmön-magát.*

Fel kell tenni a kérdéseket és – tetszik, nem tetszik – meg kell válaszolni azokat.

Kedves Testvéreim, én remélem, és hiszem, hogy nem fajult el még a székelvén. Hiszem, hogy van még a virtusból, lendületből, lángolásból. Én hiszem, hogy az az út, amely még reánk vár – sőt, azt is ki merem mondani, amelyet talán már nélkülünk járnak be fiaink és leányaink – az üdvösségre vezet. Nem az egyetlen, hanem az utak közül.

Hogy miért e hitem, válaszom egyszerű: Isten szeret minket.

Mostanában nagyon divatos és sokan használják, már-már szlogenként, hogy ez a „huszonnegyedik óra”, hogy ez az „utolsó vonat”. Ha így lenne, ha így igaz, hadd szóljon a figyelmeztetés:

„Azért nagyon vigyázzatok magatokra és szeressétek Isteneteket, az Urat. Megőrzött minket minden úton, amelyen jártunk és minden nép között, ahol átvonultunk.”

A sikemi országgyűlés a gyülekezet fogadalmával végződött: „Az Urat, a mi Istenünket fogjuk szolgálni, és az ő szavára hallgatunk.”

Mondjuk ezt mi is! Hadd köttessék új szövetség Isten és unitárius népe között az ő dicsőségére, a nép javára, Erdélyország előmenetelére, amelyet így nevez Szentföldnek a költő:

*Jártál-e arra és ott,
Hol jázmin és orgonaillatok
Közt még félve bujkál
A vasárnap délelőtti csend,
Itt-ott hallgatólag emberek
És panaszra nem nyílik a száj,
Csak a harangszó simít végig
A dolgos ráncos kezeken.*

*Ha majd jársz arra és ott,
Hol bölcsők és vetett ágyak
Alján az igék bársonyba burkolózva
Félve őrzik az embert, a tájat, a fát
Ha mégis odáig eljutnál,
Értük, értünk is mondj,
Mondj el egy imát.*

NŐI POHÁRKÖSZÖNTŐ A BERDE-SERLEGGEL

Főtisztelendő Püspök Úr, Főtisztelendő Asszony, nagytiszteletű Esperes Asszony, nagytiszteletű Esperes Urak, tisztelt Főtanácsi tagok!

Nagy megtiszteltetés számomra, hogy a mai főtanácsi közebéden pohárköszöntőt mondhatok a Berde-serleggel. Rendkívüli esemény ez számomra, egy-szeri alkalom az életemben. De – úgy gondolom – rendkívüli esemény ez a pohárköszöntők sorában is, mivel tudomásom szerint mindössze másodszer fordul elő, hogy főtanácsi nőtagot kérnek fel a pohárköszöntő megtartására.

Úgy tűnik, ez hagyományosan férfiszerep, pedig az idők folyamán sokszor bebizonyosodott, hogy a nők is tudnak értelmes, tartalmas szép beszédet mondani. Talán inkább azzal kapcsolatban merült fel kétely, hogy a gyengébb nem képviselői vállalják-e a szerep második részét, mármint a serleg tartalmának maradéktalan kiürítését? Úgy gondolom, ha anyáink, nagynyaink megküzdöttek jogainkért a társadalomban és az Egyházban, akkor nekünk kötelességünk bizonyítani, hogy tudunk élni a megszerzett jogokkal. Ennek szellemében kívánok eleget tenni a felkérésnek.

Én 34 éve megszakitás nélkül tagja vagyok az egyházi főtanácsnak. Nálam van az a hivatalos levél, amelyet 1973. június 20-i keltezéssel az EKT-től kaptam, amelyben arról értesítenek, hogy az 1973–1978-as évek ciklusára megválasztottak főtanácsi tagnak. 28 éven át voltam választott tag, és az utóbbi 6 évben pedig hivatalból tag mint az országos nőszövetség képviselője.

Az évek folyamán sok pohárköszöntőt hallottam a Berde-serleggel. A világháló jóvoltából az utóbbi évek köszöntőit újraolvashattam. Ezek után elgondolkoztam, mit is mondhatnék újat, hiszen Berde Mózesről, az unitárius jóltevők fejedelméről, az ő életművéről és hagyatékáról már mindent elmondtak nálam kompetensebb személyek.

A szakemberek azt állítják, hogy a nőknek gazdagabb, színesebb a fantáziájuk, mint a férfiaknak, és főként nagyobb az empátiakészségük. Igen, most is ez az adottság segített a feladat megoldásában. Elképzelttem, mi lenne, ha Berde Mózes most lélekben, természetesen inkognitóban, megjelenne az Egyház házatáján, úgy főtanács környékén. Vajon hogyan vélekedne a mai egyházi életről, egyházi iskoláink jelenéről. Úgy érezné-e, hogy nem hiába takarékoskodott, és jó kezekre bízta-e a vagyonát? Mivel mi unitáriusok hiszünk az örök életben, a

lélek halhatatlanságában, ezért könnyen elképzelhető, hogy Berde Mózes lelke megjelenik közöttünk.

Meghívom Önöket, legyenek társaim egy képzeletbeli kalandozásban.

Induljon hát a történet.

Az elköltözött lelkek végtelen birodalmából Berde Mózes lelke útra kel, és ahogyan az internetes térkép-program közelít a keresett helységhez, úgy keresi az ő lelke egykori hazáját, Erdélyt. Nem nehéz megtalálnia, hiszen a Kárpátok koszorúja jó útmutató. A Szent Mihály-templom kimagasló tornya biztos pont. Itt már otthon érzi magát. Megpillantja a lutheránus, majd az unitárius templom tornyát, és elindul a jól ismert Belső Magyar utcán.

Észreveszi az Unitárius Kollégium régi épületét, de hirtelen megtorpan, mert a templomon túl ismeretlen, hatalmas, impozáns négyszögletű épület áll.

Kíváncsian száll alá a főkapu elé, és olvassa az épület falán levő táblán: Unitárius Püspökség, János Zsigmond Unitárius Kollégium. Akkor jó helyen járok, gondolja. De más nyelven is van a táblára írva: igen, ez angol és még egy idegen nyelven: Episcopia Unitariana. Mintha már hallotta volna az utcán ezt a nyelvet, kicsit latinos hangzású, de mégsem az.

Mikor nyílik a nagykapu, beoson észrevétlenül, megáll az előcsarnokban, körülnéz. Egyik oldalon az idős szakállas tudóst ábrázoló szoborban felismeri Brassai Sámuel, régi ismerősét. Tekintete a szemben levő szoborra téved, és mintha egykori saját képmását látná benne. A felirat megerősíti ebben. A lekopott kőlépcsőkön könnyedén felér az emeletre. Dávid Ferenc imaterem – olvassa a szemben levő ajtón. Hétköznap délelőtt. Az emberek jönnek-mennek. Besurran és körülnéz az irodákban. Érdekes, mindenkinek az íróasztalán nagy doboz található, előtte billentyűzet, mintha mindenki zongorázna, de hang nem jön ki, csak a dobozon mozog a kép. Máskor viszont egy dróton lógó tárgyat vagy drót nélkülit tesznek a fülükre, és hangosan beszélnek. A Képviselő Tanács termében mély csend, a falakat borító komor festmények és címerek jó részt ismerősök, és milyen felemelő érzés az imaterem falán számba venni az unitárius egyház nagyjait. Melegség járja át egész lényét, íme az egyház tiszteli, becsüli a nagy ősök emlékét.

Az előadó tanácsos asztalán rengeteg papír. Onnan bizonyára sok mindent megtudhat. Megvárja, míg a tanácsos eltávozik, és alaposan szemügyre veszi az irományokat. Rájön, ezek a közelgő főtanácsi ülésre készített jelentések.

Rengeteg! Ki olvassa ezeket mind végig? Püspöki jelentés, az EKT általános jelentése, a főtisztviselők és főtisztviségviselők jelentései, az egyháztársadalmi szervezetek jelentései és még sok-sok más. Leginkább a kolozsvári János Zsigmond Unitárius Kollégium és – lám csak – a Berde Mózes nevet viselő Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium jelentése érdekli. Terjedelmes kimutatások az elvégzett munkáról. Tanárok és diákok óriási teljesítménye: a kitűnő tanulmányi eredményeken kívül rengeteg közösségi tevékenység, rendezvények, versenyeken való részvétel, kórus, kerékpáros kirándulás, kollégiumi napok, diáktanács,

színhátszó- és néptáncsoportok, nyári táborok, web rádió – vajon mi lehet az? – oktatási tanácsadó, ösztöndíjak, tehetséggondozás, bentlakás és épülő konviktus. Mindez nagyszerű! – kiált fel hősünk önfeledten.

Csak azt nem érti, mit jelent az utalás a kolozsvári Brassai Sámuel Elméleti Líceummal és a Székelykeresztúri Orbán Balázs Gimnáziummal folytatott küzdelemre.

Berde Mózes lelke megnyugszik, midőn látja, hogy az egyház tanintézményei évről évre fejlődnek, jó úton haladnak. Kicsit büszke is magára, nem volt hiábavaló az ő takarékoskodása, úgy érzi, az alapok letételéhez ő is hozzájárult.

Megnyugodva térhet vissza az eltávozott lelkek örök birodalmába.

De mielőtt elhagyná a földi élet színhelyét, tesz egy sétát a Házsongárdi temetőben. De sok idegen név, mintha nem is Kolozsváron járna. Néhány ismerős nevet is talál. A régi síremlékeket jobban szemügyre veszi. Lám csak, milyen szépen renoválták a Brassai Sámuel és a Bölöni Farkas Sándor síremlékét, és akkor észrevesz a kettő között egy monumentális, de repedező síremléket. Körbe járja, és megdöbbenve olvassa rajta: Berde Móza 1815–1893. Ez csak az ő földi maradványainak az őrzője lehet! Hát igen, bizonyára erre még nem került sor! – szögezi le. Azután mégiscsak megelégedetten nyugtázza magában: végül is az a legfontosabb, hogy az unitárius iskolák fejlődjenek, régi hírnevüket megőrizték, sokoldalú, jól képzett fiatalokat bocsássanak ki az életbe, azután egyszer majd talán az ő síremlékének a renoválására is sor kerül!

Lelke megfáradt a sok látványtól. Túl zajos ez a világ. Mindenki rohan, a járművek száguldanak, elég volt. Visszavágyik és eltávozik az örök nyugalom birodalmába.

A mesének vége! Lehet, hogy Önök másképpen láttak volna Berde Mózes lelki szemeivel. A képzelet szabad!

Én úgy gondolom, Berde Mózes valóban meg lehetne elégedve az unitárius egyház törekvéseivel, elért eredményeivel, az egyházi iskolák működésével, a diákok életkörülményeinek a biztosításával.

Úgy legyen a jövőben is Isten segítségével.

Emelem a Berde-serleget az unitárius egyház jövőjére, iskolarendszerének további eredményes fejlődésére és mindannyiunk egészségére.

Kolozsvár, 2007. július 28.

ASZTALOS KLÁRA

Szószerk – Úrasztala – Szerartások

KOVÁCS ISTVÁN SÁNDOR KOPORSÓJÁNÁL

„Szeresd az Urat, a te Istenedet, hallgass szavára, ragaszkodj hozzá, mert így élhetsz.” (5Móz 30,20)

Életünk során oly sok mindennel alakul ki érzelmi kapcsolatunk! És amelyek valamilyen ok folytán mélyebben lopták bele magukat szívünkbe, édes szeretettel adva okát ennek, a birtoklás szálánál már egy többlet-kapcsolattal kapaszkodnak belénk, és mi ragaszkodunk hozzájuk. Így ragaszkodunk például egy-egy régi, megsárgult fényképhez, amely emlékeink elmúlt időkbe fakult világába ragad, valahányszor elővesszük, vagy kedves nekünk, mert valaki szeretett személy néz onnan vissza ránk. Ragaszkodunk néhány halványodó címzésű levélhez, amelyeknek betűi édesanyánk, édesapánk, gyermekünk, szerelmünk vagy más drága kéz vonását őrzik. Olykor ragaszkodunk egy-egy tárgyhoz, amely bárki más számára csak kidobni való kacatnak tűnik, de mi nem tudunk megválni tőle. Ragaszkodunk egy régi bútordarabhoz, amely talán nem is képviselne nagy piaci értéket, és a modern bútorok közt is olyan esetlenül fest szobánkban, de annak minden hajlata, lekoszlott sarka, sokat koptatott felülete ezer emlékkel szól hozzánk. Ó, hány lomtanítás szelekcióján estek már át, és még mindig megvannak, és tudjuk, hogy amíg mi őrizzük, hogy míg szót emelhetünk értük, míg sokszor mások szemében érthetetlen konoksággal kapaszkodunk beléjük, mindig is meglesznek. Mert szeretettel ragaszkodunk hozzájuk, és fel nem cseréljük, hisz más értékek soha nem tudnák helyettesíteni őket.

Ragaszkodásunk azonban nemcsak bizonyos tárgyakhoz köt bennünket. Így ragaszkodunk egy eszméhez, amely irányt ad sokszor tapogatózó életút-keresésünknek, valós vagy vélt igazságainkhoz, amelyek nélkül úgy nézne ki életünk, mint egy ház, amelynek falából itt is, ott is kiszedték a téglákat. Ragaszkodunk a szívünkben hordozott emlékeink meg nem rontható szépségéhez, amelyek gyermekkorunkat idézik, szeretett személyeket keltenek életre és szólaltatnak meg, ragaszkodunk egy faluhoz, annak egy házához, amelyet szülőháznak nevezünk, egy templomhoz, amelyben konfirmáltunk, egy temetőkeri sírhanthoz, amelyre olykor virágot viszünk, és ahol évente meggyújtjuk az emlékezés gyertyáit. Ra-

gaszkodunk egy egyházhoz, amelynek tagjai vagyunk. És ragaszkodunk egy néphez, egy nemzethez is.

Amikor Mózes a Törvényt magyarázta népének, a legértékesebb ragaszkodást Istenben nevezte meg: „Szeresd az Urat, a te Istenedet, hallgass szavára, ragaszkodj hozzá, mert így élhatsz.” Az előbb felsoroltak mind kedvesek nekünk, és olykor úgy tűnik, nélkülük nem élhetünk – de valójában csak Isten nélkül nincs élet.

Testvéreim, gyászoló Gyülekezet!

Unitárius falinaptárunkban az elmúlt vasárnap bibliai idézeteként ezt a mőzesi tanítást olvashattuk. És mikor a szószéken erről beszéltem, még nem tudtam, hogy néhány nap múlva immár néhai Kovács István teológiai tanár, lelkész-elődöm sírjánál ez a bibliai idézet lesz a legtalálób, amivel hozzátok szólhatok.

E nyitott sír befogadni kész egy ember testét, aki életében, mint mindenki más, oly sok mindenhez őszinte szeretettel ragaszkodott.

Hozta magával, mint mindenki más, gyermekkorának emlékeit, iskoláinak, tanítóinak, tanárainak beléje oltott szellemi értékeit. És ezek gyarapodtak lelkészi szolgálata állomásainak emlékeivel.

1979-ben érkezett Böződről Homoródújfaluba új lelkészként, feleségével és egész kis fiával. A böződi emlékek szívében helyre találtak és maguk mellé engedték az új szolgálati hely egyre gyarapodó, gazdagodó emlékeit. 1991-ig szeretetének tárháza, amelyhez ragaszkodott, sok emlékekkel gyarapodott. Itt élte ifjú házasságának gyermekáldással megszépített éveit, ezért gyermekei szülőfalujuknak tekintik Homoródújfalut.

Ragaszkodása „tárgyai” közé felvételt nyert a templomdomb alatti lelkészi lakás és környéke az öreg almafával, a templom, a szószék, amelyről annyira szépen tudta szólni az isteni tanítást, a falu fölé emelkedő Meggyes-máj oldala, az árvalányhajat növesztő Hosszúhegy teteje, a messzenéző Őrhegy erdős orma, a lelkészi lakás ablakából látható Rika bérce, a kis falu olykor ünnepi, máskor halottait gyászoló vagy éppen hétköznapi képe, a kis patakon átvezető keskeny palló – és tovább sorolhatnám. De ott voltak ragaszkodása tárházában a szeretett személyek, a falu népe is. Tizenkét évi szolgálat után, mintegy ragaszkodását bizonyítva, Kolozsvárról már teológiai tanárként küldte ünnepi üdvözlőleveit, akár postán, akár a legátusok tolmácsolásában.

És most, amikor ő is már emlékeink közé költözik, még sorolhatnók, tudomásunk szerint mi mindenhez ragaszkodott életében. Vagy inkább kérdezzünk: Ragaszkodott-e ő oly sok embertől látott ragaszkodással földi javakhoz? Ragaszkodott-e a pénzhez, annak gyűjtéséhez és a pénzzel szereshető vagy azzal együtt járó hatalomhoz? Ragaszkodott-e öntömjénező, magas ívű karrierhez, amelynek dicsfényében ünnepeletheti magát? Ragaszkodott-e csodálatos, összkomfortos lakáshoz, legújabb technikai csodákhoz, modern autóhoz, amelyet most örökre hagyhatna, és melyet talán elismeréssel, talán irigységgel s megjegyzésekkel il-

letne, kritizálna környezetét?... Nem! Ő ezekhez mind nem ragaszkodott. És ezeket szerényen felcserélte valami mással. Egy szeretetteljes, áldott – s ha kellett, makacs – ragaszkodással: mindvégig ragaszkodott az ő Istenéhez, az Isten és ember szolgálatában leélt élethez. A lelkeszi, majd teológiai tanári munka szellemi és lelki értékeihez. Nem emberek előtt akart elsősorban feddhetetlen lenni, hanem Isten előtt. Az apostoli tanítás szerint Istenhez és Isten elvárásaihoz „szabta magát” és nem az emberekhez, pedig az emberek inkább ez utóbbit várták el tőle.

Ragaszkodott övéihez, szeretett feleségéhez, gyermekeihez, s ragaszkodott nagycsaládjához: az Unitárius Egyházhoz és nemzetéhez. Ez volt az a ragaszkodás, Testvéreim, amely immár néhai Kovács István életét és munkáját jellemezte.

Elmondhatjuk, hogy eleget tett a mózesi felhívásnak, amelyet beszédem elején idéztem: „Szeresd az Urat, a te Istenedet, hallgass szavára, ragaszkodj hozzá, mert így élhetsz.”

Talán furcsán hangzik, hogy az ő nyitott sírja előtt mondom az idézet utolsó szavait: „mert így élhetsz”. Mégis így igaz. Az ő aranyát nem lopják el a tolvajok, fényűző pompáját nem emészti meg a moly, autóját nem eszi a rozsdá, de gyűjtött kincsét sokáig mondják majd lelkeszek és teológiai hallgatók, legátusok, s talán mások az unitárius szószékeken, templomokban, temető kertekben vagy más alkalmakkor. Most átvándorol ő is azok közé az emlékek közé, amelyekhez gyermekei, hozzátartozói, munkatársai, tanítványai és mindannyian ragaszkodni fogunk. Ragaszkodik majd emlékéhez a bözödi egyházközség, ahol több mint kilenc évet szolgált, ragaszkodik emlékéhez Homoródújfalú népe, hol tizenkét évig szólotta és osztogatta e földön gyűjtött kincseit, a szép szót, a csendes szeretetet.

E percekben kongva siratják el az újfalvi templom harangjai volt és immár néhai lelkeszüket, míg a torony ablakából fekete zászló jelzi: távoztál közülünk. Vasárnap emlékstentisztelet keretében emlékezünk meg róla. A kör bezárult: Kolozsvárról indult, Kolozsvárra tért vissza. Ezelőtt 60 esztendővel Isten indította e próbáktól nem kímélt életre, és Istenhez tért meg. Pihenése legyen csendes, emléke áldott!

ILKEI ÁRPÁD

JÖJJETEK AZ ÁLDOZATRA!

„Azért jöttem, hogy áldozatot mutassak be az Úrnak. Szenteljétek meg magatokat, és jöjjetek velem az áldozatra!” (1Sám 16,5)

Az élet egymás után ismétlődő napokból áll. A mindennapok szürke eseményei, ismétlődő mozzanatai, az állandó munkában levés megfakítja, megnehezíti az ember lelkét. És ebből az állandó és ismétlődő sodrásból csak akkor van szabadulás, ha meghalljuk lelkünk bensőnkbe kódolt parancsát, ha meghalljuk Isten szavát, aki áldozatra hív bennünket.

Mint áldozócsüdtörtökön. Mint ma, az öntudatra ébredés unitárius ünnepén. Mint ma, amikor a hétköznapi az imádság, az Isten és a megjobbult élet, a lélek tápláléka, a biztonságosabb élet utáni vágy megfogalmazása révén ünneppé változik.

Érdekes, hogy tájainkon sokan vannak, akik jobban odafigyelnek áldozócsüdtörtökre és Úrnapijára, e két hétköznapi ünnepre, mint például a pünkösdre – különösen annak (ugyancsak „hétköznapi”) másod- vagy harmadnapjára. Nem mennek a mezőre, s az otthoni munkák közül is csak a szükségesebbeket, könnyebbeket végzik el. Mert van ezekben a napokban valami félelmet keltő. Benne van ezekben a napokban az Úr haragja, fenyegetése is.

Ma égi morajlással kezdődött áldozócsüdtörtök napja. A tegnapi kánikula után rosszul esett a villámlás és dörgés, a hideg eső. De valahogy ez is a templom felé fordította figyelmünket, s lelkünkben szükségessé tette az áldozatot.

Mert a mai embernek igencsak szüksége van figyelmeztetésre. Kevés áldott lelkű ember kivételével Isten ézzenése, jégesője, árvize, csapása szükséges ahhoz, hogy az ember egy pillanatra felemelje a fejét. És sajnos akkor sem igazán azért, hogy utána bűnbánatra hajtsa alá, hanem hogy káromoljon, mást okoljon, s az ártatlanság leplében tetszelegve „miértezzék”. De legyen hála az Istennek azokért az emberekért, akik a lelkükben őrzik istenes őseik lelkületét, Istenhez, a Szenthez való áldott kötődést és ragaszkodást!

Ma Sámuel könyvéből egy gyönyörű felhívást olvastam fel, amelyet jó lenne, ha minden ember meghallana: „szenteljétek meg magatokat, és jöjjetek velem az áldozatra!”

Áldozócsüdtörtök számunkra az öntudatra ébredés ünnepe. Gyökerét a felocsúdó tanítványok lelkületéig vezetjük vissza, akik a Jézus elvesztése utáni bánatból, az üldözések, a szenvedés és a halál miatti félelemből, a vezető nélküli szétszórt bizonytalanságból *kezdték felemelkedni*. A gyászon, a vér- és könny-képeken, a jajkiáltásokon, a kereszt súlyos árnyékán áthatott a húsvéti diadal fénye, átsütött a mester mennyei alakja és belecsengett a lelkükbe egy-egy drága buzdító

tanítása. A tudatossá válás folyamatát élték meg, amelynek során megérett bennük a felelősség tudata, megértették életük értelmét, s elfogadták, hogy amiképpen a hegyre épült várost nem lehet elrejtteni, a gyertyát butaság a véka alá rejtteni, a sőt kár a sárba dobni, éppen úgy nekik sem szabad elrejtteni – s ezzel semmissé tenni – Jézus evangéliumát. Érett bennük az apostolság, az, amely Isten lelkének erejének hatására majd pünkösdben ünnepet, egyházat teremt.

Az áldozócsütörtöki öntudatra ébredés azt a meggyőződést eleveníti fel, hogy Jézus tanítványai vagyunk. Erre köteleztük el magunkat, ezt vállaltuk a keresztségünkkel, majd a konfirmálásunkkal. Arra vállalkoztunk, arra tettünk fogadalmat, hogy részesei akarunk lenni ez elszabadított, elszalajtott világ jobbá tételének. „Az aratnivaló sok, a munkás kevés.” A fogadalom egykor elszállt, s mi bizony keveset teszünk érte. *Hagyjuk*, hogy a világ járja a maga útját.

Hát hagyjuk? Hát ezt akarjuk? Amiképpen Péter, csak emésztiük magunkat egykori hibánkért? Visszazárkózunk-e önsajnálattunk, vélt és megvédő tehetlenségünk elefántcsonttoronyába? Panaszkodunk, siránkozunk, magunkat öregnek valljuk, csak kibújhassunk belső és külső kötelességeink alól?

Nem! Ne süsd le a fejed, népem! Emeld fel, nézz a szemembe! De még inkább nézz fel az égre! Oda, ahol a világosság születik. Oda, ahol az Úr lakik. Oda, ahonnan minden vigasztalás, minden erő, minden megtartás származik. Oda, ahonnan az áldás és isteni szeretet ömlik életedre és közös életünkre!

Te nemcsak X vagy, te nem csak Z vagy! Te Isten gyermeke is vagy, és Jézus tanítványa! Neked Isten feladatot adott. Nézd a csalót, nézd a tolvajt, nézd a fanatikus terroristát, a hidegvérű gyilkost! A sátánt, a mammont szolgálják. Milyen jól tudják, mit kell tenniük! Látod-e, milyen öntudatosak? *Neked* annál jobban kell szolgálnod az Urat! Annál erősebben kell megélned a jót, az evangéliumot. Tudatosan, hittel, szeretettel. Csak így állhat vissza a világ egyensúlya.

Az Úr fent van. Az Úr mindent lát. Az Úr napról napra s egyre sűrűbben figyelmeztet, hogy nem jól mennek a dolgaink, nem végezzük jól küldetésünket, nem sáfarkodunk jól talentumainkkal. Áldozócsütörtök ma éppen erre hívja fel a figyelmünket.

Ezért „szenteljétek meg magatokat, jöjjetek velem az áldozatra!” Mi nem véres áldozatot mutatunk be, mint a Biblia népe vagy az ősmagyarok, hiszen Jézus is így tanított: „irgalmasságot, szeretetet akarok, nem véres áldozatot”. A mi áldozatunk az Isten előtt fejet hajtó alázat. A mi mai áldozatunk az öntudatunk felébredéséről szóló bizonyosságtétel. A mi áldozatunk az, hogy újra kimondjuk: nem szabad Istent tisztátalan, káromló, bűnös életmóddal megsérteni, nem szabad a teremtett világot öncélúan kihasználni, nem szabad embertársainkat semmibe venni.

Csak akkor várhatunk Istentől irgalmat, gondviselést és munkánkra áldást, ha megtartjuk parancsolatait, ha teljes szívből tiszteljük és szolgáljuk Őt. Ámen.

LŐRINCZI LAJOS

BENEDEK JAKAB

EGYÜVÉ-TARTOZÁS ÉS ÖSSZEFOGÁS¹

„Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, és teljes elmédből. Ez az első és a nagy parancsolat. A második pedig hasonlatos ehhez: Szeresd felebarátodat, mint magadat.” (Mt 22,37–39)

Ünneplő Gyülekezet! Kedves Testvéreink határon innen és határon túl!

Az erdélyi unitáriusok minden évben megrendezett szejkefűrdői találkozójának az idén egy „belső nevet”, a mai napra és az elkövetkező időre szóló üzenet-címet is adnék: *Együvé-tartozás és összefogás*. Nem csak azért teszem ezt, mert minden nagyobb összejövetelnek, konferenciáknak, egyebeknek, előre meghatározott, figyelemfelkeltő pontos üzenete van, de azért is, mert ez igencsak ránk fér, magyarokra, de azon belül unitárius közösségünkre is.

Külső színében semmi újat nem mondanak ezek a kifejezések: „együvé-tartozás és összefogás”, és ezért sokan már unalmasnak is találhatják e mai napi prédikációt. Sokak számára a felolvasott bibliai versünk sincsen – látszólag – szoros kapcsolatban az együvé-tartozás és az összefogás kérdésével és érzésével. Én azonban ennek pontosan a fordítottját állítom. Testvéreim, azt mondom: éppen arról szól a mai prédikáció, hogy ez a két fogalom: az összefogás és az együvé-tartozás elválaszthatatlan a felolvasott bibliai verstől.

Abból indulnék ki, hogy a szeretet kettős parancsolata egy olyan, a lélek mélyére helyezett fundamentum és egy olyan lelki mélységből gyökerező ős erőforrás, amely a maga teljességében összhangban áll felvázolt alaptételeimmal.

Ünneplő Testvéreim!

Számomra teljesen egyértelmű, hogy az emberek, Isten gyermekei „szeretik egymást.” Számomra teljesen egyértelmű az, hogy nem a személyi ambíciók, hanem sokkal inkább a közösséget szolgáló eszmék kell hogy irányítsák tetteinket, cselekedeteinket.

Igen, a „községet, gyülekezeteinket, egyetemes egyházunkat” építő elképzelések, célok kell hogy meghatározzák életünket. Számomra teljesen egyértelmű az is, hogy egymás elfogadása nem ütközhet ideológiákba és hitfelfogásokba, nem ütközhet egyéni érdekekbe és kizárólag „önös álmaink” ebből származó

¹ Beszéd a szejkefűrdői Unitárius Találkozón, 2007. augusztus 12-én.

megvalósításába. Isten teremtett világában az istenfűség legmagasabb szintű megélése kell hogy meghatározza küldetésünk értelmét és célját, éppen ezért a széthúzásnak és a meghasonlásnak nincsen helye Istentől kapott elhivatásunkban sem közösségi, sem gyülekezeti vagy akár társadalmi szinten.

De térjünk csak vissza ahhoz a ponthoz, amely a felolvasott szentírási üzenetet és e napnak adott címet egybekapcsolja. Testvéreim! Beszédem alap gondolata mellett újabb bibliai verseket hozok elétek. Ezek pedig a János közönséges első levele 4. részének 20. és 21. versei: „Ha azt mondja valaki, hogy »Szeretem az Istent«, és gyűlöli a maga atyjafiát, hazug az. Mert, aki nem szereti a maga atyjafiát, akit lát, hogyan szeretheti az Istent, akit nem lát? Az a parancsolatunk is van ötöle, hogy aki szereti az Istent, szeresse a maga atyjafiát is”. Hogy még jobban rávilágítsak a kapcsolódási pontra, így fogalmazok: az együvé-tartozás egyenlő (legalábbis nekem) az Isten és embertárs iránti feltétlen szeretettel, és az összefogás is ugyanígy, hiszen Isten- és emberszeretet nélkül teljesen képtelenség erről beszélni, ha ugyan lehet, de csak álprófétaság.

Most pedig tegyük egymás mellé e nap témakörét és a felolvasott bibliai versünk mindannyiunk által ismert rövidített változatát.

Együvé-tartozás és összefogás – valamint Isten- és emberszeretet. Kissé bővebben: szeresd Istent és „szeresd felebarátodat, mint önmagadat”!

Ha ezt egyenletként állítanánk fel egy nagy kivetítívásznon, ki mit törölne ki ebből a képletből: mivel kezdené ezt, vagy esetleg mivel helyettesítené, amit törölt? Kérdésemet „válaszra méltatva” sietek segítségükre. Ez csak ebben a „felállításban”, csak ebben a formában megoldható egyenlet, és csak akkor lesz látható és sikeres végeredmény, ha az összefogás és együvé-tartozás képletében feltétlenül!, minden „csalít” teljesen kizárva helyet kaphat Isten és az ember, és ezen belül a minden közeledési akadályt legyőző áldott szeretet.

Együvé-tartozás és összefogás. Ez kimondottan az Istentől, a valamennyiünkre gondot viselő édes Atyánktól kapott lelki értékeken valósulhat meg, nem csak szélesebb társadalmunkban, de unitárius egyházunkon belül is. Ezek a lelki értékek pedig: szeretet, alázatosság, békesség, jóság, hűség, szelídség – és persze még lehetne sorolni. Mi, emberek, sajnos hajlamosak vagyunk arra, hogy „egyéni érdek-értékrendeket” állítsunk fel, nagyon hajlamosak vagyunk arra, hogy mellőzzük az isteni értékrendet, ezáltal is saját elképzeléseinket vigyük „diadalra”.

Hogy mi lehet ennek a következménye „öndicsőségünkön” túl? Emberi lelkerek porba tiprása, közösségek elidegenedése és szándékos elidegenítése, széthúzás, meg-nem-értés.

Testvéreim, különböző egyházközségekől érkezett gyülekezeti Tagok, kedves Vendégeink! Gondolom, remélem és hiszem, hogy nem az egymástól való elidegenedés, a széthúzás kell meghatározó legyen sem a vezetők, sem a vezetettek életében. Jövőbeni létünk és létezésünk nagymértékben attól függ, hogy önös érdekeinket szolgáljuk-e annak minden eszközével, vagy az együvé-tartozást az

ettől elválaszthatatlan összefogás érzésével. Azt mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy ezt csak Istennel és törvényeinek betartásával lehet. Nélküle és az embertárs kizárásával semmiképpen sem. Ezért megismétlem a felolvasott bibliai verset, hogy könnyítse e vers gyökérverését a szeretet kettős parancsolata: „Jézus pedig monda nékik: Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez az első és nagy parancsolat. A második pedig hasonlatos ehhez: Szeresd felebarátodat, mint magadat.”

Testvéreim! E parancsolatok nélkül nincsen együvé-tartozás, és összefogás sincs. Ámen.

PÁLFFY TAMÁS SZABOLCS

ISTENTŐL KAPTALAK, HOGY SZERESSELEK ESKETÉSI ÁGENDA

„Tégy engem, mint pecsétet, a szívedre, mint pecsétet, a kardra! Bizony, erős a szeretet, mint a halál, legyőzhetetlen a szenvedély, akár a sír. Úgy lobog, mint a lobogó tűz, mint az Úrnak lángja.” (Én 8,6)

Kedves ifjú Pár, keresztény Testvéreim!

Számotokra a legszebb, legboldogabb nap ez, amelyhez elértetek. Nemso-kára megfogjátok egymás kezét, s ajkaitokon elhangzik a hűségeskü, amely mint pecsét hitelesíti házasságkötéséteket. Megismételhetetlen, áldott és a boldogság csíráját magában hordozó ez a pillanat, nemcsak nektek, hanem a szerető szülők, nagyszülők, testvérek, közeli-távoli rokonok számára is. Kicsiny gyülekezetünk életében is ritka eseményt, üde színfoltot jelent e templomi esküvői szertartás.

Kedves Fiatalok, ti örvendtek, hogy szerelmetek és várankozásotok nem volt hiábavaló, mert a hosszú időn át táplált remény termést hozott, régi álmotok beteljesült. Istenben bízó lélekkel készülödtök saját otthon teremteni, fészket rakni, hogy közös boldogságotok munkálásához hozzákezdhesetek. Szüleiteket minden biztonnal örömmel tölti el, hogy ti egymásban megtaláltátok a senki mással nem helyettesíthető társat, és nyugodt lélekkel engedhetnek el benneteket. Mi pedig hálát adunk Istennek, örvendünk annak, hogy közösségünk egy új egyházköz-ségi taggal gyarapodott, aki hitbeli meggyöződése alapján unitárius vallásúként kíván keresztényi életet élni.

Ezért is választottam e pillanathoz e bibliai verset, amelyet az Énekek Éneke kínál: „Tégy engem, mint pecsétet, a szívedre, mint pecsétet, a karodra! Bizony, erős a szeretet, mint a halál, legyőzhetetlen a szenvedély, akár a sír. Úgy lobog, mint a lobogó tűz, mint az Úrnak lángja.”

Az igazi szeretetben van valami csodálatos erő, beláthatatlan mélység.

A különböző életutak egybefonódása szeretetben: Isten egyik legcsodálatosabb ajándéka. Boldog az, akit megajándékozott ezzel Isten, de boldogtalan, akitől megtagadta ezt az ajándékát. Nincs sajnálatra méltóbb ember annál, mint aki nem tud szeretni. Mégis láthatjuk, hogy napjainkban hányszor és hányan élnek vissza ezzel a szent ajándékkal.

Kiskorúak játékszernek tekintik, meggondolatlan fiatalok idő előtt gúnyt űznek belőle, s állatiasan cselekvő emberek az élet legaljasabb eszközévé teszik. Pedig a párját kiválasztó szerelem Isten akarata szerint telítve van örömmel, szépséggel, aggódó figyelmességgel. Láthatjuk azt is: a mostani száguldó, kizárólag az anyagi javak halmozását szorgalmazó, keresztényietlen életvitel, közhangulat gúnyosan rákérdez az igaz szerelmet házasságkötés és egyházi megáldás által szentesíteni óhajtó fiatalokra: „Szerelm? Szeretet? Ki hisz még az effélékben?” Ennek a szemléletnek a jelszavai így hangzanak: „Szeretlek (eszményi kifejezés ez, tekintettel a keresztény erkölcsi kódexre), mert az enyém vagy.” „Szeretlek, mert ilyen vagy.” Az Istenben bízó unitárius keresztény fiatal felfogása szerint pedig: „Szeretlek, mert társam, életem fontos része vagy”, és végül az eszményi szeretetet óhajtvá: „Szeretlek – mert szeretlek.” Ez utóbbi szeretet (görög szóval *agapé*) nem ítélkezik, nem bíraskodik, még csak nem is értékeli. Ez a szeretet azt mondja halkán, csöndesen: „Szeretlek, mert téged ajándékozott nekem *valaki*, hogy szeresselek. Társam lettél, mert megszerettelek, és mert társam vagy, téged szeretlek, mert nem tudlak nem szeretni.” Az ilyen szeretet nem fél egy egész emberi életre szóló hűségesküt tenni, sőt maga kéri: „tégy engem, mint pecsétet, a szívedre, mint pecsétet, a karodra...”, oly erős, mint a halál. E szeretetkapcsolatot hitünk és meggyőződésünk szerint megáldja és megszenteli Isten.

Az isteni szikrából születő szerelem, szeretet lángja nem néha-néha fellobbanó, sokak által ide-odafordítható szalmaláng, hanem valódi tűz.

Kedves ifjú Pár és Ti mindannyian, *mi* mindannyian, akik a templomban vagyunk, hisszük, hogy titeket egymás iránt érzett őszinte szerelmek forraszt össze az istenszeretet lángjával. Ha pedig e hitünk nem csal, akkor a legnagyobb örömmel indítunk el az életúton, mert tudjuk, hogy csak boldogságot hozhat.

Ne feledjétek azt, hogy a most szívetekben lángoló szerelem csak addig melegít, amíg azt folyton tápláljátok. Minden tüzet, ha azt akarjuk, hogy égjen, táplálni kell. Hasonlóképpen kell táplálnotok szívetek tüzeit is.

Hiszem azt, hogy az ilyen szerelmet és házasságot Isten megáldja, egy új boldogság birodalmává teszi.

Már mondhatnám is az áment, de még egy némethlászlói hasonlatot átadok nektek: „A házasság olyan, mint egy birodalomalapítás. A házasságra lépőknek arra kell gondolniuk, hogy ők az új Ádám és Éva, akiből az új emberiség fogan.”

Kedves ifjú Pár! Mielőtt elindulnátok a közös úton, Isten színe – és e gyülekezeté – előtt fogjátok meg egymás jobb kezét, és esküvel erősítsétek meg elhatározásotokat! Ámen.

JÓZSA ISTVÁN LAJOS

„LEGYEN BENNETEK SÓ”

„Hogyan tarthatja tisztán életútját az ifjú?”

(Zsolt 119,9)

„Lábad előtt mécses a te igéd, ösvényem világossága.”

(Zsolt 119,105)

„Jó a só, de ha a só izetlenné válik, hogyan adjátok vissza az ízét? Legyen bennetek só, és békességben éljetek egymással.”

(Mk 9,50)

Kedves keresztény Testvéreim! Kedves konfirmáló Ifjak!

A konfirmáció minden gyülekezet életében örömteli, megható és emlékezetes alkalom. Az Isten iránti hála érzésén túl minden ilyen istentisztelet a gyülekezet reménységét, bizakodását erősíti meg. Igen, mert ők jelentik számunkra a folytatást.

Minden konfirmáló nemzedék a jövő reménységét, a megmaradás zálogát, biztosítékát jelenti számunkra.

A keresztények táborába, Isten seregébe ismét újoncokat veszünk fel, akik elkötelezik magukat Jézus jó vitézeiként Isten és ember szolgálatára, a keresztény értékek őrzésére, védelmére és érvényesítésére. De elkötelezik magukat az evangélium szerinti életre is!

Éppen ezért a konfirmáció nem csupán ünnepélyes, örömteli alkalom, hanem fogadalomtétel, bizonyágtevés is a jézusi értékrend, keresztény hit és szeretet mellett.

Isten és a gyülekezet előtt kifejezitek azon szándékotokat, hogy hasznára, javára, előmenetelére kívántok lenni keresztény hitközösségeteknek. Fontos szá-

motokra apáitok szellemi, lelki és hitbeli öröksége. Méltó folytatás kívántok lenni. Jézus zászlaját fiatalos erővel és lendülettel magasra kívánjátok emelni, hogy embertársaitok is lássák az irányt, a helyes, látszatoktól, hazugságoktól mentes, tiszta, keresztény jövőű útját. Azt akarjátok, hogy életetekben, valamint közösségek életében jézus evangéliuma, tanítása érvényre jusson, diadalmaskodjék. Azt kívánjátok, hogy Isten országa teret hódítson az emberi szívekben és közösségekben; hogy újra meghonosodjon és megerősödjön a gyarlóságoktól mentes, tiszta, keresztény élet tájainkon.

Öntudatos tagjai kívántok lenni egyházi közösségünknek, és én hiszem, hogy ezt nem pusztán hagyományörzésből teszitek, hanem hisztek a keresztény élet szépségében, tisztaságában és értékében, hisztek a keresztény szereteten nyugvó közösség jövőjében.

Bizakodásra és reménykedésre ad okot a gyülekezet számára, hogy a fiatalok ebben a mai szellemi-lelki irányvesztettségben visszatáltak egy biztos viszonyítási ponthoz: az isteni parancsolatokhoz, a jézusi evangéliumhoz. A hagyományos vallási értékek ismét iránymutatókká kezdenek válni az életben való tájékozódáshoz, iránykereséshez, mert évezredes emberi tapasztalat igazolja azokat.

A felolvasott bibliai versben a zsoltáros valami ehhez hasonló fogalmaz meg: „Lábam előtt mécses a Te igéd, ösvényem világossága.” Péter apostol a prófétai beszéd útmutató, tájékozódást szolgáló szerepéről hasonlóan nyilatkozik: „Ezért egészen bizonyosnak tartjuk a prófétai beszédet, amelyre jól teszitek, ha mint sötét helyen világító lámpásra figyeltek, amíg felragyog a nap, és felkel a hajnalcsillag szívetekben (2Pt 1,19)”.

A lelki értékek, a nemes emberi erények ápolásának, őrzésének és továbbadásának helye az egyház. A keresztény szellemiségnek és lelkiségnek; a szolgáló szeretet eszményének; a megértő, megbocsátó, együttérző, áldozatra indító szeretet ébrentartásának és továbbadásának helye az egyházi közösség. Az egyházi közösségben cselekedeteink, megnyilvánulásaink fokmérője az önzetlen szeretet kell hogy legyen továbbra is, függetlenül attól, hogy hétköznapijainkat átszővi a lelkiséget igen keményen romboló piacgazdaság, merkantilista életszemlélet. Az egyházi közösségben nincs helye öncélú, önös érdekeknek, hatalomváagnak, haszonlesésnek. Az egyházi közösségben a jézusi szellem, a szolgáló szeretet eszménye, az evangéliumi lelkület kell motiválja, irányítsa cselekedeteinket. Az egyházban cselekedeteink, megnyilvánulásaink kiváltója, mozgató rugója az önzetlen segítő szándék kell legyen. Közösségem megmaradásának, fejlődésének, haladásának elősegítése és munkálása. A kereszténység lényege és ereje: az önkéntességben és önzetlenségben rejlik.

Az egyház nem nyújthat táptalajt más érdekeknek, más szándéknak, más ambícióknak, más vágyaknak, mert ez ellentétben állna Jézus tanításával, az evangélium szellemével, az egyház rendeltetésével, szerepével, Isten törvényei-

vel. Nem hódíthat teret, nem győzedelmeskedhet az egyházi életben is a merkantilista életszemlélet, amely mindenben üzletet, üzleti hasznot keres. A jutalmat Istentől kapjuk, de nemcsak tőle, hanem embertársainktól is. Ugyanis önzetlen, áldozatos cselekedeteinkkel elnyerjük felebarátaink és hittestvéreink tiszteletét, szeretetét, elismerését és megbecsülését. S kell-e ennél nagyobb jutalom? Ismétlem, kedves konfirmándusok, hogy az egyházi közösségekben áldozatos munkátokért az egyház nem ígér földi jutalmat, nem anyagi javakban fizet, hanem lelki kincsekben. Jézusi mértékkel méri le cselekedeteitek értékét. Az egyházban más értékrend uralkodik, mint a világban. Itt nem áll az a fajta gondolkodásmód, hogy mindenki pénzért dolgozik. Az egyházban az az elv járja, amit a „régiek” latinul is fennhangoztattak: *primus inter pares*, azaz: elsőnek lenni az egyenlők között – az önzetlen szolgálatban. Egyetlen motiválója legyen cselekedeteiteknek: segíteni az egyházat abban, hogy be tudja tölteni hivatását a társadalomban, azaz lehessen a társadalom sója, élő lelkiismerete! Mert ha az egyház be tudja tölteni rendeltetését a társadalomban, akkor kétségtelenül jobb és elégedettebb lesz az egyes ember, de jobbak lesznek az emberi kapcsolatok, közösségek, intézmények is! Egyén és közösség kölcsönhatással vannak egymásra. A közösség tükröt tart az egyén elé. A közösség mérlegén mérheted le egyéni értékedet. A másik emberhez viszonyítva mérheted meg magad, ahogy József Attila fogalmazta: „Hiába fűrösztöd önmagadban, csak másban moshatod meg arcodat.” De az igazi mérce a jézusi, az ő tanítása és életpéldája. Ehhez kell felnőni. Csak a magasra állított mérce növelhet. Alacsony követelményekhez nem lehet felnőni. Ilyen magas mérce a jézusi. S nem elég jó szakemberré válni, jó közösségi embernek is kell maradni!

Olyan szomorú, hogy sok ember az egyházas szellemtől és keresztény életviteltől távol tartja magát. Miért? Mert tévesen úgy véli, hogy vallása, egyházához való tartozása gátolja őt szabadsága megélésében, önmaga megvalósításában, élete kiteljesítésében. Sok ember hiszi úgy – persze tévesen –, hogy akkor szabad, ha kijátssza az erkölcsi törvényeket, holott épp ellenkezőleg: önző vágyainak foglya. Pál apostollal fogalmazva: „Mert mindenki rabja lesz annak, ami őt legyőzte!” Ez a fajta téves gondolkodás vezet el egy beszűkült, öncélú, önös életszemlélethez és életformához. Az egyház mindig fórumot kínál a tehetséges emberek számára önmaguk és képességeik megmutatására. Mindig a közösség szolgálatában nőtt nagygyá az ember, és vált követendő példaképpé!

Kedves Konfirmálók, Szülők, Keresztszülők és Nagyszülők!

A Bibliából azt olvastam fel, hogyan tarthatja tisztán életútját az ifjú: „Úgy, hogy megtartja ígédet”. Mert: „Lábam előtt mécses a Te ígéd, ösvényem világossága.” (Zsolt 119).

De azt is felolvastam, kedves Konfirmandusok, hogy „legyen bennetek só”. A jézusi tanításnak, az evangéliumnak sója az, amely óvja életünket a romlástól,

gyarlóságoktól, gyengeségektől, büntől és veszedelmektől. A keresztény ember a társadalom sója kell legyen. A jézusi tanítvány, a keresztény értékrend szerint élő ember törekszik arra, hogy tartalmas életet éljen. A só ízt ad az ételnek. Az evangéliumnak sója pedig ízt ad az életünknek és a közösségi életnek is. Ha tehát a társadalomból elvesz a keresztény ember, a keresztény értékrend szerint gondolkodó és élő ember, óhatatlanul bekövetkezik a közösségi élet megromlása. „Ha a só ízetlenné válik, hogyan adják vissza az ízét?” Ha az egyén és a közösség lemond az életének ízt adó keresztény tanítás sójáról, mi lesz közösségeinkkel, mi lesz gyermekeinkkel, mi lesz apáinktól örökölt értékeinkkel? Mi lesz önazonosságunkkal? Óhatatlanul csorbát szenved, megindul a romlás, az önelveszejtés útján.

Ezért szólunk ma hozzátok javatokat akaró szeretettel: Legyen bennetek só, a keresztény evangéliumnak sója! Legyen lábatok előtt mécses a jézusi tanítás, az ige, mely a szellemi-lelki útvesztőkben világító lámpásként ragyog számotokra, míg felragyog a nap és felkel a hajnalsillag szívetekben. Ámen.

Könyvszemle

A lélekből építő • Gellérd Imre-émlékkonferencia Székelykeresztúr, 2005. augusztus 6., Kiadja az Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet és az Unitárius Lelkészek Országos Szövetsége, Kolozsvár, 2007.

„Isten őrizzen attól, hogy elkapjon a cinizmus oly veszélyes *minden-mind-egy* állapota. Írsz egy könyvet, írsz két könyvet, megírod a *könyved* – »És akkor mi van?«” – Tette fel a kérdést dr. Gellérd Judit, az édesapja életéről, hányattatásairól és haláláról szóló, a *Liberté rabja* című kötet szerzője 2005. augusztus 6-án Székelykeresztúron a huszonöt éve eltávozott lelkész-teológus emlékére szervezett konferencián.

A kérdés retorikus volta félreismerhetetlen, választ hát nem igényel. Inkább lapozzunk bele a két évvel ezelőtti konferencia „tárgyi bizonyítékába”, a 2007-ben napvilágot látott *A lélekből építő* című kötetbe. A fedőlapról férfiarc néz ránk. Szomorú és szigorú, de a szeme mélysége majdnem zavarba ejtő, és *üzen*. Nem lehet pontosan leolvasni, mit akar üzeni – ezért is van mögötte egy 166 oldalas könyv, amelyben a jól szerkesztett emlékkonferencia gerincén haladva sorra ki-fejlenek e tekintet öröklétbe kövült rezzenései.

A kötet két szerkezeti egysége közül az első képezi az emlékkonferencia anyagát, a második rész Gellérd Imre írásaiból kínál ízelítő válogatást, mintegy beteljesítve az olvasó „de halljuk őt magát” igényét.

Benczédi Ferenc a megnyitó istentisztelet soraival – avagy ahogy ő fogalmaz: „az emlékezés távcsövén keresztül” – már közel is hozza Gellérd Imre alakját, kinagyítva jézusi ideál vezette ember-tisztánlátását, szeretetteljes szolgálatát.

Dr. Szabó Árpád püspöki köszöntőjéből egy nyitott szívű, talentumokkal bőségesen megáldott és velük gazdálkodni tudó ember jelenik meg. Szombatfalvi József ugyancsak személyes hangú köszöntőjéből már Gellérd Imre szomorúságának okai is felvillannak.

Egy kötetben belüli műfajváltás mindig frissítően hat, vizsgálatunk „tárgya” pedig a műfaji változatosság, színesség szempontjából is figyelemre méltó: a köszöntések, előadások, vallomások csupán azzal a céllal sorjáznak itt, hogy méltó emléket állítsanak az unitárius egyház e példaértékű emberének. A Gellérd-tanulmányok, -prédikációk, -elbeszélések, -versek pedig már úgy szólnak hozzánk, mint az a kinyilatkoztatás, amelynek az emlékkonferencia 16 személy ajkán megszólaló szövege csak „lábjegyzetül” szolgált.

De hadd tekintsük tovább a felszólaló családtag, lelkészárs, kutató, jó barát kellő alapossággal és tisztelettel megfogalmazott szövegeit.

Az első előadásban Jakab Dénes nagy műveltségű, céltudatos és elhivatott lelkészként mutatja be a doktori címet érdemlő, kiváló gyakorlati teológus-pedagógust. Dr. Péter Miklós egykori sors- és rabtársként a szamosújvári börtönhangulatot idézi fel. Dr. Máthé Dénes pedig Gellérd Imre prédikációinak retorikai-stilisztikai vizsgálatát végzi el *summa cum laude* minősítéssel magiszterre avatott prédikátorunk *Keresztény Magvető*ben megjelent tizenöt beszéde alapján.

Dr. Balázs Mihály a 17. századi prédikációról szóló unitárius szövegeket vizsgálta meg; alapos kutatói viszonya e Gellérd Imre szellemiségét éppen csak érintő témakörhöz elűtő, ám kétségkívül gazdagító színfoltja e konferencia(könyv) anyagának.

Dr. George M. Williams az Erdély határain túl ható gellérdimrei szellemi örökségről vallott. Gellérd Imre tragikus történetének az amerikaiakra tett hatása, a testvérgyülekezeti mozgalom létrehozása, a fejlesztések, támogatások, a nélkülözhetetlen anyagi gyarapodás az erdélyi unitárius fennmaradás, fejlődés érdekében – ezek mind Gellérd Imre szellemében és inspiráló hatására történtek – nem utolsósorban áldozatot nem ismerő lányának, Gellérd Juditnak köszönhetően. Az ő előadásából egy idézet is elég, hogy felfedezzük benne édesapja szellemiségének teljes jogú és érdemű továbbvivőjét: „A tanúságtevő írás hitbéli cselekedet és erkölcsi elkötelezettség” – olvashatjuk, akárha Gellérd Imrétől származna, akinek prédikációi lelkészi körökben a mai napig kézről kézre járnak.

Farkas Dénes *A Libérté rabja* margójára írja a siménfalvi élményeket Gellérd Imréről és családjáról.

A lelkészársak vallomásai közül Nagy Ferenc többek közt a tanító, az orgonáló, a gyermekeknek énekeket komponáló, verset, elbeszélést író, elméleti-gyakorlati-módszertani előadó, lelkigondozó Gellérd Imrét méltatta. E képet Báró József a Székelykeresztúron vallás erkölcsi nevelést, erkölccsant, hittant, s ezek mellett lélektant, bibliai ismereteket, filozófiát, francia és román nyelvet tanító tanárral „egészítette ki”. Ugyanakkor „a legnagyobb tétje Imre bátyám életében tudományos munkásságának volt – magiszteri tézisének és doktori disszertációjának” – írja, majd idézi dr. Borbáth Dániel református egyetemi tanár megállapítását: „Negyven évi teológiai tanárságom alatt [...] soha ilyen értékes dolgozatot nem olvastam, mint Gellérd Imre unitárius lelkész doktori disszertációját.” Bencző Dénes a földművelő munkában is helytálló, abban is a szabadságot és Isten jelenlétét átélő ember alakját eleveníti fel. Török Áron záróbeszédéből kihallatszik, hogy Gellérd Imre emléke, megidézett jelenléte felemelte, felemeli a konferencia közvetlen – avagy olvasóként közvetett – résztvevőit. „Egy rendhagyó találkozóznak, emlékkonferenciának voltunk-vagyunk a résztvevői. Ilyen módon, ilyen formában unitárius lelkész életéről, munkásságáról és haláláról egyházunk 437 éves története során nem emlékezett még!”

A könyv második szerkezeti egysége primér Gellérd-művekből áll. Nem könnyű alig pár oldalon „reprezentatív” válogatást adni egy olyan gazdag művű szellemi ember terméséből, mint Gellérd Imre. A szerkesztő szándéka nyilván az volt, hogy a tanulmányok, a prédikációk, a széppróza és a líra egyaránt helyet kapjon ezen az alig hatvan oldalon. Másfelől viszont kétségtelen haszonnal járhat – elsősorban a lelkészek számára –, hogy (újra)olvashatják Gellérd három kitűnő tanulmányát a prédikáció sajátos célkitűzéseiről, textusszerúségéről, illetve időszerúségéről. A három, mutatóba szánt prédikáció (*Vándorlásunk, Megváltás, „Én vagyok a feltámadás”*) kiválasztása végső soron esetlegesnek is tűnhet. Az értekező próza, illetve a célzatosságában és hangvételében „különleges” prédikáció-műfaj e kiszemelgetett darabjai mellett egy fokkal halványabbak az elbeszélések (*Egy különös álom, A pénz ördöge*). „Alkalmazott próza” – mondhatnók róluk, hiszen nyilvánvaló erkölcsi imperatívuszokra komponált fabulákról van szó. A hét vers (*Huszonöt év, A pap, Szárnyas rab, Álom a templomról, Csak jöjjetek..., Déva vár rabja, Székely Mózes*), amely a kötetet zárja, többnyire ismert, Gellérd Imrére nézve „védjegy-szerű” darab, unitarizmusba, erkölcsi víziókba, a papi identitás mélységébe, az erdélyi unitárius egyháztörténetének pátoszába merülő lírai tanúságtétel.

Aki hűséges figyelemmel olvassa *A lélekből építőt*, feltétlenül közelebb kerül ahhoz az archoz, aki a fedőlapról néz ránk. Gellérd Imre tekintete azt üzeni: ön- és céltudatos életeddel te is lélekből építő vagy; de amennyiben nem, hát rajtad áll, hogy az legyél.

KOCSIS TÜNDE

Egyed Ákos: *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig*. Bibliotheca Transsylvanica, 52. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006, 322 oldal.

Egyed Ákos professzor legújabb kötete átfogó és részletes képet nyújt – Erdély és Magyarország múltjába ágyazottan – a székelységnek a címben jelzett időhatárok közti történelméről. A kötet a szerző korábbi, tematikailag ide kapcsolódó résztanulmányainak célirányos összegzéseként értékelhető. Témakezelését, stílusát elsősorban az határozta meg, hogy a nagyközönségnek íródott. Ennek a szerzői alapállásnak két fontos sajátossága van. Az egyik abból a szándékból ered, hogy az olvasót röviden, lényegre törően tájékoztassa „arról, amit ma a tudományos történetkutatás a székelyek múltjáról felmutat, és bizonyítani tud” (i. m. 6). Vagyis nem foglalkozik a vitatható, s ezért inkább szaktanulmányba illő kérdésekkel, sem az újabb, még letisztulatlan elméletekkel. A másik alapelv óvatosan bár, de pedagógiai célt: *a funkcionalitást vállaló történettudomány elvét* fogalmazza meg.

A kötet a magyar történelem átfogó korszakai szerint négy fejezetre tagolódik: I. *A székelyek a magyar királyságban* (i. m. 7–84); II. *Az Erdélyi Fejedelemség kora* (i. m. 85–180); III. *A székelyek a Habsburg Birodalomban* (i. m. 181–252); IV. *A székelyek az Osztrák-Magyar Monarchiában* (i. m. 253–289). A *Következtetésekben* a bemutatott anyag rövid összegzése olvasható (i. m. 290–294), amelyet a 216 tételből (!) álló *Bibliográfia*, valamint az ezt kiegészítő *Rövidítések jegyzéke* követi. A művet *Személynévmutató* és *Helynévmutató* zárja. A következőkben e gazdag, nagy erudícióval és empátiával megírt történeti munka egyes fejezeteinek néhány fontosabbnak vélt mozzanatát idézzük fel.

I. Az első fejezet bevezetőjeként a szerző a székelység eredetével kapcsolatos álláspontját fejti ki a vonatkozó hipotézisek/elméletek kontextusában. Egyed Ákos ebben a kérdésben Szádeczky Kardoss Lajosnak ahhoz a véleményéhez csatlakozik, amely szerint egy nemzet életében nem az eredet, hanem a történelemben betöltött szerep a fontosabb (i. m. 7). Belátható, hogy ez a súlypont-kijelölés – amely a fentebb említett *funkcionalitás* egyik *történeti* mozzanataként értékelhető – az eredetkérdésnek nemcsak a székely, hanem majdnem minden nép esetében adott nehézségeivel áll összefüggésben. Valamely nép eredete ugyanis a történetiség dokumentálható bizonyosságaival szemben a történelem-előttiség bizonytalanságába vezeti a kutatót. Szerzőnk e konkrét esetben sem tehet mást, mint azt, hogy számba veszi a székelység eredetére vonatkozó magyarázatokat,

majd a szerinte legvalószínűbb lehetőség mellett foglal állást. A mérvadónak tekintett eredet-magyarázatokat a *hun származás*, a *magyar eredet*, illetve a *csatlakozott nép* minősítésben összegzi, a maga álláspontját pedig ekként fogalmazza meg: „E könyv szerzője olyan ’csatlakozott’ népet lát a székelységben, amely a magyarral nagyon közeli rokon lehetett, hosszú ideig együtt élt vele, magyar nyelvűvé vált, s a honfoglalás előtt betelepíthetett a Kárpát-medencébe, így a csatlakozás már itt történhetett (kettős honfoglalás). Tény azonban, hogy a székelység, amióta írott történelmünkben feltűnt, magyarul beszélt, s magyarságát sohasem tagadta meg” (i. m. 13). Abban a szintén sokat vitatott kérdésben, hogy a székelység mióta él *mai* birtokain, Egyed Ákosnak az a véleménye, hogy a megtelepedés a 12. század végén, a 13. század elején *befejeződött* (i. m. 15). A székelyek kezdettől fogva a határőrzés feladatát vállalták magukra. „A székely ispánt a király nevezte ki már a 13. század elején, 1220–1235 körül az ispán a ’király képe’, a székely had vezére, de a helyi szervezője és vezetője a székelyek által választott hadnagy volt” (i. m. 17).

Arra, hogy a székelység létszáma és hadereje – a korabeli viszonyok között – kezdettől jelentős volt, a 13. század eleji külföldi hadviselésekből, valamint a mongol betörés alatti helytállásából, és az ezt követő eseményekből következtethetünk. 1244-ben Lőrinc erdélyi vajda az orosz földre vezetett hadjáratot, ahonnan néhány évvel korábban a tatárok Erdélyre törtek. 1252-ben IV. Béla a sepsi székelyek ispánjának adományozta a tatárok által elpusztított, a sepsi régió és Barcaság között elterülő *Székföldét*, ami azt jelenti, hogy e terület benépesítéséhez elegendő számban kellett lenniük. V. István az 1270-es évek elején a kézdi székelyeknek adományozta a szintén pusztává tett *Aranyos-vidéket*, ahol a kézdiek két évtized leforgása alatt tizennyolc falut alapítottak (i. m. 17–18). Az 1298-ban Budán tartott országgyűlésen a székelység képviselője is jelen volt, ami annak a jele, hogy a jelzett időben a Székelyföld a magyar királyság elismert és szerves része volt közigazgatásilag is (i. m. 25). Ezen belül jogilag a hadkötelesség fejében autonómiát élvezett. „A külön székely jog első írásos említése 1272-ből való, és az összes székelyt megillető jogról szólt. V. István utasította a telegdi székely közönséget, hogy a székelyek törvényei szerint fogadják be maguk közé Lőrincet és fiát, Lésztánt” (i. m. 38). Birtokjogilag azt kell megemlíteni, hogy a Székelyföld e tekintetben is autonómiát élvezett: a király birtokadományozási joga nem terjedt ki a székelységre, ezért – a szászok helyzetétől eltérően – a Székelyföldet sohasem nevezték a dokumentumok *királyföldnek* (i. m. 39).

Középkori adómentességét a székelység hadkötelezettséggel váltotta meg, s a királyi hadjáratokban közfudottan elő- és utóvédként harcolt. Ezt, valamint a határvédői szerepet a történészek a ’csatlakozott nép’ státusával kapcsolják össze. Egyed Ákos is egyet ért ezzel, de úgy látja, az, hogy a magyar királyok a székelyekre bízták az ország keleti határának védelmét, a bizalom jelének tekinthető. Ezt a feltételezést azzal erősíthetjük meg, hogy – később – a magyar királyok a

kunokat is, a jászokat is az ország belsejében s nem valamely határzónában telepítették le.

II. A székelységnek a magyar királyság első korszakában kialakult jogrendjében az Erdélyi Fejedelemség megalakulása hozta az első lényeges változást, bár a feudalizálódás jelei már korábban megjelentek ebben a régióban is.

A kérdés tárgyalásának problematikussága ebben a viszonylatban – módszertanilag – a székelység és a fejedelemség érdekeinek dichotomikus szembeállításából ered. Egyed Ákos, aki a székelység és tágabban a magyarság történelmének számos tragikus epizódját a tudósi tárgyilagosság mellett a vívódó személyesség és beleérzés elevevásával örököltette meg, nagyon jól tudja ezt is. Erre való tekintettel e kérdés bemutatásában most szerzőnknek abból a belátásából indulok ki, amely a fejedelemség kialakításával járó szükségszerű intézkedések meghozatalával kapcsolatos. A székelyek megadóztatását illetően a szerző elismeri, hogy „a megváltozott helyzet következményeként a kiváltságokat csökkenteni kellett, mert az önállóság útját járó kis országnak több jövedelemre, több adózóra volt szüksége. Kellott az adóból befolyó összeg a török távoltartására, valamint Erdély kormányzatának kiépítésére is” (i. m. 91). Csakis ebben az átfogó keretben kaphat igazi értelmet a székelységet sújtó *fejedelmi-országgyűlési* rendelkezések számbavétele. E rendelkezések közül a következők emelendők ki: 1) A hagyományos székely örökösödési rendszert az 1557-es országgyűlés úgy változtatta meg, hogy hűtlenség esetén a fővesztés mellé bevezette a jószágvesztést is (i. m. 87). Ez azt jelentette, hogy a fejedelem az így eltulajdonított birtokot adományként kezelhette, vagyis a Székelyföldön is megjelent az, ami a vármegyékben már korábban szokásban volt: a hívek megnyerése és a nyomában támadó közösségi meghasonlás előidézése. 2) Ehhez társítható a székely mezővárosoknak a szokásos privilégiumokkal való felruházása az 1559-es országgyűlésen (i. m. 88), amely az érintett településeknek a hagyományos székely jogrendszerből való részleges kikerülését, s egyben bizonyos fokú fejedelmi alárendeltséget jelentett. 3) Végül itt említendő meg az 1562-es székely felkelés leverése és a nyomában hozott hatalmi intézkedés-sorozat is, amelyből a közsékelység fejedelmi jobbaggyá nyilvánítását és a vele járó megadóztatást kell kiemelnünk (i. m. 88–91 és kk.). Ezeket és a hozzájuk hasonló az országgyűlési rendelkezéseket – a Báthoryak idejében hozottakkal együtt – azokban a folyamatokban értelmezhetjük viszonylag tárgyilagosan, amelyek a török hódoltság, a kettős királyság többszörösen ellentmondásos körülményei között drasztikus lépésekre készítették az önállóságát kiépíteni próbáló erdélyi fejedelmi udvart.

III. A XVII. század végén Magyarország és Erdély egészére kiterjedő Habsburg uralom a török alárendeltség megszűnte ellenére újabb kedvezőtlen változásokat idéz elő „a székelyek öröklött politikai és társadalmi” rendjében. Ez rész-

ben kiváltója volt a II. Rákóczi Ferenc vezette kuruc szabadságharcnak, részben pedig következménye.

Az 1760-as évek elején a Habsburg-hatalom a székely határőrség parancsuralmi bevezetésével kifordította a hagyományos székely határvédelem lényegét. Az érintettek több kifogást is emeltek a kezdetben még az önkéntesség elvét hangoztató kezdeményezéssel szemben. A legfontosabb az volt, hogy a határőrség összeegyeztethetetlen az adófizetéssel. Ehhez kapcsolódott az egykori szabadságra való hivatkozás, s az, hogy katonáskodni a saját törvényeik szerint szoktak, közülük választott, magyar vezényszót használó tisztek irányításával. Mivel a toborzó bizottságok egészen más elvárásokat fogalmaztak meg az összeíró központokban, a konfrontáció elkerülhetlenné vált. „A mindenhol megnyilvánuló kisebb-nagyobb ellenállás az udvarhelyszéki Homoródalmáson csapott nyílt ellenszegülésbe: az itteniek s hat iderendelt szomszédos falu, majd újabb 43 település szabad székelysége jelentette ki, hogy nem hajlandó az összeírást elrendelő parancsnak engedelmeskedni” (i. m. 187). Csikban Zöld Péter plébános szervezte meg a szembeszegülést, a háromszéki ellenállók 13 pontból álló felhívással vették rá a helybelieket a parancs megtagadására. Mária Terézia 1763-ban kiadott újabb tervezete sem nyerte meg a székelyek tetszését, amire az osztrák hadvezetés kemény fellépéssel válaszolt. Az önkéntesség helyett kötelezővé vált a határőrség elfogadása és az eskü letétele. Ez vezetett a madéfalvi veszedelem néven ismert tragédiához (i. m. 190–193). Az események különösségéhez tartozik, hogy a megtorló, ’bűnvizsgáló’ bizottság ítéleteit végrehajtó – de azokat sok tekintetben enyhítő – Hadik András lovas tábornok javaslatára a székelyföldi menekülők a szintén Habsburg-fennhatóságú Bukovinában telepedtek le, és itt hozták létre Istensegíts, Fogadjisten, Andrásfalva, Józseffalva mellett Hadikfalvát is.

IV. A székelységnek az 1848–1849-es magyar szabadságharcban való részvételét itt csak megemlítjük, és egyben hivatkozunk Egyed Ákosnak e témát aprólékosan feldolgozó tanulmányaira és könyveire.

A szabadságharc, az azt követő abszolútizmus kora, majd ennek fokozatos enyhülése és az 1867-es kiegyezés vezet el az Osztrák-Magyar Monarchia megszűléséhez. A nyomában járó gazdasági-kulturális fellendülés, valamint a régi közigazgatási rendszer megszüntetése – a székek felszámolása 1876-ban és a megyei szervezet kiterjesztése a Székelyföldre is – sok problémát vetett fel ebben a peremrégióban. Az 1760-as évek elején diktatórikus eszközökkel bevezetett és fenntartott határőrrendszer Csik és Háromszék fejlődését, s az ezzel párhuzamosan elrendelt súlyos adóztatás Marosszék, Udvarhely- és Aranyosszék fejlődését hátráltatta erőteljesen. Tehát „először is meg kellett küzdeni a gazdaság fejletlenségéből adódó gondokkal, s a Székelyföldön is fel kellett gyorsítani a korszerűsödést elősegítő folyamatokat. Ehhez a feladathoz remélt segítséget a székelység az államtól, annál is inkább, mivel sikerült a magyar nemzetnek megszabadulnia

a Habsburg-hatalom másfél százados közvetlen gyámkodásától, amely fékezte Erdély s a Székelyföld modernizációját” (i. m. 258). A századvégi jelentékeny népszaporulat a külterjes gazdálkodás körülményei között elszegényedést eredményezett, és ez volt az egyik legfőbb előidézője a kivándorlásnak. Ezen a helyzeten akart változtatni az 1902-ben Csíktusnádon tartott Székely Kongresszus (i. m. 268–283), melynek megszervezésében a legnagyobb szerepet az Országos Magyar Gazdasági Egyesület vállalta. A láttelek aprólékos elemzése világosan körvonalazta a tennivalókat, amelyeknek kivitelezését az első világháború kitörése és a befejezését követő hatalomváltás törte derékba.

Befejezésként Egyed Ákos történelmi hitvallásának egyik, a bevezetésben már említett alapelvét idézzük: „A funkcionalitást vállaló történettudomány abból indul ki, hogy a mindenkori jelen megértése érdekében mozgósítani kell az egész múltat, a történelmet. Bár nem akar az élet tanítómestere lenni, olyan értelemben, mint elődei, ez a történetkutatói irányzat meggyőződéssel vallja, hogy az a nemzedék, amely ismeri a múltját, jobban kiismeri magát a folyton s egyre gyorsabban változó jelen időben” (i. m. 290).

MÁTHÉ DÉNES

Egyházi élet – Hírek

Az Egyházi Főhatóság tevékenysége

■ Egyházunk legfőbb végrehajtó testülete, az Egyházi Képviselő Tanács március 30-án tartotta I. évnegyedi rendes ülését Kolozsváron. Napirenden többek közt a teológiai intézet, valamint az unitárius középiskolák I. félévi jelentése, az egyház központi szociális munkájának 2007. évi terve, a lelkészi és gondnok-presbiteri értekezletek kiértékelése, valamint az egyházközségek építési-javítási segélyeinek véglegesítése szerepelt.

Egyházköri munka

■ Június ez évben is az egyházköri közgyűlések hónapja volt egyházunkban. Az egyházkörök a 2006. évi tevékenységről számot adó közgyűléseket a következők szerint szervezték meg: június 2-án a küüllői egyházkör Szásznádason, illetve a székelyudvarhelyi egyházkör Kénoson, 9-én kolozs-tordai egyházkör Magyarorszáton, a marosi egyházkör Nyárádszeredában, illetve a székelykeresztúri egyházkör Fiatfalván, 16-án pedig a háromszék-felsőfehéri egyházkör Felsőrákoson.

Lelkészképzés

■ Húsvét ünnepén unitárius teológiai hallgatóink legációk szolgálatokat végeztek ezen egyházközségekben: Barót, Bölön, Brassó, Dicsőszentmárton, Homoródalmás, Homoródszentpál, Homoródszentpéter-Homoródjánosfalva, Kökös, Küüllődombó, Magyarsáros, Nagyajta, Székelyderzs, Sepsiszentgyörgy, Székelykeresztúr, Székelyudvarhely 2, Torda, Torockószentgyörgy, Ürmös és Várfalva. A teológiai hallgatók létszámának csökkenése, továbbá a választás szabadsága következtében hagyományosan legátust fogadó egyházközségek közül Alsórákos, Árkos, Magyarorszáton, Nyárádszentmárton, Olthévíz, Segesvár, Torockó és Vargyas is legátus nélkül maradt ez ünnepen.

■ Florus Kruyne és Sietse Visser holland remonstráns lelkész április folyamán ajánlatot tett egy újabb, immáron sorrendben a 4. kiscsoportos továbbképzés beindítására lelkészeink számára, lelkigondozási témakörben. A lelkészképesítő bizottság kolozsvári tagjai az ajánlatot örömmel elfogadásra ajánlották, ennek alapján 2007 októberében sor kerül az első három csoport képzésének folytatására, valamint a negyedik, kezdő csoport képzésének beindítására.

■ A Protestáns Teológiai Intézetben az V. évet végzett hallgatók szakvizsgája június 29. – július 3. között volt. Vizsgára állt a 2006–2007-es tanévben az V. évfolyamot kijárt hat hallgató: Árkosi Emese, Bíró Attila, Kiss Sándor, Kovács Mária, Szabó Adél és Varró Amália. A szakvizsgán minden hallgató sikeresen teljesített, és megszerezte a gyakorló segédlelkészi szolgálatra feljogosító oklevelet.

■ A Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karán június 24-én tartották az évzáró ünnepélyt. A kolozsvári belvárosi unitárius templomban tartott istentiszteleten Ferenczi Enikő kórházlelkész végezte a szószéki szolgálatot, a hallgatókat a nyár idejére dr. Rezi Elek rektor búcsúztatta el az intézettől. Az évzáró keretében megtörtént a hét végzős hallgató átadása és egyházi szolgálatra való átvétele is.

■ Az Egyházi Képviselő Tanács június végén megbízást adott az unitárius teológiai hallgatóknak a nyári gyakorlat elvégzésére. Idén 13 teológiai hallgató állt e szolgálat rendelkezésére, Kolozs, Várfalva, Gagy, Székelyderzs, Recsenyéd, Ürmös, Budapest egyházközségében, valamint az ODFIE keretében.

■ A Lelkészképesítő Bizottság által bevett 2007. évi lelkészképesítő vizsgára július 2–3-án került sor Kolozsváron. Vizsgára állt a 2005-ben végzett gyakorló segédlelkészek sora: Barabás Zsolt (Rava), Buzogány Csoma István (Marosvásárhely), Gál Zoltán (Gyepes), Ilkei Ildikó (Bencéd), Nagy Adél (Marosvásárhely), Nagy Endre (Gyergyószentmiklós), Pál János (Székelykeresztúr), Solymosi Alpár (Firtosváralja), Szabó Előd (Székelyudvarhely I), Tökés Lóránt (Harangláb). A lelkészképesítő vizsga a házidolgozatok kiértékeléséből, zárt helyi bibliamagyarázat írásából, valamint szóbeli vizsgából állt egyházi szónoklattantból, egyházszertartástantból, lelkipásztori gondozásból, katekétikából, unitárius egyháztörténetből, egyházi alaptörvényből és egyházi énekből. A vizsgán minden jelölt unitárius lelkészi oklevelet szerzett.

Lelkésztovábbképzés

■ Május elején került sor egyházköreinkben a II. évnegyedi lelkészi értekezletre, amelyeket ezúttal is két-két egyházkörönként egybevonva szerveztek meg. A kolozs-tordai és a székelyudvarhelyi egyházkör lelkészeinek május 7-én Kolozson, a székelykeresztúri és háromszék-felsőfehéri egyházkör lelkészeinek 9-én Sepsikőröspatakon, míg a marosi és kükküllői egyházkör lelkészeinek 10-én Dicsőszentmártonban volt az értekezlet. A fő előadást Czire Szabolcs teológiai tanár tartotta Jézus gyógyításai és a gyógyító egyház címmel, ugyanitt kapott helyet Veress Enikő központi szociális koordinátor és Dác Tibor gazdasági tanácsadó bemutatkozása is.

Énekvezér-képzés

■ Május 14-én az Énekvezér-képesítő Bizottság vizsgát tartott Kolozsváron, amelyen Márk Attila sepsiszentgyörgyi és Dimén Csilla Júlia alsófelsőszentmihályi jelölt énekvezér-képesítő oklevelet szerzett.

Rendezvények, egyházképviselet

■ A nagy-britanniai Unitárius és Szabadelvű Egyház április 10-13. között szervezte meg évi közgyűlését a London melletti Hartfordshire-ben. Egyházunk üdvözlétét dr. Szabó Árpád püspök tolmácsolta az angol hittestvéreknek, aki feleségével együtt a főtanácsai ünnepségek vendége volt. Ünnepeles keretek között búcsúztatták el a szervezet központi hivatalát az utóbbi két évtizedben irányító Jeffrey Teagle-t, aki nyugdíjba vonult. Utóda a lelkeszi munkakörben dolgozó Steve Dick lett.

■ Április 28-án volt az Erdő János-emlékkonferencia Kolozsváron. Első részében előadások hangzottak el, Molnár B. Lehel: Erdő János életútja, dr. Szabó Árpád: Erdő János, az egyházépítő, dr. Rezi Elek: Erdő János szellemi arca, írásai tükrében, Gyerő Dávid: Erdő János és az unitárius ifjúsági mozgalom, Kovács Sándor: Az emlékkötet bemutatása címmel. A második részt egy kerekasztal együttlét alkotta A tanítványok beszélgetnek címmel, résztvevői dr. Szabó Árpád, Nagy Ferenc, Zsakó Erzsébet, Török Áron, Farkas Dénes, Szász Ferenc, Bartha Alpár, Pap Mária, Szabó László voltak.

■ Április 29-én a Korondi Egyházközségben hálaadó istentiszteletet tartottak a műemlék-orgona felújítása alkalmából. A szószéki szolgálatot dr. Szabó Árpád püspök végezte.

■ A kolozsvári Unitárius Óvoda május 7–12. között rendezvénysorozattal ünnepelte meg fennállásának 5. évfordulóját. A programban többek között szabadtéri játék, fényképkiallítás, vásár, bábszínház, kézműves-foglalkozás, táncház, mesedélután és kirándulás kapott helyet.

■ Május 19-én volt a Lókodi Kiss Rozália Ökumenikus Öregotthon új épületének avatási ünnepélye. A 2005–2006-ban németországi és svájci segítséggel felépült épületszárny további 24 hellyel növelte meg az intézmény befogadó képességét, amely így megközelíti az ötvenet. A hálaadó istentiszteleten a szószéki szolgálatot dr. Szabó Árpád püspök végezte. Az istentisztelet után ünnepi műsor következett, majd az építés alapadatait megörökítő emléktábla leleplezésére került sor.

■ Május 20-án istentisztelet keretében emlékeztünk meg utolsó szolgálati helyén, Mészkon a 70 éve elhunyt Balázs Ferencre. A szószéki szolgálatot Gyerő Dávid előadótanácsos végezte, dr. Szabó Árpád püspök, valamint Bálint Róbert helyi lelkész és Novák György gondnok köszöntőbeszédet mondott. Az istentisztelet keretében Kolozsváron tanuló unitárius egyetemi és unitárius teológiai hallgatók zenés-verses összeállításban méltatták a 20. századi unitárius ifjúsági mozgalomra nagy hatást kifejtett lelkészt, vidékfejlesztőt, szövetkezet-alapítót és szociális reformert. A helybeli temetőben levő sírjánál koszorúzás volt, alkalmi beszédet mondott dr. Máthé Dénes főgondnok és Farkas Dénes esperes.

■ A Teleki László Alapítvány június 8–10-én Magyarigenben szakmai konferenciát rendezett a határon túli magyar épített örökség kutatása és megóvása

tárgyban, amelyen egyházunkat Paskucz Viola műszaki előadó és Ferenczi Zoltán Sámuel építészmérnök képviselte.

- A kolozsvári Bethlen Kata Diakóniai Központban június 1-8. között nemzetközi papnő-konferenciát szerveztek Nők a lelkészségben: életünk és munkánk (Women in Ministry: Our Lives and Work) címmel, amelyen erdélyi unitárius egyházunk lelkésznői is részt vettek.

- Június nagy iskolai eseménye a ballagás: a kolozsvári János Zsigmond Unitárius Kollégiumban június 9-én, a székelykeresztúri Berde Mózes Unitárius Gimnáziumban pedig június 14-én szervezték meg.

- Az Amerikai Egyesült Államok Unitárius Univerzalista Egyháza június 20–24. között az Oregon állambeli Portlandban szervezte meg évi főtanácsi ülését, a General Assembly-t. Ez évben az összejövetel témája a Választások, amelyek számítanak (Choices That Matter). A főtanácsi ülés egyik díszvendége dr. Szabó Árpád püspök volt, aki a főtanács keretében a Harvest Hope Alapítvány és a Testvéregyházközségi Tanács rendezvényein előadást tartott. Püspök afia ugyanakkor átvette a Tanács évi kitüntetését, a Louis C. Cornish amerikai unitárius elnökről elnevezett Élni a küldetést! díjat. Az ülés keretében közel 100 meghívott számára tartott fogadáson püspök afia megköszönte a diákokthoz javára tett adományokat, és további támogatásokat kért a diákétkezdé javára.

Személyi változások

- Adorjáni Levente ürmösi lelkész áthelyezést nyert a Sepsiszentkirály-Botfalusi Egyházközségbe, május 1-jétől.

- Márk Attila sepsiszentgyörgyi irodavezető áthelyezést nyert az Árkosi Egyházközségbe énekvezérnek, július 1-jétől.

- Varga Tímea okleveles énekvezér alkalmazást nyert a Brassói Egyházközségbe, április 1-jétől.

- Bedő Jenő afia alkalmazást nyert a Kálnoki Egyházközség harangozói állásába, június 1-jétől.

- Varga Erzsébet alkalmazást nyert a kolozsvári Unitárius Óvoda gyermekgondozójának, június 1-jétől.

- Lőrincz Erzsébet brassói harangozó alkalmazása félnormára csökkent, április 1-jétől.

- Dénes Ilona magyarsárosi harangozó kétéves munkaviszonya május 31-től megszűnt.

- Dezső Margit Hajnalka magyarsárosi énekvezér gyermeknevelés után visszatért állásába, június 1-jétől. Nagy Varga Ágnes kolozsvári unitárius óvodai takarító munkaviszonya június 30-tól megszűnt.

- Kádár Attila petrosényi lelkész munkaviszonya kérésére június 30-tól megszűnt.

- Kisgyörgy Mihály árkosi énekvezér június 30-tól nyugdíjba vonult.

Halottunk

Kovács István Sándor unitárius lelkész, teológiai tanár f. év április 24-én életének 60. évében nehéz betegség után elhunyt. 1947. december 15-én született Kolozsváron, a Protestáns Teológiai Intézetben 1971-ben szerzett unitárius lelkészi oklevelet. Ugyanazon évben kinevezést nyert az Iszlói Egyházközség gyakorló segédlelkészének, a következő évben pedig a Bözödi Egyházközség lelkésze lett. 1976-ban szentelték unitárius lelkésszé a marosvásárhelyi zsinaton. 1979 és 1991 között a Homoródújfalusi Egyházközség lelkésze volt. 1991 és 2000, valamint 2003 és 2007 között a Protestáns Teológiai Intézet unitárius gyakorlati tanszékének tanára volt; időközben, 2000 és 2003 között az unitárius egyházi kiadványok szerkesztőjeként dolgozott. Az 1994–95-ös tanévet az Egyesült Államokban töltötte, a chicagói Meadville Lombard Teológiai Intézet ösztöndíjasaként.

Temetési szertartása 2007. április 27-én volt a kolozsvári Házsongárdi temetőben. A gyászbeszédet Csete Árpád homoródalmási lelkész mondta, a Protestáns Teológiai Intézet nevében dr. Rezi Elek rektor búcsúzott tőle. Továbbá a sírnál búcsúbeszédet mondott Ilkei Árpád lelkész a Homoródújfalusi Egyházközség nevében, és Józsa Lajos tordai lelkész a tanítványok nevében. A szertartást Bálint Benczédi Ferenc kolozsvári lelkész zárta be. Emléke legyen áldott!

